

**T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI**

**SIRBİSTAN'IN ÜLKEDEKİ ETNİK GRUPLARA YÖNELİK
POLİTİKASI: SANCAK BÖLGESİNDEKİ BOŞNAKLAR**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Mehmet ŞEN

BURSA - 2015

**T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI**

**SİRBİSTAN'IN ÜLKEDEKİ ETNİK GRUPLARA YÖNELİK
POLİTİKASI: SANCAK BÖLGESİNDEKİ BOŞNAKLAR**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Mehmet ŞEN

BURSA - 2015

**U.Ü. SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI
İLİŞKİLER ANABİLİM
DALI**

**SİRBİSTAN'IN ÜLKEDEKİ ETNİK GRUPLARA YÖNELİK
POLİTİKASI: SANCAK BÖLGESİNDEKİ BOŞNAKLAR
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)**

Mehmet ŞEN

**BURSA
2015**

**T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI**

**SIRBİSTAN'IN ÜLKEDEKİ ETNİK GRUPLARA YÖNELİK
POLİTİKASI: SANCAK BÖLGESİNDEKİ BOŞNAKLAR**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Mehmet ŞEN

**Danışman:
Doç.Dr. Barış ÖZDAL**

BURSA – 2015

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı'nda 701116008 numaralı Mehmet ŞEN'in hazırladığı "Sırbistan'ın Ülkedeki Etnik Gruplara Yönelik Politikası: Sancak Bölgesindeki Boşnaklar" konulu Yüksek Lisans Çalışması ile ilgili tez savunma sınavı, 02.11.2015 günü 09:00 - 10:30 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının ...*başarılı*... (başarılı/başarısız) olduğuna*oybirliği*..... (oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu
Başkanı)

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Doç. Dr. Bülent Özkan

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Prof. Dr. Lanuran Keser

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet Genç

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

02.11.2015.

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : Mehmet ŞEN
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : Uluslararası İlişkiler
Bilim Dalı :
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı : X + 123
Mezuniyet Tarihi : / / 20.....
Tez Danışmanı : Doç. Dr. Barış ÖZDAL

SIRBİSTAN'IN ÜLKEDEKİ ETNİK GRUPLARA YÖNELİK POLİTİKASI: SANCAK BÖLGESİNDEKİ BOŞNAKLAR

“Sırbistan’ın Ülkedeki Etnik Gruplara Yönelik Politikası: Sancak Bölgesindeki Boşnaklar” başlıklı tez çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde millet ve milliyetçilik kavramları ekseninde Sırp milliyetçiliğinin tarihsel gelişimi ele alınmaktadır. İkinci bölümde Sancak bölgesinde yaşayan Boşnakların toplumsal tarihleri ve karşı karşıya oldukları sorunlar incelenmektedir. Çalışmamızın son bölümde 20. yüzyılın başından itibaren Sırp’ların Sancak Boşnaklarına yönelik politikaları farklı dönemler itibarıyla analiz edilmektedir. Hipotezimize göre Sırp’lar “Büyük Sırbistan” ideali çerçevesinde hareket ettikleri dönemlerde ilişkide oldukları diğer etnik yapılar üzerinde baskı ve sindirme politikaları takip etmektedir. Ancak bu idealden uzaklaştıkları ve Batılı değer yargılarına yaklaştıkları dönemlerde ise hem Sancak Bölgesi’ndeki Boşnaklar hem de diğer etnik unsurlar daha fazla demokrasi ile daha fazla insan ve azınlık hakları elde edebilmektedir. Çalışmada Boşnakların kendi içinde bir bütünlük sağlamalarının ve Sırbistan’ın Avrupa Birliği üyeliği perspektifinde adımlar atmasının Sancak Bölgesi’nin yaşadığı sorunların aşılması için kritik önemde olduğu ileri sürülmüştür.

Anahtar Sözcükler: Sırbistan, Sancak, Boşnaklar, Balkanlar, Avrupa Birliği.

ABSTRACT

Name and Surname : Mehmet ŞEN
University : Uludağ University
Institution : Social Science Institution
Field : International Relations
Branch :
DegreeAwarded : Master
PageNumber : X + 123
DegreeDate : / / 20.....

SERBIAN POLITIC APPROACHES TO ETHNIC GROUPS IN ITS TERRITORY: BOSNIAKS IN SANDZAK TERRITORY

Our thesis titles as “Serbian Politic Approaches to Ethnic Groups In Its Territory: Bosniaks In Sandzak Territory” consists of three chapters. The historical progress of Serbian nationalism is discussed in axis of nation and nationalism concepts in the first chapter. In the second chapter, social histories and problems of Bosniaks, who live in Sandzak territory, are examined. In the last chapter of our work, Serbian political approaches to Sandzak Bosniaks in different historical periods are analyzed from the beginning of 20th century. According to our hypothesis, when Serbians act in accordance with “The Great Serbia” idea, they put pressure and follow digestion policies to other ethnic structures who they contact. Barely, when Serbians withdraw from this idea and approach to the Western standard of judgement, both Bosniaks in Sandzak territory and other ethnic elements could have much more democracy, much more human and ethnic rights. It is asserted in our work that to get away with the problems of Sandzak territory, create coherence in Bosniaks and act of Serbia towards to membership of European Union perspective are key figures.

Keywords: Serbia, Sandzak, Bosniaks, Balkans, European Union.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
TEZ ONAY SAYFASI.....	IV
ÖZET.....	V
ABSTRACT.....	VI
İÇİNDEKİLER.....	VII
KISALTMALAR.....	X
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SIRP MİLLİYETÇİLİĞİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

1. Millet ve Milliyetçilik Kavramları.....	4
2. Milliyetçilik-Azınlık İlişkisi	8
3. Balkan Coğrafyası ve Osmanlı Dönemi Sırp Milliyetçiliği.....	11
4. Tito Öncesi ve Sonrası Sırp Milliyetçiliği.....	19
5. Yugoslavya'nın Dağılması ve Sırp Milliyetçiliği.....	25
6. Azınlıklar ve Sırp Milliyetçiliği.....	33

İKİNCİ BÖLÜM

SANCAK BOŞNAKLARI

1. Tarihsel Perspektifte Sancak.....	36
2. Sancak ve Kimlik Tesisi.....	42
3. Sancak'ın Statüsü.....	48
4. Sancak Sorununun Bölgesel Etkisi.....	56

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SİRBİSTAN'IN SANCAK BOŞNAKLARINA YÖNELİK POLİTİKASI

1. Sırp-Hırvat-Sloven ve Yugoslavya Krallığı Dönemi.....	64
2. Tito ve Sonrası Dönem (1945-1991).....	70
3. Soğuk Savaş Sonrası Dönem.....	75
4. 2000 Sonrası Dönem ve Sırbistan-Karadağ'ın Parçalanması.....	82
5. Sırbistan'ın AB Üyelik Perspektifi ve Sancak Boşnakları.....	96
SONUÇ.....	106
KAYNAKLAR.....	111

KISALTMALAR

Kısaltma	Bibliyografik Bilgi
AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AGİK	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı
AGİT	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AT	Avrupa Toplulukları
AVNOJ	Antifašističko Veće Narodnog Oslobođenja Jugoslavije (Yugoslavya Anti-faşist Halk Kurtuluş Konseyi)
b.	Baskı
BDZ	Bošnjačka Demokratska Zajednica (Boşnak Demokrat Topluluđu)
Bkz.	Bakınız
BM	Birleşmiş Milletler
BNV	Bošnjačko Nacionalno Vijeće (Boşnak Ulusal Konseyi)
CSCE	Commission on Security and Cooperation in Europe
c.	Cilt
çev.	Çeviren
der.	Derleyen
DOS	Demokratska Opozicija Srbije (Sırbistan Demokrat Muhalefeti)
ed.	Editör
ICTY	International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia
Ibid.	Ibidem
IZS	Islamska zajednica Srbije (Sırbistan İslami Cemaati)
IZuS	Islamska zajednica u Srbiji (Sırbistan'daki İslami Cemaati)
JMO	Jugoslovenska Muslimanska Organizacija (Yugoslavya Müslüman Örgütü)
KFOR	The Kosova Force
loc.cit	LocoCitato
MBO	Muslimanska Bosnjačka Organizacija (Bosna Müslüman Birliđi)
MDA	Merkezi ve Doğu Avrupa
NATO	North Atlantic Treaty Organization
No.	Numara
op.cit	Opus Citatum
p.	Page
RF	Rusya Federasyonu
s.	Sayfa
SAA	Stabilisation and Association Agreement
SAP	Stabilisation and Association Process
SBMM	Sancak Boşnak Milli Meclisi
SDA	Stranka Demokratske Akcije (Demokratik Eylem Partisi)
SDP	Sancak Demokrat Partisi

Kısaltma	Bibliyografik Bilgi
SNS	Srpska Napredna Stranka (Sırp İlerlemeci Partisi)
SPS	Socijalistička Partija Srbije (Sırbistan Sosyalist Partisi)
ss.	Sayfadan sayfaya
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
SWP	Stiftung Wissenschaft und Politik
UÇK	Ushtria Çlirimtare e Kosovës (Kosova Kurtuluş Ordusu)
UDBA	Uprava Državne Bezbednosti (Devlet Güvenlik Yönetimi)
UNPO	Unrepresented Nations and Peoples Organization
YFC	Yugoslavya Federal Cumhuriyeti
YSFC	Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti
ZAVNOS	Zemaljsko Antifašističko Vijeće Narodnog (Sancak Anti-faşist Milli Meclisi)

GİRİŞ

Osmanlı sonrası Balkan tarihi ne yazık ki savaşların, katliamların, göçlerin ve etnik temelli çatışmanın/gerginliğin tarihi olmuştur. Tüm bu insanı dramın en ağır yükünü çekenler arasında en başta hiç şüphesiz Boşnaklar gelmektedir. Çalışmamız, Sırbistan Sancak Bölgesi'nde yaşayan Boşnakların, Sırp ulus devlet yapılanması içerisinde verdikleri varoluş mücadelesine ışık tutmayı hedeflemektedir. Sırp "Büyük Sırbistan" ideali çerçevesinde hareket ettikleri dönemlerde ilişkide oldukları diğer etnik yapılar üzerinde baskı ve sindirme politikaları takip etmektedir. Ancak bu idealden uzaklaştıkları ve Batılı değer yargılarına yaklaştıkları dönemlerde ise hem Sancak Bölgesi'ndeki Boşnaklar hem de diğer etnik unsurlar daha fazla demokrasi ile daha fazla insan ve azınlık hakları elde edebilmektedir. Çalışmada Boşnakların kendi içinde bir bütünlük sağlamalarının ve Sırbistan'ın Avrupa Birliği üyeliği perspektifinde adımlar atmasının Sancak Bölgesi'nin yaşadığı sorunların aşılması için kritik önemde olduğu ileri sürülmüştür.

Bu bağlamda çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm başlığı "Sırp Milliyetçiliğinin Tarihsel Gelişimi" olarak belirlenmiştir. Söz konusu bölüm "Millet ve Milliyetçilik", "Milliyetçilik-Azınlık İlişkisi", "Balkan Coğrafyası ve Osmanlı Dönemi Sırp Milliyetçiliği", "Tito Öncesi ve Sonrası Sırp Milliyetçiliği", "Yugoslavya'nın Dağılması ve Sırp Milliyetçiliği" ve "Azınlıklar ve Sırp Milliyetçiliği" olarak altı alt başlığa ayrılmıştır. İlk alt başlıkta, millet ve milliyetçilik kavramlarına ilişkin tanımlar ile çeşitli yazarlar ve düşünürler tarafından yapılan yorumlara yer verilmiştir. İkinci alt başlık olan "Milliyetçilik-Azınlık İlişkisi" kısmında milliyetçilik ile azınlık kavramları arasındaki korelasyona, bu korelasyonun bir ürünü olarak ortaya çıkan etnik milliyetçiliğin tarihsel gelişimi üzerinde durulmuştur. Üçüncü alt başlık olan "Balkan Coğrafyası ve Osmanlı Dönemi Sırp Milliyetçiliği" kısmında Balkanların coğrafi tanımlamasına, tarihine, Osmanlı öncesi siyasi/kültürel konjonktüre, Slavların bölgeye gelişlerine, Osmanlı Devleti ile Sırp'ların etkileşimine/ilişkilerine değinilmiştir. Dördüncü alt başlık olan "Tito Öncesi ve Sonrası Sırp Milliyetçiliği", kısmında Birinci ve İkinci Dünya Savaşları'ndan güney Slavların birlik olma çabalarına, Josip Broz Tito dönemi ve sonrası Sırp milliyetçiliğinin durumuna değinilmiştir. Beşinci alt başlık olan "Yugoslavya'nın Dağılması ve Sırp Milliyetçiliği" kısmında Yugoslavya'nın dağılmasında Sırp milliyetçiliğinin etkisinden

bahsedilmiştir. Birinci bölümün son alt başlığı olan “Azınlıklar ve Sırp Milliyetçiliği” kısmında ise dağılan Yugoslavya sonrasında Sırp egemenliğinde yaşayan Boşnak ve Arnavut azınlık üzerinde durulmuştur.

Çalışmamızın ikinci bölümünün başlığı “Sancak Boşnakları” olarak belirlenmiştir. Bu bölüm, “Tarihsel Perspektifte Sancak”, “Sancak ve Kimlik Tesisi”, “Sancak’ın Statüsü” ve “Sancak Sorununun Bölgesel Etkisi” olmak üzere alt başlıklara ayrılmıştır. Bu sınıflandırma bağlamında ikinci bölümde ilk olarak Sancak bölgesinin tarihsel önemi vurgulanmıştır. “Tarihsel Perspektifte Sancak” kısmında Sancak coğrafyasının sınırlarına, Osmanlı öncesi ve sonrası tarihine, Balkan Savaşları dönemindeki durumuna değinilmiştir. İkinci alt başlık olan “Sancak ve Kimlik Tesisi” kısmında genel olarak Boşnakların tarihlerinden hareketle kimlik arayışları üzerinde durulmuştur. “Sancak’ın Statüsü” kısmında Sancak’ın özellikle Yugoslavya dönemindeki statüsüne, Sancaklı Boşnakların bu konudaki taleplerine ve girişimlerine değinilmiştir. İkinci bölümün son alt başlığı olan “Sancak Sorununun Bölgesel Etkisi” kısmında ise Yugoslavya’nın dağılmasının bölgede yarattığı gelişmeler ve Sancak’ın bu noktadaki önemi vurgulanmıştır.

Çalışmamızın “Sırbistan’ın Sancak Boşnaklarına Yönelik Politikası” başlıklı son bölümü; “Sırp-Hırvat-Sloven ve Yugoslavya Krallığı Dönemi”, “Tito ve Sonrası Dönem”, “Soğuk Savaş Sonrası Dönem”, “2000 Sonrası Dönem ve Sırbistan-Karadağ’ın Parçalanması” ve “Sırbistan’ın AB Üyelik Perspektifi ve Sancak Boşnakları” olarak beş alt başlığa ayrılmıştır. Birinci alt başlıkta, güney Slav birliği projesi ürünü olan Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı ve sonrasında Sırp faşizminin etkisiyle kurulan Yugoslav Krallığı’nda Sancaklı Boşnakların durumuna değinilmiştir. İkinci alt başlık olan “Tito Sonrası Dönem” kısmında Yugoslavya’yı ayakta tutabilmek adına Sırp milliyetçiliğinin baskı altına alınması ve Sancak’ın statüsünde anayasal anlamda yapılan değişiklikler üzerinde durulmuştur. Üçüncü alt başlık olan “Soğuk Savaş Sonrası Dönem” kısmında Yugoslavya’dan ardı ardına bağımsızlıklarını kazanan etnik unsurların mücadelesinin ve Sancak’ın da bu yarış içerisinde kendisine yer bulma çabasının altı çizilmiştir. Dördüncü alt başlık olan “2000 Sonrası Dönem ve Sırbistan-Karadağ’ın Parçalanması” kısmında Sırbistan-Karadağ’ın ayrılması neticesinde Sancak’ın parçalanması ve Sancak’taki siyasi hizipleşme üzerinde durulmuştur. Çalışmanın en önemli noktası olan “Sırbistan’ın AB Üyelik Perspektifi ve Sancak Boşnakları” alt başlığında ise Sırbistan’ın yüzünü Avrupa’ya

yönelmesi neticesinde Sancak'ta görülen iyileşmeye ve buna paralel olarak Boşnakların siyasi, ekonomik ve kültür alanında gösterdiği gelişmeye değinilmiştir.

1. BÖLÜM

SIRP MİLLİYETÇİLİĞİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Bilindiği üzere ‘millet’ sosyal bilimler alanındaki pek çok kavram gibi tanımlaması zor bir kavramdır. İnsan, millet tanımında olmazsa olmaz öge olmakla birlikte, insan topluluklarından oluşan her sosyolojik küme, bir millet oluşturmaya yeterli değildir. Bu çerçevede millet kavramının birbirinden farklı unsur ve tanımlamaları bulunmaktadır.

Diğer bir deyişle millet ve buna bağlı olarak türetilen milliyetçilik kavramları, insanlık tarihi içerisinde son derece yeni kavramlar olarak ön plana çıkmaktadır. Öyle ki söz konusu kavramların tarihi arka planları ancak 18. ve 19. yüzyıllara kadar geriye gitmektedir. Bu dönemde Atlantik’in iki yakasında yaşanan Amerikan ve 1789 Fransız Devrimleri ile Napolyon Savaşları’nın birer nüvesi olan “millet” ve “milliyetçilik” kavramları “eşitlik”, “özgürlük” ve “halk egemenliği” gibi söylemler insanlık tarihinde en dramatik değişimlerin yaşanmasına zemin hazırlamıştır.

1.Millet ve Milliyetçilik

JohnHutchinson ve Anthony D. Smith ortak olarak kaleme aldıkları “Nationalism” başlıklı önemli çalışmalarının giriş bölümünde, “ulusların ve milliyetçiliklerin incelenmesindeki temel güçlüğün, ulus ve milliyetçilik kavramlarının herkesçe makbul tanımlarına ulaşmaktaki güçlüğe bağlı” olduğunu vurgulamaktadır.¹

Daha ayrıntılı bir biçimde ele almak gerekirse doğmak anlamındaki Latince ‘nasci’ fiilinden gelen millet kavramı, başlangıçta aynı coğrafi kökene sahip insanlar grubunu belirtmek için kullanılmıştır. Söz konusu kavramın modern anlamda kullanımı ise 16. yüzyıl İngiltere’inde başlayan demokratikleşme sürecinin neticesinde ortaya çıkmıştır. Böylece kavram form değiştirerek ilk kez, halkla eş anlamda kullanılmıştır.²

Erözden’e göre ise millet; “... ‘ulus’ (millet) bir sosyolog için, aynı etnik kökene sahip olma bilincini, siyasi sadakat bilinciyle birlikte, grupsal aidiyetin belirleyici unsuru hâline dönüştüren kurumsallaşmışsiyasi iktidar unsuru içeren bir örgütlenmeye sahip olsun ya da olmasın insan topluluğu anlamına gelebilir. Oysa bir hukukçu için aynı

¹Alain Dieckhoff - Christophe Jaffrelot, **Milliyetçiliği Yeniden Düşünmek Kuramlar ve Uygulamalar**, çev. Devrim Çetinkasap, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s.11.

²Ibid.

kavramın içeriği 'bir devlete vatandaşlık bağıyla bağlı insanlar topluluğu' tanımında somutlaşabilecektir. Buna karşılık, uluslararası ilişkiler disipliniyle uğraşan bir bilimci için, Birleşmiş Milletler teriminde içeriğini açıkça bulduğu üzere 'ulus' (millet), kolaylıkla devlet adını verdiğimiz siyasi birim anlamında kullanılabilir."³Oran ise milleti; "Millet, adı verilen toplumsal olgu, feodal toplumun bünyesinin bozulmasıyla ortaya çıkan toplumsal bir üründür."⁴

Anthony D. Smith tarafından millet; "bir toprağı/ülkeyi, ortak mitleri ve tarihi belleği, kitlevi bir kamu kültürünü, ortak bir ekonomiyi, ortak yasal hak ve görevleri paylaşan bir insan topluluğunun adı"⁵ olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere millet; bir topluluk oluşturma bilincine sahip, ortak bir kültürü paylaşan, açıkça belirlenmiş bir toprak üzerinde yerleşik, ortak bir geçmişe ve gelecek projesine sahip ve kendi kendini yönetme hakkı bulunan bir insan grubu olarak tanımlanabilir.

Milliyetçilik kavramının ise ideoloji mi doktrin mi yoksa paradigma olarak mı tanımlanması gerektiği üzerinde bir fikir birliği yoktur. Öte yandan, kimi sosyal bilimciler tarafından yukarıda bahsedilenin aksine milliyetçiliğin 18. yüzyıldan daha önce antik çağlardan bu yana varlığını devam ettiren bir kavram olduğu iddiası gündeme getirilmektedir. Sosyal bilimcilerin milliyetçilik kavramını ele aldıklarında üzerinde anlaşabildikleri tek husus, kavramın karmaşıklığı ve incelenmesinde var olan güçluktur. ⁶

Aydın'a göre; "milliyetçilik ve ulus, tarihte hangisinin daha önce geldiği, somutlaştığı veya kavramlaştığı henüz tartışmalı olan ve çeşitli toplum bilimlerinin üzerinde farklı kuramlara yöneldiği kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır."⁷ Milliyetçilik teorik açıdan zayıf olmakla birlikte, siyasal bir uygulama olarak oldukça etkili bir harekettir. Her milliyetçilik yorumlamasının kendine özgü entelektüel/seçkin bir yaratıcı grubu bulunmaktadır. Söz konusu entelektüel/seçkin grubun görevi, çeşitli milliyetçilik anlayışlarını ortaya koymaktır.⁸

³Ozan Erözden, **Ulus-Devlet**, 2. b., On İki Levha Yayınları, İstanbul, 2008, s. 5.

⁴Baskın Oran, **Az gelişmiş Ülke Milliyetçiliği: Kara Afrika Modeli**, 3. b., Bilgi Yayınları, Ankara, 1997, s. 47.

⁵Anthony D. Smith, **Milli Kimlik**, çev. Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s.32.

⁶Oran, op. cit.,s. 20.

⁷Suavi Aydın, **Modernleşme ve Milliyetçilik**, 1. b., Gündoğan Yayınları, Ankara, 1993, s. 60.

⁸İnci Özkan Kerestecioğlu, "Milliyetçilik: Uyuyan Güzeli Uyandıran Prens'ten Frankeştayn'ın Canavarına", **19.Yüzyıldan 20.Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler**, der. H. Birsen Örs, 2. b., Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 310.

Örneğin Evans ve Newnham'a göre milliyetçilik; “*kavram, birbiriyle bağlantılı iki şekilde kullanılmaktadır; ilk kullanıma göre milliyetçilik, davranışsal bir kişiliği, yani ‘ulusu’ (milleti) tanımlamaya ve bundan sonra da onun adına belirli siyasi ve kültürel hedefleri izlemeye çalışır. Bu hedefler arasında en öne çıkanı kendi kaderini tayin olacaktır. Kendi kaderini tayin, birkaç yol ile ampirik olarak ifade edilebilir; bu başlık altında ele alınabilecek bütün hedefler irredantizm, bağımsızlık ve ayrılmadır. İkinci kullanıma göre ise milliyetçilik insanlarca paylaşılan ulusa bağlılık duygusudur. Bağlılığın bileşenleri dil, din, paylaşılmış tarihî geçmiş, fiziksel sınırdaşlık gibi unsurlar ile sağlanmaktadır.*”⁹

Milliyetçilik kavramını, millet olmanın ya da millet oluşturmanın bilinci olarak da tanımlamak mümkündür. Başka bir tanımda milliyetçilik, dünya toplumlarının ulus öncesi oluşumlardan, ulus olma aşamasına varma çabasının hem ürünü hem de ideolojik aracı şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle, milliyetçilik yeknesak, değişmez, homojen bir kavram değildir. Milliyetçilik, millet-öncesi kurumlardan millet olmaya yönelmenin önündeki engelleri aştığı ölçüde tarihsel açıdan ilerici bir niteliğe sahiptir.¹⁰

Yukarıda aktardığımız bilgilerden anlaşıldığı üzere milliyetçiliğe ilişkin farklı tanımlamaların ortak noktası, kültürel bir formasyonun teşekkülüdür. Kültür, etnik bir kimlikle doğru orantılı bir şekilde yaratılır. Milli kültür çalışmaları ve bir milli kimliğe ulaşma, milliyetçi hareket ve politikaların önemli bir unsurunu oluşturmaktadır. Bu çerçevede, bütüncül bir yaklaşım olarak milliyetçiliğin devlet içindeki etnik, coğrafi ayrılıkları, oluşmuş veya oluşmaya müsait ekonomik veya tarihi kaynaklı bölgeselleşmeleri ortadan kaldırarak, homojen bir yapı kurmayı hedeflediği belirtilebilir. Hedeflenen coğrafi, kültürel ve siyasi anlamda türdeş bir yapı oluşturmaktır. Bu doğrultuda, çekirdek etninin kültürel değerlerinin uluslaşma sürecinde ön plana çıkartılarak, tüm topluma ve devlete ortak bir kimlik kazandırma amacı büyük önem kazanmaktadır.¹¹

Milliyetçiliğin tanımlanmasındaki zorluğun benzeri, kavramın ortaya çıkışında da kendisini göstermektedir. Bu çerçevede milliyetçiliğin ortaya çıkışıyla ilgili olarak politik,

⁹Graham Evans – Jeffrey Newnham, **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, çev. H. Ahsen Utku, Gökkuşbe Yayınları, İstanbul, 2007, s. 415.

¹⁰ Kemal Yakut, “Kapitalizm, Sosyalizm ve Milliyetçiliğin Ortaya Çıkması”, **Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları**, Ünite 5, Eskişehir, 1999, s. 102.

¹¹Köksal Şahin, “Bir İdeoloji Olarak Milliyetçilik”, **Akademik Bakış**, S. 12, Celalabad-Kırgısistan, Mayıs 2007, s. 6.

ekonomik, toplumsal, kültürel vb. değişik faktörler göz önüne alınmış ve çeşitli kuramlar oluşturulmuştur. Söz konusu kuramların içerisinde ön plana çıkan, milliyetçiliğin doğuşunda Alman romantizminin etkili olduğuna duyulan inançtır.¹² Romantizm, milliyetçiliğin yayılması ve etkinleşmesi kapsamında aydınlanma yanlısı ve aydınlanma karşıtı olarak milliyetçiliğin tarihsel arka planında büyük bir önem arz etmektedir.¹³

Milliyetçilik, duygusal bir davranış tarzı ve bu bağlamdaki tutumlar çerçevesinde eski çağlara kadar geriye götürülebilecek bir kavram olmakla birlikte, bir ideoloji veya siyasi hareket olarak modern dönemlere ait bir olgudur. Bu kapsamda milliyetçiliğin, 18. yüzyıldan bu yana dünyanın ulus merkezli yorumlanmasında, bir siyasi örgütlenme biçimi olarak ulus-devlet modelinin ortaya çıkıp evrenselleşmesinde ve yaşanan uluslaşma süreçlerinde başrolü oynadığı söylenebilir.¹⁴ Diğer taraftan, milliyetçiliğin tarih sahnesine çıkmasında ekonomik gelişmelerin de çok büyük etkisi olmuştur. Bu çerçevede, Avrupa toplumlarının pre-kapitalist bir ekonomiden kapitalist bir düzene geçmesi, milliyetçiliğin dağılık ekonomik grupların ve toplumsal birimlerin ortak bir ulusal karar merkezinde toplanmalarına dayanak oluşturmasını beraberinde getirmiştir.¹⁵

Ateş, milliyetçilik ve kapitalizm ilişkisini; ‘...*Kapitalizmin ürünü ve düşmanı olmasının nedeni, kapitalizmin ‘Pazar sorununun ulusçuluğun (milliyetçiliğin) gelişmesiyle birlikte artmasıdır. Bir ülkedeki ucuz ve kaliteli üretimin, yani endüstri üretiminin; henüz el sanatları düzeyindeki manifaktür düzenini ve üretimini yıkacağı açıktır. İşte kendi iç üretimini korumak amacıyla konulan gümrük duvarları kendi iç piyasasıyla yetinemeyen kapitalizm için en büyük tehlikeyi oluşturacaktır*’¹⁶ şeklinde değerlendirmektedir.

Bu kapsamda milliyetçilik, Sanayi Devrimi’ni gerçekleştiren Batı Avrupa devletlerinde, 15. yüzyıldan beri yaşanmakta olan toplumsal değişim sürecini hızlandıran, oluşan yeni kolektif ihtiyaçlar neticesinde sosyal ve siyasi alanda ön plana çıkan başlıca kavram olmuştur.¹⁷ Milliyetçi ideolojinin düşünsel manada nüvelerini, aydınlanmanın halka yakın bir yorumu olarak ifade edilebilecek neo-klasik akımda görmek mümkündür. Neo-

¹²Abdullah Kutalmış Yalçın, *Balkanlarda Sırp Milliyetçiliği*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya, 2012, s. 12.

¹³Süleyman Seyfi Ögün, **Mukayeseli Sosyal Teori ve Tarih Bağlamında Milliyetçilik**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, ss. 1-5.

¹⁴Şahin, op. cit. s. 12.

¹⁵Yakut, op. cit., s.104.

¹⁶Toktamış Ateş, **Siyasal Tarih**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 199.

¹⁷Smith, “Milliyetçilik ve Tarihçiler”, çev. İsmail Türkmen, der. Mustafa Armağan, **Tartışılan Sınırlar Değişen Milliyetçilik**, Şehir Yayınları, ss. 46-47.

klasizm, evrenselci temelde bir düşünce ekolüdür. Hâlbuki milliyetçilik, evrensellekle bağların tam olarak kopartılmasıyla hız kazanabilecek bir kavramdır. Bunda dolayı da 19. yüzyılla birlikte gelişen Romantizm bu konuda ön plana çıkmaya başlamıştır.¹⁸

Bu dönemde Avrupa devletlerinde milliyetçilik üniversitelerde şekillendirilmiş, başta tarihçiler olmak üzere antropolog ve edebiyatçılar milliyetçiliğin gelişmesinde ve ulus oluşumlarında başrolü oynamışlardır. 19. yüzyılın ikinci yarısı boyunca, Avrupa'nın hemen hemen her devletinde entelektüeller arasında, gelişmenin ve mutluluğun yolu olarak; tek, birleşmiş ve güçlü millet olmanın öneminin vurgulandığı, toplumların milletler halinde yapılanmasının baskıcı yönetimlerin sonunu getirebileceğine ve milletlerarası ilişkilerde istikrarın sağlanabileceğine dair görüşler önem kazanmıştır.¹⁹

Diğer taraftan Hippler bir ulus yaratmanın; “*bütünleştirici bir ideolojinin inşası, ortak bir kimliğin yaratılarak coğrafyanın her yanındaki insanlara bir aidiyet hissini verilmesi, iyi işleyen bir devlet düzeni kurulması*”²⁰ olmak üzere üç aşaması olduğunu belirtmektedir.

Balkanlarda da söz konusu süreçlere tanıklık edilmiştir. Bütünleştirici ideolojiler olarak milliyetçilik ve sosyalizm kullanılmıştır. Bahse konu ideolojilerin temel dayanağı olan yurtseverlik duygusu ise inşa ediciler tarafından sınırları çizilmeye çalışılan hayali yurtlara bağlılık hissi uyandırmaktadır.²¹

2. Milliyetçilik-Azınlık İlişkisi

Hemen hemen tüm devletlerin ulusal sınırları içinde çoğunluktan farklı olarak kendilerini etnik, dilsel veya dinsel kimlikler üzerinden tanımlayan bir veya daha fazla azınlık grupları bulunmaktadır.²² Bu sebeple milliyetçilik; kimlik, etnisite ve etnik kimlik kavramlarıyla yakın bir ilişki içerisindedir. Çünkü milliyetçilik hem dil ve din gibi kolektif yapılarla beslenmekte hem de etnisite gibi ayrımlaştırıcı ve ayırıcı vasfı ile birlikte farklılık

¹⁸Şahin, op. cit., s.4.

¹⁹Ibid. s.5.

²⁰JochenHippler, “Ethnicity, State and NationBuilding: Experiences, Policies and Conceptualization”, **SEF-Symposium 2002, (Development and Peace Foundation, Bonn) Nation-Building in the GlobalisationProcess – A ContributiontoRegionalStability and global Security?**,Bonn, 11-12 Aralık 2012, http://www.jochenhippler.de/html/ethnicity-_state-_and_nation-building.html, (e.t. 31.01.2014).

²¹Murat Necip Arman, Avrupa Birliği'nin Batı Balkanlar Genişlemesi: Bir Dış Politika Aracı Olarak Kimlik Dönüşümü, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Avrupa Birliği Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İzmir, 2007, s. 47.

²²“FactSheet No.18 (Rev.1)”, <http://www.ohchr.org/Documents/Publications/FactSheet18rev.1en.pdf>, (e.t. 01.12.2013).

yaratma duygusunu bireyler üzerinde oluşturabilmektedir.²³ Milli bir kimlik temelde çok boyutludur; şu ya da bu milliyetçi hizip tarafından bile asla tek bir unsura indirgenemeyeceği gibi bir halkın bünyesine yüzeysel yollardan kolay ve hızlı bir şekilde zerk edilebilmesi de mümkün değildir.²⁴ Örneğin Smith'e göre; "*Halk, milli kimlik adına kendi özgürlüklerinden vazgeçmeyi ve başkalarının özgürlüklerini de kısımayı istemektedir; yutamadığı etnik, ırksal ve dinsel azınlıkların sivil ve dinsel haklarını çiğnemeye amadedir... Batı'daki anayurdundan bütün dünyaya yayılan millet ideali de özellikle de etnik ve dil bakımından karışıklıklar arz eden bölgelere nifak, istikrarsızlık, kava ve terör getirmiştir... Milliyetçilik Fransız Devrimi'nden bu yana, tek bir insanlık, tek bir dünya topluluğu ve ahlaki birlik fikrine bütünüyle kafa tutmuştur.*"²⁵

Tanımdan da anlaşıldığı üzere azınlıklar konusunu ulusların egemenlik haklarıyla sınırlı bir alan olarak görmemek gerekir. Bu konuda uluslararası alandaki en önemli hukuksal metinlerden biri olarak Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu'nun 20 Aralık 1993 tarihli ve 47/135 sayılı Kararıyla ilan edilen Ulusal veya Etnik, Dinsel veya Dilsel Azınlıklara Mensup Olan Kişilerin Haklarına Dair Bildirisi ön plana çıkmaktadır. Bahse konu bildirinin ikinci maddesinin ilk bendine göre: "*Ulusal veya etnik, dinsel veya dilsel azınlıklara mensup kişiler, özel veya kamusal yaşamda hiç bir müdahaleye veya hiçbir ayrımcılığa maruz kalmadan ve serbestçe kendi kültürlerini yaşama, kendi dinlerinde ibadet etme ve uygulamada bulunma ve kendi dillerini kullanma hakkına sahiptir.*"²⁶

Örneğin dinsel anlamda bugün bile pek çok etnik azınlık güçlü dini bağ ve simgelerini muhafaza etmektedir. Lehler, Sırp ve Hırvatlar, Marunîler, Sihler, Sri Lankalılar, Karenler ve İranlı Şiiler kimlikleri dinsel farklılık ölçütüne dayanan sayısız etnik topluluktan birkaçıdır.²⁷

Milliyetçilik ve azınlık kavramlarının yakın ilişki içerisinde olmasının sonuçlarından biri de etnik milliyetçilik hareketleridir. Literatürde genel kabul görüldüğü üzere etnik milliyetçilik; "*Ortak bir soy mitine inanan, geçmişe ait ortak anıları*

²³N.Abercrombie-S. Hill – S.BryanTurner, **The Penguin Dictionary of Sociology**, Third Ed.,Harmondsworth: PenguinBooks, 1994, England, aktaran Celalettin Yanık, "Etnisite, Kimlik ve Milliyetçilik Kavramlarının Sosyolojik Analizi", **Kaygı**, 2013/20, s. 232.

²⁴Ibid., s.32.

²⁵Ibid., s.33.

²⁶<http://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/716b2--Ulusal-veya-Etnik,-Dinsel-veya-Dilsel-Azinliklara-Mensup-Olan-Kisilerin-Haklarina-Dair-Bildiri.pdf>, (e.t. 01.11.2013).

²⁷ Smith, **Milli Kimlik**, op. cit. s.22.

*hafızalarından çıkarmayan, aynı kültür unsurlarını paylaşan ve kendi içinde de belirli bir dayanışma ruhuna sahip olan grubun milliyetçilik anlayışı*²⁸ olarak tanımlanmaktadır.

18. yüzyıldan itibaren birkaç etnik milliyetçilik dalgasını ayırt etmek mümkündür. Bunlardan ilki 19. yüzyılın son döneminin başlarında ana merkezleri Doğu Avrupa ve kısa bir gecikmeyle Orta Doğu'da ortaya çıkmıştır. İkinci etnik milliyetçilik grubu veya dalgası 20. yüzyıl ortalarına doğru Avrupa'nın sömürge imparatorluklarının denizaşırı topraklarında ortaya çıkmıştır. 1960'lardan itibaren özerklik ya da ayrılma yönünde üçüncü bir etnik hareket dalgası ise Yugoslavya, Romanya, Polonya ve Sovyetler Birliği'ne dek uzanacak şekilde Batı Avrupa'nın büyük bölümünü etkisi altına almıştır.²⁹ Milliyetçiliğin, Doğu Avrupa'nın komünist devletlerinde ve Sovyetler Birliği'ndeki sonradan canlanması ile etnik milliyetçiliğin oturmuş sanayi devletlerindeki (Galler, İskoçya, Katalonya, Bask) azınlığı oluşturan yapılarda ortaya çıkmasında bazı ortak etmenler söz konusudur. Her iki kesimde de görmezden gelinmiş ve kontrol altında tutularak sindirilmeye çalışılmış kimlikler bulunmaktadır ve bunun nedeni olarak da merkezi devletlerin tutumları ön plana çıkartılmıştır.³⁰

20. yüzyılın son çeyreğiyle birlikte, milliyetçiliğin ve ulus merkezli dünya düzeninin bir tartışma konusu haline geldiğine tanıklık edilmiştir. Bahse konu dönem ulus devlet modelinin işlevsel ve felsefi olarak ihtiyaca karşılık veremediği, milliyetçiliğin gerek duygu gerekse de ideoloji olarak marjinalleşeceği yönündeki yaklaşımların sıklıkla gündeme geldiği bir dönem olmuştur.³¹ Berlin Duvarı'nın yıkılması "sosyalist kamp" ile "özgür dünya" arasındaki askerî ve ideolojik çekişmeyi sona erdirmiş ve Avrupa bir kez daha ulusal sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Söz konusu süreç, Baltık devletlerinin yeniden bağımsızlıklarını kazanmasına, Almanya'nın ise hızla yeniden bütünleşme sürecine girmesine zemin hazırlamıştır. Yugoslavya ve Kafkasya gibi farklı coğrafyalarda, milliyetçiliğin şiddetli bir hal almasına tanıklık edilmiştir. Bundan sonraki süreçte, milletlerin hesaplaşması ve milliyetçiliğin uyanışı uluslararası camianın en önemli gündem maddesi haline gelmiştir.³² 21. yüzyılın başlarında ortaya çıkan manzara ise doksanlı yılların yukarıda ifade edilen öngörülerinden oldukça farklıdır. Zira yaşanan yoğun sosyal

²⁸ Faruk Sönmezoğlu ve Diğerleri, **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, 4. b., Der Yayınları, İstanbul, 2005, s. 271.

²⁹Ibid, ss.192-194.

³⁰Ibid, s.194.

³¹Şahin, op. cit, s.2.

³²Dieckhoff-JaffreLOT, op. cit, s. 10.

ve siyasi gelişmeler nedeniyle hengâmeyi andıran bir geçiş süreci sonunda değişen şartlara rağmen, milliyetçiliğin popülerliğini ve geçerliliğini sürdürdüğü görülmüştür. Son on sene zarfında dünyanın farklı coğrafyalarında milliyetçi hareket, duygu ve tutumlar hızla yükselmiş; milli kimlik, milli egemenlik, ülkesel bütünlük gibi milliyetçi esas ve uygulamalar en geçerli siyasi ve sosyal kurumsallaşmalar olarak önemini korumuştur.³³

3. Balkan Coğrafyası ve Osmanlı Dönemi Sırp Milliyetçiliği

Sırbistan'ın da yer aldığı Balkan coğrafyası, tarihsel olarak birçok kavim, devlet ve din için önemli bir geçiş noktası ola gelmiştir. “Balkan” sözcüğü, özellikle halk arasında diğer dağ oluşumları için de kullanılmış olmasına rağmen, aynı zamanda Bulgaristan'ın batı ucundan doğu ucuna uzanan sıradağların adıdır. “Balkan” adı tarihin ilerleyen dönemlerinde “Osmanlı'nın Avrupa toprakları”, “Rumeli”, “Güneydoğu Avrupa” gibi isimlerin yanı sıra, bütün yarımada için kullanılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda Todorova'nın da işaret ettiği gibi “...*Balkanlar'da Osmanlı mirasını aramak anlamsız bir şeydir. Bizzat Balkanlar Osmanlı mirasıdır.*”³⁴

Balkanlar, Avrupa kıtasının beş yarımadasından biri olarak coğrafi sınırlarının tespiti tartışmalı olan bir yapı arz etmekle birlikte, siyasal coğrafya açısından Yugoslavya'nın dağılmasının ardından kurulan devletlerin yanı sıra Arnavutluk, Yunanistan, Bulgaristan, Romanya ve Türkiye'nin Balkanları oluşturduğu noktasında bir uzlaşma bulunmaktadır.³⁵ Diğer taraftan, Balkanların tam olarak nerede bittiğine yani kuzey sınırının neresi olduğuna dair çeşitli görüş farklılıkları bulunmaktadır. Benzer bir şekilde, içsel sınırların belirlenmesinde de görüş farklılıkları yaşanmaktadır. Bu kapsamda, örneğin Yunanistan sözcüğü bir Yunan açısından Yunan ulus devletinin çok daha ötesinde anlamlar ihtiva eden bir kavramdır. Keza Trakya sözcüğü de böyledir. Türkler için Türkiye'nin uzantısı gibi algılanan Batı Trakya'nın Yunanlılar açısından ise bir anlamı yoktur. Yunanlılar açısından bölgenin adı Rodop'tur. Yunanlıların Trakya sözcüğünden kaçınmasının ise iki nedeni olabilir. Birincisi, Trakya'nın Trakların yaşadığı coğrafya anlamına gelmesi, kendi köklerini Traklara bağlayan Bulgarlar açısından bir bölge aidiyeti yarattığından Yunanistan terimi kullanmaktan imtina etmektedir. İkincisi, Batı Trakya

³³ Şahin, op. cit, s.2.

³⁴ Maria Todorova, “Balkanlar'daki Osmanlı Mirası”, **İmparatorluk Mirası Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası**, der. L. Carl Brow, çev: Gül Çağalı Güven, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, ss. 71–72.

³⁵ Barış Özdal, “Yugoslavya'nın Dağılma Süreci Çerçevesinde Avrupa Birliği'nin Balkanlar Politikası”, **Küreselleşen Dünya'da Avrupa Birliği: Entegrasyon, Kimlik ve Güvenlik**, ed. Rasim Özgür Dönmez-Gökhan Telatar, Phoenix Yayınevi, Ankara, Temmuz 2008, s. 411.

teriminin, bir bütünü sadece bir parçasını vermekte oluşu ve diğer parçaya da atıf yapmakta olmasıdır.³⁶

Tarihsel olarak bakıldığında Balkan devletleri açısından bir Balkan devleti olarak nitelendirilmek istenmeyen ve kabul görmeyen bir yapı arz etmektedir. Bu kapsamda, her Balkan devleti kendi modernleşme dönemlerini bir Balkanlı olmaktan kurtulma dönemi olarak tanımlarken, Doğululuğu komşusuna atfederek Avrupa'nın kendi sınırlarının başladığı yerden başlamakta olduğu iddiası içerisinde ola gelmişlerdir. Nitekim Balkanlara dışarıdan bakanlar da dünyanın çeşitli coğrafyalarında yaşanan siyasal parçalanma temelli sınır değişikliklerinin ve bu çerçevede ortaya çıkan yeni siyasal birimlerin oluşum süreçlerini çoğu zaman bir 'balkanlaşma' süreci olarak tanımlayarak bu içsel algının pekişmesini sağlamışlardır.³⁷

Osmanlı'nın Balkanlardaki egemenliğinin sancılı sona erişi, Birinci ve İkinci Dünya Savaşları ile Yugoslavya'nın dağılmasında ortaya çıkan iç savaş, Batılı analistler tarafından negatif anlam yüklü Balkanlaşma teriminin ortaya atılmasına neden olmuştur. Balkanlaşma, Batı'nın Balkanları nasıl gördüğünün anlaşılması noktasında oldukça önemli bir terim olmuş ve parçalanma, çatışma, iç karışıklıklar ve istikrarsızlık ile eş anlamı görülmüştür. İbrahim S. Canbolat ise yaygın kabulün aksine Balkanlaşma terimine farklı yaklaşmakta ve söz konusu terim ile ilgili olarak;

“Balkanlaşma, özellikle 19. yüzyıldan itibaren, siyasi ve fiziki anlamda küçük parçalara ayrılma, dağılma ve istikrarsızlık olarak bilinir. Burada esas üzerinde durmamız gereken, parçalanmışlık, dağınıklaktır. O dönemde olanın aksine, eğer istikrarsızlığın yerine barışın birbiriyle etkileşim içinde küçük parçalar olarak en tenha semte, bölgeye, köye ve kente kadar yayılması gerçekleştirilebilirse, bu barışın Balkanlaşması sayılır. Sadece devletlerin kendi aralarında antlaşmalarla ilan edilen, devletten devlete ittifak yoluyla sözde bir barış değil, ülkenin en ücra köşesine kadar uzanan, mahallelerde, köylerde, çarşı ve pazarda etkisi görülen bir barış. Doğrudan doğruya vatandaşın, insanın, çocuğun, annenin ve herkesin varlığını duyumsadığı bir barış”³⁸ hususlarını dile getirmektedir.

³⁶Arman, op. cit., s.33.

³⁷Arman, op. cit, ss.35-36.

³⁸İbrahim S. Canbolat, “Barışın Balkanlaşmasında STK Etkisi”, 24.04.2009, http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/3843/barisin_balkanlasmasinda_stk_etkisi, (e.t. 10.12.2013).

Balkanlar bir taraftan Roma İmparatorluğu ve Büyük İskender için Asya'ya giriş kapısı olurken diğer taraftan ise Avarlar, Peçenekler ve Osmanlılar için de Avrupa'ya giriş kapısı olmuştur. Bundan dolayı, Balkanların kime, hangi kültüre, hangi dinin hangi mezhebine ait olduğuna yönelik sorunsal, bir anlamda etkin olan din veya kültürün hem Asya hem de Avrupa'da var olduğunun bir alametifarikası olarak algılanmıştır.³⁹

Osmanlıların Balkanlara ayak basmasından önce, söz konusu coğrafyada yerleşik düzende var olan bir takım inanışlar ve ilişkiler manzumesi, Osmanlıların Balkanlardaki ilerleyişini kolaylaştırdığı gibi kalıcılışmasını da sağlamıştır. Bahse konu inanç sistemlerinin başında gelen Bogomil inancı, M.S. 10. yüzyıldan itibaren Moezia, Makedonya ve Trakya'da ve kuzeydoğu Bulgaristan'da yeşermiş olup, esas itibarıyla Ortadoğu menşeli inanç sistemleri arasında yer alan Maniheizm, Markionluk, Masaliyanlık ve Paulikyanlık'ın etkisiyle şekillenmiştir.⁴⁰

Katolik ve Ortodoksların arasında kalan Bosna Kilisesi, Ortaçağ boyunca "Bogomil Öğretisi"ni benimsemiştir. Bogomil Öğretisi esasında Bulgaristan'da, bölgenin Bizanslaştırılmasını ve Latinleştirilmesini önlemek için ortaya çıkmış olup bu öğretiye mensup Slav kökenli Bosnalıların, 14. ve 15. yüzyılda toplu olarak İslamiyet'e geçtikleri kabul edilmektedir. Bogomillerin İslam dinine geçmelerinde, kendi inanç sistemiyle İslamiyet arasında yer alan günde beş vakit ibadet, Cuma gününün bayram olması gibi benzerliklerin önemli bir etkisi olmuştur. Müslümanlığı kabul etmelerinde ayrıca, Macar Kralları ve Papalık tarafından ötekileştirilen Bogomillik öğretisine karşı düzenlenen saldırıların yarattığı tepki de etkili olmuştur. Boşnaklar açısından İslam'ı benimsemek aynı zamanda kimliklerini ve fiziksel varlıklarını koruma anlamına gelmesi nedeniyle pragmatik bir eylem olarak ön plana çıkmıştır. Öte yandan Boşnaklar ile birlikte Arnavutlar da İslamiyet'i benimsemişlerdir.⁴¹

Diğer taraftan, toplu halde İslamiyet'e geçişin doğru olmadığını savunan görüşler de bulunmaktadır. Örneğin, Nedim Filipoviç 1468/9 tarihli Bosna Sancağı icmal defteri üzerinde yaptığı incelemede toplu halde bir geçişin olmadığını, o tarihte nüfusun ancak %

³⁹Arman, op. cit., s. 43.

⁴⁰Nurcan Özgür, "Balkanlar'ın Etno-dinsel Gelişiminde Bogomilizm Hareketi", **Balkan Araştırmaları Dergisi**, Trakya Üniversitesi Balkan Uygulama ve Araştırma Merkezi, S. 1, C. 1, 1998, s. 45.

⁴¹İrfan Kaya Ülger, **Yugoslavya Neden Parçalandı: Balkan Dramının Perde Arkası**, Seçkin Yayınları, Ankara, 2003, ss. 28-29.

3'ünün İslâm'ı benimsediğini tespit etmiştir.⁴² Bogomilizmin Balkan tarihi için özel anlamları vardır. Din değişiminin aynı zamanda kimlik değişimine neden olması, Sırp-Boşnak çatışmasının altındaki etkenlerin belki de en önemli husustur. Boşnakların Sırp kimliğini kabul etmemeleri ve İslamiyet'e geçmeleri ile birlikte bir kimlikten diğerine geçmeleri Büyük Sırbistan hayali kuranların projelerinde önemli bir gedik açmıştır.⁴³

Daha geniş bir ifade ile belirtirsek Balkan coğrafyasının tarihinde Slav ve Türk kavimlerinin Balkanlara gerçekleştirdiği akınlar, coğrafyanın etnik yapısının bugünkü temellerini oluşturmasında oldukça büyük paya sahiptir. Bu kapsamda Slavlar, bölgede bulunan İliryalı ve Trakları kendi içlerinde erittikleri gibi aynı zamanda dönemin en büyük merkezi gücü konumunda bulunan Doğu Roma'yı yaptıkları akınlarla rahatsız etmişler ve başkent İstanbul'u bile tehdit etmişlerdir. Zaman içerisinde Balkanlarda yerleşik hale gelen bu kabileler kendi içlerinde bölünmeler yaşamışlar ve bugünkü Slovenler ile Hırvatların etnik atalarını teşkil edecek biçimde parçalanmışlardır. 7. yüzyıla gelindiğinde Asya kökenli Hun Türklerinin bir boyu olan Bulgarlar tarafından egemenlik altına alınan Slavlar, sahip oldukları nüfus üstünlüğünü de kullanarak zamanla Bulgarların tamamıyla asimile olarak Slavlaşmalarına neden olmuşlardır. Öyle ki Güney Slavlar olarak adlandırılan Bulgarların kullandıkları Bulgarca tamamıyla Slavik bir dildir.⁴⁴

Slav kabilelerinden olan Sırplar, 6. yüzyılda Orta Avrupa topraklarını istila edip, bugünkü Çek Cumhuriyeti toprakları ile Almanya'nın Saksonya bölgesine yerleşirken; Hırvatlar Slovakya, Bavyera ve Güney Polonya'ya yerleşmişlerdir. 8. yüzyıl boyunca Balkanların yerli halkları olan bahse konu İlirler ve Traklarla kaynaşarak, kendi dil ve kültürlerini yerli halklara benimsetmişler ve böylece Karadeniz ile Sava Nehri arasında tamamen Slavca konuşulan bir bölgenin doğmasına neden olmuşlardır. Yunanistan'da kalan Slavlar ise dini ve kültürel açıdan Yunanlaşarak kültürlerini ve dinlerini kaybetmişlerdir. Bu değişim neticesinde Makedonyalı Slavlar, özgün bir kimlik kazanabilmek için 20. yüzyıla dek tereddüt etmişlerdir. Yunanistan'ın günümüzde Makedon azınlığı tanımamasının altındaki en önemli nedenlerinden birisi de budur.⁴⁵

⁴² Nedim Filipoviç (1970). "Napomene o islamizaciji u Bosni i Hercegovini u XV vijeku", Godisnjak ANU BiH, V, Sarajevo. Aktaran: SlobodanIlic (1997). Milliyetçilik, I. Ulusal Tarih Kongresi Bildirileri, Mersin Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Mersin, s. 324, Aktaran Arman, op. cit., s.84.

⁴³Arman, op. cit., s.84.

⁴⁴Ibid, s. 9.

⁴⁵Habil Mustafai, Balkanlarda Azınlık Hakları, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2006, s. 7.

Genel ve soyut olarak aktardığımız bilgilerden de anlaşıldığı üzere 3. yüzyıla kadar Balkanlar'da ideolojik ve siyasal güç hükümdarlara ait iken daha sonraki dönemlerde ideoloji, siyasal güçten ayrılmaya ve bağımsızlaşmaya başlamıştır. Bu dönemde Balkanlar'da Hıristiyan din adamlarının bu dini yaymasıyla başlayan hareketler artarak sürmüş ve kilisenin kuruluşuyla ideolojik güç tamamen kilisenin eline geçmiştir.⁴⁶ Yaşanan bu değişim ve Hristiyanlığın Balkanlar'da gösterdiği yayılım, ilerleyen süreçte Osmanlıların bölgeye gerçekleştirdiği akımlar neticesinde bölgede var olan Bogomilizminde etkisiyle Müslümanlığı kabul eden Bosnalılar gibi bazı bölge halklarının 'öteki' olarak tanımlanmasına neden olan gelişmelere zemin hazırlamıştır. Öte yandan, Balkanlarda 9. yüzyıldan itibaren Germen ve Bizans nüfuz alanlarının ortaya çıkışı ve bu bölgede Hristiyanlaştırma sürecinde yaşananlar, daha sonraki dönemlerde halkların karşılaşacakları dilsel, dinsel ve kültürel sorunların temelini atan etmenler olarak ön plana çıkmıştır.⁴⁷

Kuruluşundan itibaren yönünü Batı'ya çeviren Osmanlı Devleti için Balkanlar, doğal bir yayılma alanı olmuş ve ilerleyen yıllarda devletin mevcudiyetini korumasında en önemli merkez olmuştur. Balkan halkları, İslam kültürü ve uygarlığını Osmanlılar vasıtasıyla ile tanımıştır. Bundan dolayı, Balkanlarda Türk ve Türkleşme deyimleri İslam ve Müslümanlaşma deyimleri ile eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Osmanlıların, Balkanlarda 1913 yılına kadar devam eden varlığı, askeri ve siyasi açıdan Balkanlara yerleşme ve sürekli toprak kaybederek geri çekilme olmak üzere iki grupta ele alınabilir.⁴⁸

Genel hatlarıyla özetlersek Osmanlıların Balkanlara yerleşmesi 14. yüzyıl başlangıcında küçük akıncı grupları ile başlamış, bu grupların Balkanlara yerleşmesini büyük akımlar izlemiştir. Osmanlıların Balkanlara girmesine vesile olan ilk olay ise Sırp Kralı Stefan Dusan'ın Selanik'i Sırbistan topraklarına katması olmuştur. Bu dönemde iyice zayıflamış olan Bizans İmparatorluğu, Orhan Gazi'nin gönderdiği destek kuvvetler sayesinde 1352'de Sırpı yenmiş ve Osmanlı'ya bu yardımı karşılığında Çimpe Kalesi'ni vermiştir.⁴⁹

⁴⁶Nimet Ayşe Bakırcılar, XIX. Yüzyılda Balkanlarda Dinsel Yapı ve Bunun Ayrılkçı Hareketlere Etkisi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Antalya, 2003, s. 5.

⁴⁷Mustafai, op. cit., s. 10.

⁴⁸Mustafa Selver, **Balkanlara Stratejik Yaklaşım ve Bosna**, IQ Kültür-Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 43.

⁴⁹Ibid., s. 10.

Ortaylı'nın belirttiği gibi 14. ve 15. yüzyıllarda bir "Balkan İmparatorluğu"⁵⁰ olarak doğup gelişen Osmanlı Devleti açısından;

- 1- Balkan topraklarının güvenliği ve muhafazası, Osmanlı İmparatorluğu'nun güvenliği ve muhafazası anlamına gelmesi,*
- 2- Balkanların tarımsal ve hayvansal ürünlerinin, Edirne, İstanbul, Selanik ve Bursa gibi kalabalık kentlerin ve ordunun ihtiyaçlarını karşılaması,*
- 3- Selanik, Saraybosna, Sofya gibi ticaret kentlerinin, imparatorluğun önemli oranda gelir sağladığı bölgeler olması,*
- 4- Avrupa'da meydana gelen teknolojik ve entelektüel yeniliklerin ve siyasal gelişmelere Balkanlar üzerinden ulaşması,*
- 5- İmparatorluğun ihtiyaç duyduğu ehil devlet adamı ve asker ihtiyacının sağlandığı en önemli devşirmenin yapıldığı coğrafya olması,*
- 6- 1453 yılından itibaren imparatorluğun merkezi olan İstanbul'u Avrupa'ya karşı koruyan "ileri karakol" konumuyla stratejik bir öneme sahip olması"⁵¹ gibi altı farklı nedenden dolayı Balkanlar önemli bir coğrafya olmuştur.*

Balkanlar'da ortaya çıkan milliyetçilik anlayışı hem dinsel farklılıkların etkisinde kalmakta hem de dilsel ve kültürel çeşitliliği bünyesinde barındırmaktadır. Diğer taraftan bu milliyetçilik anlayışı, coğrafi sınırların iç içe geçtiği, bölge halklarının çatışmalarla ayrıştığı yeni bir milliyetçilik türü olarak ortaya çıkmıştır. Söz konusu milliyetçilik anlayışını etnik milliyetçilik olarak tanımlamak mümkündür.⁵²

Söz konusu milliyetçilik anlayışının en önemli temsilcilerinden olan Sırp, 3. yüzyıldan itibaren Balkanlara yerleşmeye başlamış ve tarihte bilinen ilk milli devletlerini⁵³ de 11. yüzyılda kurmuşlardır. 1331-1355 yılları arasında hüküm süren efsanevi liderleri "Silni (Kuvvetli)" lakaplı Stephan Duşan'nın ölümünden sonra oğlu Stefan Uroş devlet

⁵⁰İlber Ortaylı, **Osmanlı Barışı**, Timaş, İstanbul, 2007, s. 46.

⁵¹Caner Sancaktar, "Balkanlarda Osmanlı Hâkimiyeti ve Siyasal Mirası" **Ege Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi**, Temmuz 2011, <http://esam.ege.edu.tr/makaleler/temmuz-2011/makale-3.pdf> (e.t. 01.01.2014), s. 3.

⁵²Yalçın, op. cit. s. 32.

⁵³Kemal H. Karpat, bu dönemde Balkanlarda kurulan devletlerin, modern anlamdaki Balkan ulus devletleriyle etnik süreklilik iddialarının gerçeği yansıtmadığını ve bu yapılanmaların devlet olarak tanımlanmasından ziyade mülkler/devletçikler olarak adlandırılmasının gerektiğini ifade etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kemal H. Karpat, **Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik**, Çev. Recep Boztemur, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 20-26.

genelinde kontrolü sağlayamamıştır. Bunun üzerine devlet Teselya bölgesinde, Duşan'ın kardeşi Simeon'un; Kuzey Sırbistan bölgesinde Lazar Hrebelyanoviç'in; Epir bölgesinde Sırp ve Arnavut kökenli soylu ailelerin, Makedonya'da ise farklı Jupanların (Bölge yönetici şefler) kontrol sağlamasıyla farklı bölümlere ayrılmıştır.⁵⁴

Sırp'ların, yaklaşık 550 yıldır ilişkileri bulunan Türklerle ilk tanışması, Osmanlı ordusu karşısında ağır yenilgiye uğradıkları 1352 yılındaki Dimetoka Savaşı'na kadar geriye gitmektedir. İkinci karşılaşma günümüzde Sırp tarihi ve milliyetçiliği açısından "ulusal felaket" olarak adlandırılan 1363 yılındaki Sırp Savaşı'dır. Sırp'ların ağır bir yenilgiye uğradığı bu savaş, Nemanja Hanedanı'nın sona ermesine ve Sırbistan'ın kuzey bölgelerinde egemenlik kuran Lazar Hrebelyanoviç'in ön plana çıkmasına olanak sağlamıştır. İlerleyen dönemlerde, Stephan Duşan gibi bir efsane haline gelecek olan Lazar, Bosna ve Bulgar Krallıkları ile birlikte Osmanlı'ya karşı ittifak içerisine girmiş ancak söz konusu ittifak 1389 yılında Kosova Savaşı'nda Osmanlı birlikleri tarafından yenilgiye uğratılmıştır.⁵⁵

Fatih Sultan Mehmet tahta geçmesinin ardından, 1451-1481 yılları arasında üç kez Sırbistan üzerine sefere çıkmıştır. Belgrad dışında bütün Sırbistan'ı ele geçiren Fatih Sultan Mehmet öncülüğündeki Osmanlı birlikleri, bölgeyi "Semendire Sancağı" adı altında merkeze bağlamıştır.⁵⁶ 1529 ve 1689 yıllarındaki iki başarısız Viyana kuşatması, Osmanlı Devleti ile Sırp'lar arasındaki ilişkilerde de önemli değişikliklerin yaşanmasına neden olmuştur. Özellikle de İkinci Viyana Kuşatmasının ardından, Avrupa'da kurulan çeşitli ittifaklar neticesinde 1699 yılında imzalanan Karlofça Anlaşması ile Osmanlı Devleti Doğu Avrupa ve Balkanlarda gerileme dönemine girmiştir.

Osmanlı Devleti'nin söz konusu anlaşma neticesinde yaşadığı güç ve otorite kaybı, Balkanlarda "Dayılar Rejimi" olarak adlandırılan, yeniçeriler tarafından kendi aralarından seçilerek eyaletlerin başına askeri komutan olarak görevlendirilen subayların kontrolündeki, baskıcı de facto yönetimlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bahsi edilen yönetimler süreç içerisinde Sırp'lar açısından çeşitli zorlukların yaşanmasına neden olmuş ve Sırp ayaklanmasının temellerini oluşturmuştur. Sırp isyanları döneminde

⁵⁴Yalçın, op. cit., s. 40.

⁵⁵Altuğ Günel, Sırbistan'ın Avrupa'ya Dönüşü: Nedenler, Engeller, Beklentiler ve AB Faktörü, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İzmir, 2011, ss. 82-83.

⁵⁶Ibid.

Avusturya'nın, dış kaynaklı iç sıkıntılar gibi konjonktürel nedenlerle Osmanlı ile ilişkilerini bozmak istememesi ve Sırlara yardımda soğuk davranması üzerine bu kez Sırlar, yönlerini dindaş ve soydaş olan Ruslara çevirmiştir. Rusların denkleme girmesinin ardından, başlangıçta düzenin sağlanması, dayıların sancaktan çıkartılması ve eski bazı haklarının iadesinden ibaret olan Sırp isteklerideğişerek Osmanlı'ya karşı toptan bir bağımsızlık mücadelesine evrilmiştir.⁵⁷

Akman'ın da belirttiği gibi“*Sırp ayaklanmaları mahallî yeniçerilere ve ayanlara karşı bir direniş olarak başlamış, hatta Bab-ı Ali'nin desteğini görmüşolmasına rağmen, sonrasında liderleri Kara Yorgi'nin şahsında milli bir isyana dönüşmüştür.*”⁵⁸

Bayraktar'a göre;

*“Osmanlı Devleti, Sırbistan'ı XIX. yüzyılın başlarına değin bir eyalet olarak yönetmiştir. Sırlara din ve mezhep özgürlüğü tanımış, içtimai ve medeni işlerini kendi geleneklerine göre çözüme hakkı verilmiştir. Bölgede XVIII. yüzyıla kadar önemli bir ayaklanma görülmemiştir. Bu yüzyılda ise Rusya ve Avusturya ile Osmanlı Devleti arasında çıkan savaşlarda Sırbistan'ın zaman zaman savaş alanı olmuş ve bu devletlerin propaganda yaparak ulusçuluk fikriyle Sırları ayaklandırmaları bölgede isyanların çıkmasına sebep olmuştur.”*⁵⁹

Osmanlı Devleti'nin içsel dinamiklerinde yaşanan gelişmelerin yanı sıra, 1776 yılında ABD'nin bağımsızlık bildirgesi, ardından 1789 Fransız Devrimi ve sonrasındaki Napolyon Savaşları gibi dışsal etmenlerin yansımaları Osmanlı Devleti'ni de etkisi altına almıştır. Söz konusu gelişmelerle ortaya çıkan özgürlükçü fikirler ile Batı ve Rus Çarlığının da yönlendirmeleri sonucunda Sırlar, 1804 yılında Osmanlı Devleti'neyönelik ilk isyan girişimlerini hayata geçirmiştir. Osmanlı Devleti'ne karşı olarak başlatılan bahse konu isyan, 1812 yılında Napolyon'un Moskova'ya yönelik saldırı başlatması ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun bağımsız bir Sırp devletine destek vermemesi gibi nedenler ile 1812 yılında bastırılabilmiştir.

Sloane; “*Doğal olarak Rusya ayaklanmayı ilgiyle karşıladı. Sırp isyanının yayılmasındakiPanSlavik motifler gözünden kaçmamıştı ve Türklerin zaafını her ne şekilde*

⁵⁷Ibid, s. 84.

⁵⁸Halil Akman, **Paylaşlamayan Balkanlar**, IQ Kültür Sanatları, İstanbul, 2006, s. 60.

⁵⁹Hatice Bayraktar, “Osmanlı'nın Balkanlar'dan Çekilmesi:Savaşlar, İsyandar ve Göçler”, 2007, http://karesitarih.balikesir.edu.tr/5_Balkanlar.pdf, (e.t. 04.02.2014).

olursa olsun, değerlendirmek istiyordu. 1812 Bükreş Antlaşması Sırbistan'a iç işleri ve maliye konusunda belli ölçülerde özerklik sağladı..."⁶⁰ ifadeleriyle durumu ortaya koymaktadır.

İkinci Sırp isyanı ise Rudnik Başknezi⁶¹ olarak seçilen Miloş Obronoviç öncülüğünde başlatılmış olup Napolyon tehlikesinin ortadan kalkmasıyla birlikte Rusların ciddi bir şekilde desteğini almıştır. İlk isyanın lideri olan Kara Yorgi'nin kaçtığı Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'ndan geri dönmesi iki Sırp arasında liderlik mücadelesine neden olmuş, Miloş Obronoviç rakibini ekarte edebilmeyi başarmıştır.

1830'da verilen bir Hatt-ı Hümayun ile Obronoviç'in soyu tarafından idare edilecek özerk bir Sırbistan'ın resmen tanınması sonrasında, Osmanlı Devleti'nin 1833'te Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın kuvvetleri ile meşgul olmasını fırsat bilen özerk Sırbistan, sınırlarını kuzeyde Tuna, batı ve doğuda Drina ve Timok, güneyde de Aleksinatz ve Niş'e kadar genişletebilmiştir.⁶² 1877-78 Osmanlı – Rus Savaşı sonunda imzalanan Berlin Anlaşması ile bağımsızlığına kavuşan ve 1882 yılında Krallık Rejimi'ne karşı Sırp'ların başlattıkları isyan, "*Balkan tarihçiliğinde, Balkan halklarının ilk bağımsızlık savaşı örneği olarak görülmekte ve Sırp'lar da Osmanlı'ya karşı ayaklanan ilk Hıristiyan milleti olarak kabul edilmektedir.*"⁶³

4. Tito Öncesi ve Sonrası Sırp Milliyetçiliği

Yukarıda ele aldığımız çerçevede, başta Fransız Devrimi olmak üzere Batı'da yaşanan gelişmelerin Osmanlı coğrafyasını etkisi altına alması, Balkanlarda tarihsel kırılmaların yaşanmasına neden olmuştur. 1911-1912 yıllarında Osmanlı ordusunun Trablusgarp'ta İtalya'ya karşı cari durumunun ne denli zayıf olduğunun ortaya çıkması; Sırbistan, Yunanistan, Bulgaristan ve Karadağ'ın tam da Çarlık Rusya'sının istediği üzere, Osmanlı Devleti'ne karşı ittifak kurmasını sağlamıştır. Kurulan ittifak neticesinde 1912 ve 1913 yıllarında iki Balkan Savaşı yaşanmış ve Osmanlı İmparatorluğu birinci Balkan Savaşı'nda uğradığı ağır yenilgiyi, Makedonya'nın paylaşımı konusunda işbirliğine varılamaması nedeniyle, Romanya'nın da katıldığı ikinci Balkan Savaşı'nda az da olsa telafi edebilmiştir.

⁶⁰M. William Sloane, **Balkanlar**, çev. Sibel Özbudun, Süreç Yayınları, İstanbul, 1987, s. 114.

⁶¹Knez, Slav asıllı bölgelerde soylu prenlere verilen addır.

⁶²Erhan Afyoncu, **1000 Soruda Osmanlı İmparatorluğu**, C.5, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 218-219.

⁶³Günel, loc. cit.

Sırp tarihinde ‘Kurtarıcı Savaş’ olarak yer edinen Balkan Savaşları neticesinde Sırlar, coğrafi açıdan genişlerken başta Avusturya-Macaristan olmak üzere bölge devletlerine yönelik bir tehdit unsuru olarak ön plana çıkmıştır. Diğer taraftan Bosna-Hersek’in 1908 yılında Avusturya-Macaristan tarafından ilhak edilmesi Sırlar açısından kabul edilemez bir gelişme olmuştur. Sırların, Rusya’nın da desteğini almasıyla birlikte iki devlet arasındaki gerilim 28 Haziran 1914 günü Saraybosna’da Avusturya-Macaristan Velihtı François-Ferdinand’ın, Princip adlı bir Sırp tarafından öldürülmesine neden olurken, Birinci Dünya Savaşı’nın kıvılcımı da ateşlenmiştir.⁶⁴

Birinci Dünya Savaşı’nda önemli bir varlık gösterememekle birlikte ittifak devletlerinin yenilmesinin ardından imzalanan barış anlaşmalarıyla sınırlarını az da olsa genişletme fırsatı yakalayan Sırbistan açısından savaşın en önemli etkisi ‘Güney Slav Toprağı’ anlamına gelen ve Sırları, Slovenleri ve Hırvatları tek bir devlet altında birleştirme idealinin yansıması olan ‘Yugoslavya’ idealinin canlanmasıdır. Sırbistan’ın savaş esnasında üyesi olduğu İtilaf devletlerinin gizli antlaşmalarla Güney Slavlarına ait toprakları paylaşacaklarına dair hususların açığa çıkmasıyla, ağırlıkla 19. yüzyıl Hırvat entelektüelleri tarafından formüle edilen ve Sırlar ile Slovenler arasında destek bulan ‘Yugoslavya’ fikrinin bu halklar tarafından sahiplenilmesine tanıklık edilmiş ve 4 Aralık 1918 yılında, Sırp Karayorgiyeviç hanedanından Prens Aleksander’in babası Peter’in kral olarak ilan edilmesiyle Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı ilan edilmiştir.⁶⁵

Jelavich, 19. yüzyıldaki Sırp milliyetçilik anlayışını ve bu doğrultudaki hedefleri şu şekilde açıklamaktadır;

“Sırbistan bağımsız bir devletti. Hırvatlar veya Slovenlerle ortak olmayan uzun birtarihî ve dinî gelenekleri vardı. 1870’ten sonra birçok milliyetçi hareket İtalya ve Almanya’yı örnek aldı. Bundan dolayı Sırp milliyetçi hareket İtalya ve Almanya’yı örnek aldı. Bundan dolayı Sırp milliyetçiler, krallıklarının “Balkanlar’ın Piemontesi” olmasını istiyorduk ki bu pek çok anlama gelebilecek bir sözdü. 19.yüzyılda başlıca hedefleri, Bosna, Hersek, Eski Sırbistan, Makedonya ile Sırların yaşadıkları Habsburg İmparatorluğu toprakları gibi Sırlara ait gördükleri bölgelerin birleştirilmesi olmuştu. Karadağ’la da birleşmeyi

⁶⁴Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)**, Alkım Kitabevi, İstanbul, 2011, s. 167.

⁶⁵Günel, op. cit, s. 87.

istiyorlardı; birçok Karadağlının aslında Sırp olduğuna dair inanç göz önüne alınca, bu gerçekçi bir hedefti."⁶⁶

İtalya ile Sırbistan'ın, Avusturya-Macaristan'ın Dalmaçya Kıyıları üzerindeki çıkar uyuşmazlığı, 'Büyük Sırbistan' idealinin İtilaf Devletleri tarafından kabul görmesini engellemiştir. Ancak Savaş sonrasında ABD Başkanı Woodrow Wilson'un adıyla bilinen meşhur on dört ilkenin ilan edilmesi ve Kasım 1917 yılında Çarlık Rusya'sının Bolşevik İhtilali sonrasında yıkılması, Balkanlarda Sırp'ların idealize ettiği tarzda bir Slav devletinin kurulmasına yönelik uygun konjonktürün doğmasına neden olmuştur.⁶⁷

Ülger'in de ifade ettiği üzere "*Güney Slav halklarının ilk birlik denemesi*"⁶⁸ olan Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'nın siyaset tarihini;

1-1918-1929 Parlamenter Demokrasi Dönemi,

2-1929-1941 Diktatörlük Dönemi

olarak iki kısımda ele almak mümkündür.⁶⁹

Krallığın kurulmasının ardından, birliği oluşturan ortak payda zemini yavaş yavaş ortadan kalkarken yerini ulusal çıkarlar almaya başlamıştır. 1918-1921 yılları krallık tarihinde Sırp egemen kimliği ile bilinmektedir. Ekim 1918 tarihinde Karadağ Millî Meclisi tarafından Kral Nikola tahttan indirilerek Karadağ, Sırbistan'a katılmış, 1921 yılında merkezî bir anayasal düzen kurulmuş, yönetici hanedan Sırp'lara verilmiş; bir tek istisna dışında tüm başbakanlar Sırp'lar arasından seçilmiş ve Krallık ordusu da ağırlıklı olarak Sırp subaylardan oluşturulmuştur. Hırvat ve Slovenler, tüm girişimlerine rağmen krallığın federatif bir sisteme geçmesini sağlayamamış ve Makedonlar, Karadağlılar, Bosnalı Müslümanlar ve Kosovalı Arnavutlar da hukuki olarak bir tanıma elde edememişlerdir.⁷⁰

1928 yılında Hırvat Köylü Partisi lideri Stepan Radiç'in, parlamentoda Sırp Radikal Parti üyesi bir Karadağlı tarafından öldürülmesi, krallık tarihinde Sırp-Hırvat anlaşmazlığı açısından bir dönüm noktası olmuştur. Bu olay üzerine Hırvatlar arasında ayrılıkçı

⁶⁶Barbara Jelavich, **Balkan Tarihi: 18. ve 19. Yüzyıllar**, çev. İhsan Durdu-Haşim Koç-Gülçin Koç, 2. b., Küre Yayınları, İstanbul, 2009, s. 116.

⁶⁷Nesrin Kenar, **Yugoslavya: Yugoslavya Sorunun Ulusal ve Uluslararası Boyutu**, Palme Yayınları, Ankara, 2005, s. 40.

⁶⁸Ülger, op. cit., s. 33.

⁶⁹Ülger, op. cit., s. 38.

⁷⁰Günel, op. cit., ss. 87-88.

eğilimlerin yansıması olarak Ustaşa Hareketi kurulurken Makedonlar arasında benzer bir yapı olan İç Makedonya Devrimci Örgütü kurulmuştur. Gelişmeler üzerine Kral tarafından 1929 yılında parlamento kapatılmış ve diktatörlük dönemine geçilmiştir. 3 Eylül 1931 yılında meclisin yeniden açılmasının ardından kabul edilen yeni anayasa kabul edilmiş⁷¹ ve ‘Tek Kral-Tek Devlet-Tek Millet’ anlayışı devletin yeni politikası olmuştur.⁷²

Yugoslavya’da devam eden iç sorunlar, 1929 yılında patlak veren BüyükBuhran ile Almanya’da yükselişe geçen ve iktidar olan Nasyonel Sosyalist hareket ve İtalya’daki faşizmin egemenliği ele alması gibi nedenlerle Yugoslavya, Romanya, Yunanistan ve Türkiye tarafından 1934 yılında Balkan Paktı imzalanmıştır. Aynı dönemde, Yugoslavya’daki iç sorunlar Komünist Parti’nin halk arasında popülaritesinin artmasını sağlamıştır. 1937 yılına gelindiğinde sadece Yugoslavya tarihinde değil aynı zamanda dünya tarihinde de önemli izler bırakan Hırvat asıllı Josip Broz Tito’nun Komünist Parti Genel Sekreterliği’ne getirilmesi, Sırp milliyetçiliği açısından derin izler bırakan gelişmelerin temelini atmıştır.

Söz konusu gelişmelerin ardından Yugoslavya’daki Sırp-Hırvat anlaşmazlığı, 23 Ağustos 1939’da tarihi bir Sırp-Hırvat uzlaşması olarak kabul edilen *Cvetkovic-Macek* Antlaşması ile Hırvat yönetimine geniş özerklik sağlanması neticesinde farklı bir boyut kazanmıştır. Bilindiği üzere, Yugoslav Yönetimi’nin 1941 yılında İngiliz destekli bir askeri darbeyle devrilmesiyle, İtalyanlar Güney Slovenya ve Dalmaçya’yı, Macarlar Voyvodina’yı, Bulgarlar Makedonya’nın çoğunluğunu, Almanlar Slovenya’nın büyük bölümünü ilhak edip Kosova ile Batı Makedonya’yı İtalyan nüfuzundaki Arnavutluk’a katmıştır. Yugoslavya’dan kalan küçük bir bölge ise doğrudan Alman askeri yönetimine bağlanmış, Sırbistan ise Mihver Güçleri ile işbirliği halinde olan bir devletten ibaret hale getirilmiş ve böylece Yugoslavya parçalanarak Mihver Güçleri tarafından işgal edilmiştir. Diğer taraftan Hırvat milliyetçiler de bir Hırvat devleti kurmuştur. Söz konusu işgal, Sırp milliyetçiliğinin merkez güçlerinden olan ordu tarafından tepkiyle karşılanmış ve *Cvetkovic-Macek* Antlaşması da anlamını yitirmiştir.⁷³

Bu bağlamda, İkinci Dünya Savaşı boyunca devam eden işgal döneminde Yugoslavya’da farklı amaçları olan iki farklı direniş örgütü kurulmuştur. Bunlardan ilki

⁷¹Ülger, op. cit., ss. 40-41.

⁷²Tanıl Bora, **Milliyetçiliğin Provokasyonu**, Birikim Yayınları, İstanbul, 1991, s. 39.

⁷³Günel, op. cit, s. 89.

savaştan sonraki Sırp milliyetçiliğinin önemli unsurlarından Yugoslav ordusunda albay olan General Draza Mihailovic önderliğindeki Anavatan İçin Kurtuluş Ordusu (Çetnik Hareketi)'dur. Diğeri ise Komünist Partizanlar'dan oluşan Josip Boriz Tito önderliğindeki direniş hareketidir. Kenar, Çetnik Hareketi'ni;

“Çetnikler arasında BiH (Bosna-Hersek), Dalmaçya, Karadağ, Slovenya ve Hırvatistan'ın bir kısmı ile Arnavutluk'un kuzeyini içeren, fakat etnik olarak homojen olan bir “Büyük Sırbistan” yaratılmasını ve bunun için de bu bölgelerin Sırp olmayan unsurlardan temizlenmesini veya Hırvatların Hırvatistan'a, Müslümanların Türkiye'ye göç ettirilmesini amaçlayan aşırı Sırp milliyetçileri bulunuyordu. Çetniklerin, Haziran 1941'de ilan edilen ulusal programı, 'üzerinde Sırp'ların yaşadığı tüm toprakları içine alması gereken homojen bir Sırbistan' kurulması çağrısında bulunuyordu. Bunun anlamı, Hırvatistan'ın topraklarını Hırvat çoğunluğun yaşadığı bölgelerle sınırlamak ve Hırvatistan sınırlarını 1918 öncesine dönerek daraltmak, Dalmaçya'nın arta kalan kısmına sınırlı bir özerklik vermektir...”⁷⁴

ifadeleri ile Partizanları ise

“Komünist Parti, Yugoslavya'da iki savaş arası dönemde olduğu kadar (budönemin çoğunda yasaklanmıştı), savaş sırasında da önemli bir rol oynamıştır. Partizan hareketinin lideri ve aynı zamanda Stalin taraftarı olan Tito, SSCB'nin (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği) Almanlar tarafından saldırıya uğradığı dönemde sadece Alman saldırısını önlemek için direniş hareketi yapmayı düşünmüyordu, aynı zamanda savaş sonrasında Yugoslavya'da komünist bir devlet yaratma gücünü elde etmek için sosyalist bir devrim hazırlığı içerisindeydi.”⁷⁵ şeklinde tanımlamaktadır.

Bu tanımlamadan da anlaşıldığı üzere, her iki direniş örgütü de başlangıçta aynı amaç için çaba sarf etmekle birlikte, kısa bir süre sonra ideolojik yaklaşımları örgütlerin birbirinden uzaklaşmalarına ve hem işgale karşı hem de birbirlerine karşı mücadele etmelerine neden olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nın İtilaf Devletleri tarafından kazanılacağına inanılması neticesinde oluşturulan nüfuz bölgeleri çerçevesinde Yugoslavya Batı ve Sovyetler arasında yarı yarıya bölünmüştür. Savaş esnasında

⁷⁴Kenar, op. cit., s. 62.

⁷⁵Ibid, ss. 62-63.

Partizanların “kurtarılmış bölge” ilan ettikleri alanlarda kontrolü ele geçirmeleri ve sonrasında Ulusal Kurtuluş Antifaşist Konseyi (AVNOJ) adlı oluşumun hükümet olarak ilan edilmesi neticesinde, savaş sonrasındaki Yugoslav yönetimi şekillenmeye başlamıştır. Buna göre, Yugoslavya’nın bir federal devlet hüviyetinde olması; Sırp, Hırvat ve Slovenlerin dışında Makedonlara, Karadağlılara ve Bosna Hersek’te yoğun olarak bulunan Müslümanlara da Cumhuriyet statüsü tanınması kararı alınmıştır.⁷⁶

İşgalden kendi olanakları ile kurtulan Yugoslavya bunun karşılığını savaş sonrasında siyasi özerklik elde ederek almıştır. 29 Kasım 1945’te ise “Demokratik Federal Yugoslavya Cumhuriyeti” adını almıştır. Tito yönetimindeki Demokratik Federal Yugoslavya Cumhuriyeti, tarihteki ikinci Yugoslavya olarak bilinmektedir. Devlet kısa bir süre sonra SSCB ile yaşadığı sorunlar neticesinde Batı’nın da zaman zaman desteğini alan bir yapıya bürünmüştür.

Tito tesis etmeye çalıştığı Federal Yugoslav devlet aygıtını üç farklı yapı üzerine oturtmuştur:

- 1- Öz yönetim ve yerel özgürlüklerin sağlanması,
- 2- Birlik anlayışı çerçevesinde tek parti yönetimi içerisinde etnik yapıları aynı potada eritmek,
- 3- Dış politikada bağlantısızlık.⁷⁷

Tek bir Yugoslav milleti yaratma hususunda yabancı temsilcilere yaptığı bir konuşmada Tito; “*Beş halkın birleşip tek bir Yugoslav milletine dönüştüğü günü hayal ettiğini...*” söylemiş, ancak bunu gerçekleştirmenin ne denli zor olduğunu kendisi de idrak etmiştir.⁷⁸ Tito, iktidarda kaldığı 1945-1980 yılları arasında üç temel sorun ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bunlardan birincisi, SSCB’nin kendi üzerindeki üstünlük arayışlarını engellemek; ikincisi, halkın içinde bulunduğu ekonomik darboğazdan çıkarmak ve devletin gelişmişlik seviyesini yükseltmek; üçüncü ise Balkanların kronik hale gelen dini ve etnik kaynaklı anlaşmazlıklarından Federal Yugoslav Cumhuriyeti’nin etkilenmesini engellemek olmuştur.⁷⁹

⁷⁶Ülger, op. cit., s. 52.

⁷⁷Petro Romet Sabrina, “War In The Balkans”, **Foreign Affairs**, Vol. 71. No. 4, Eylül 1992, s. 82.

⁷⁸Günel, op. cit., s. 92.

⁷⁹Selver, op. cit., s. 74.

1963 yılında isim değiştirerek Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti adını alan devlet, 1974 Anayasasına göre idare olarak Sırbistan, Slovenya, Hırvatistan, Makedonya, Karadağ ve Bosna-Hersek olmak üzere altı Cumhuriyet, Kosova ve Voyvodina olmak üzere iki özerk yönetimden oluşmuştur. Cumhuriyetlerin başkanlarına dönüşümlü olarak Yugoslavya Cumhurbaşkanı olma hakkı tanınmıştır.⁸⁰

5. Yugoslavya'nın Dağılması ve Sırp Milliyetçiliği

1945 yılından 1980 yılına kadar tam 35 yıl Tito'nun yoğun çabaları ve liderliği sayesinde varlığını devam ettirebilen Yugoslavya, Tito'nun kendisinden sonra gelecek bir halef bırakmadan hayatını kaybetmesinin ardından, bir takımıçsel ve dışsal dinamiklerin etkisi ile parçalanmak zorunda kalmıştır. Milliyetçilik ve ekonomik sorunlar içsel dinamiklerin temelini oluşturmuştur. Tito, Yugoslavya'da sosyalizmin gelişmesini ve farklı milletler arasında eşitsizliklerin giderilmesini, milliyetçiliğin kontrol altına alınmasında ve etkisini kaybetmesinde en önemli araç olarak görmüştür.⁸¹ Azınlık sorunları ve milliyetçilik hareketlerinin öncülüğünü yaptığı Yugoslavya'nın parçalanmasındaki içsel dinamikleri destekleyici olarak;

- 1- Tito'nun ölümünün ardından etnik grupları bir arada tutan bağın ve karizmatik liderliğin ortadan kalkması,
- 2- Her geçen gün etkisini arttıran Sırp milletçiliği nedeniyle Büyük Sırbistan hedefinin sürekli gündemde tutulması,
- 3- Tarihe dayanan dini ve etnik çekişmelerin ortaya çıkan otorite boşluğunda yeniden hayat bulmaya başlaması,
- 4- Cumhuriyetler arasında artan ekonomik gelişmişlik farklılıkları, gibi hususların ön plana çıkması gösterilebilir.⁸²

Dış konjonktür açısından bakıldığında ise 1975 Helsinki Nihai Senedi ile özgürlükçü liberal kapitalizm ile totaliter komünizm arasındaki mücadele, 1985 yılında SSCBlideri Mihail Gorbaçov'un ilan ettiği *Glasnost* (açıklık, şeffaflık) ve *Perestroyka* (yeniden inşa) adımları ile farklı bir boyuta evrilmiş ve 1985'te Sovyetlerde başlayan ve 5 yıl içerisinde Avrupa'daki tüm totaliter rejimleri sarsan demokratik devrimler ile

⁸⁰Selver, loc. cit.

⁸¹Walter A. Kemp, **Nationalism and Communism in Eastern Europe and the Soviet Union: A Basic Contradiction**, St. Martin's Press, New York, 1999, s.183.

⁸²Selver, op. cit., s. 93.

sonuçlanmıştır. Hiç kuşku yok ki bu gelişmeler en kanlı etkisini Yugoslavya'da göstermiş ve bu da dağılmanın gerisinde yatan en önemli dışsal neden olmuştur.⁸³

Tito tarafından Yugoslavya'nın mevcudiyetini koruması adına farklı etnik ve dini unsurlar arasında sağlanan denge, ölümünün ardından birer yıl arayla Devlet Başkanlığı'na Cumhuriyet ve Özerk Bölge liderlerinin gelmesi sistemine dayanan Kolektif Başkanlık Konseyi tarafından devam ettirilmek istenmiş, ancak başarılı olunamamıştır.⁸⁴ Yukarıda genel olarak bahsedilen içsel ve dışsal dağılma nedenlerinin etkisiyle, Yugoslavya'yı oluşturan cumhuriyetlerin önünde, bağımsızlık ilan etme ya da mevcut konumlarını sürdürme olmak üzere iki seçenek ön plana çıkmıştır. Bu bağlamda cumhuriyetler de tercihlerine göre;

- Slovenya ve Hırvatistan'ın oluşturduğu, bağımsızlığını ilan ederek Avrupa devletleri safına girmek isteyen cumhuriyetler,
- Sırbistan ve Karadağ'ın oluşturduğu sıkı bir federasyon fikrini savunan cumhuriyetler,
- Bosna-Hersek ve Makedonya'nın oluşturduğu, hem Yugoslavya'nın parçalanmasından hem de Sırp tahakkümünden tehdit algılayan cumhuriyetler, olmak üzere üç gruba ayrılmışlardır.⁸⁵

Yugoslavya'nın dağılmasındaki en önemli itici güç olan Sırp milliyetçiliğine göre 1974 Anayasası, Sırp'ların savaşta kazandıklarını barışta kaybettiklerinin ilan edilmesi anlamına gelmiştir. Tito sonrası dönemde, bir taraftan Sırp insanının özellikleri yüceltilirken, diğer taraftan Sırp milletinin tarihte sürekli haksızlığa uğratıldığı öne sürülerek, milletler arası nefret duygusu alevlendirilmeye çalışılmıştır. Sırp entelektüellerinin çalışmaları neticesinde Arnavutların Balkanlarda en eski etnisite olduğu teorisinin karşısına, Olga Lukoviç tarafından yazılan "Sırp'lar en eski millet" adlı kitabı çıkarılmıştır.⁸⁶

Tito'nun ölümünün ardından 1980'li yıllar ile birlikte Yugoslavya'da yeniden milliyetçi söylemin yükselişe geçmesi, hızlı bir şekilde uluslararası aktörleri de etkisi altına

⁸³Günel, op.cit., s. 94.

⁸⁴Ülger, op. cit., s. 71.

⁸⁵Özdal, op.cit., ss. 414-415.

⁸⁶Metin Kılıç, Milliyetçilik ve Etnik Milliyetçilik, Sırbistan ve Karadağ Örneği, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2007, s. 49.

almıştır. Bunda iki kutuplu sistemde tampon bölge görevi gören Yugoslavya'nın yukarıda bahsedilen iç dinamiklerinden kaynaklanan sorunlarının etkisi büyük olmuştur.⁸⁷ Avrupa açısından Yugoslavya'nın bölünmesi devletin komşuları ile olan tarihsel ihtilaflarının su yüzüne çıkması ve buna bağlı olarak bir takım sorunların gündeme gelecek olmasından dolayı oldukça kaygı verici bir gelişme olarak ön plana çıkmıştır. Bu bağlamda Yugoslavya'nın, Makedonya nedeniyle Bulgaristan ve Yunanistan ile Voyvodina nedeniyle Macaristan, Kosova sebebiyle Arnavutluk ile sorun yaşayabileceği gündeme gelmiştir. Söz konusu itilafların Fransa'da Korsika, İspanya'da Bask, İngiltere'de İrlanda Ulusal Bağımsızlık mücadelelerinin konjonktüre bağlı olarak desteğe ulaşmalarına zemin hazırlamasından endişe duyulmuştur.⁸⁸

Avrupa'da her ne kadar bahsedilen kaygıların mevcudiyeti söz konusu olsa da Avrupalı devletler arasında Yugoslavya sorunun nasıl çözülmesi gerektiği hususunda işbirliği sağlanamamıştır. Böylece Avrupalı devletler, Almanya ve Fransa'nın öncülüğünü yaptıkları iki ayrı kampa bölünmüştür. Almanya'nın liderliğindeki İtalya ve Avusturya gibi devletler Slovenya ve Hırvatistan gibi devletlerin bağımsızlıklarının kabul edilmesi ve uluslararası alanda tanınmasından yanayken, Fransa ise bahse konu devletlerin bağımsızlığının, Bosna-Hersek gibi Avrupa'nın ortasında Müslüman bir devletin ortaya çıkmasına ve Almanya'nın Balkanlarda etkinlik sağlamasına zemin hazırlayacağı endişesiyle karşı çıkmıştır.⁸⁹

Yugoslavya bunalımı konusunda ABD'nin kendi çıkarlarına doğrudan bir tehdit algısı içerisinde olmaması, Avrupa, BM ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) gibi diğer küresel aktörlerin de farklı çıkar algılamaları neticesinde etkinlik kuramamaları, bunalımın İkinci Dünya Savaşı'na benzer bir şekilde küresel bir domino etkisi yaratmasını engellemiştir. Küresel anlamda her ne kadar çok daha büyük bir yıkımın yaşanması engellenmiş olsa da başta Kosova ve Bosna-Hersek savaşları olmak üzere, Yugoslavya'da çeşitli insanlık suçlarının ve soykırımların işlenmesi engellenememiştir.⁹⁰

Bağımsızlık ilan eden Slovenya ve Hırvatistan'ı tanıma ve Yugoslavya'nın toprak bütünlüğünü koruma ikilemi arasında sıkışan Avrupa başta olmak üzere uluslararası camia,

⁸⁷Özdal, op. cit., s. 413.

⁸⁸Tanıl Bora, **Belgeler, Sorunlar Yugoslavya**, Birikim Yayınları, İstanbul, 1993, s. 46.

⁸⁹Ibid, s. 213.

⁹⁰Özdal, op. cit., ss. 407-408.

edilgen tutumuyla Sırp lar ile bağımsızlık mücadelesi veren cumhuriyetler arasında yaşanan çatışmaların daha da kontrolden çıkmasına neden olmuştur. Almanya'nın, Avrupa Topluluğu (AT) tarafından görevlendirilen Batı'da Komisyonu Raporu'nu beklemeden, 23 Aralık 1991 yılında Hırvatistan ve Slovenya'yı tanımasıyla birlikte Yugoslavya'nın dağılması resmiyet kazanmıştır.⁹¹ Almanya'nın, diğer AT devletlerinin kararını beklemeden Hırvatistan ve Slovenya'nın bağımsızlığını tanımada, küresel liderlik talebi ve AT içinde ağırlık koyma çabası rol oynamıştır.⁹²

Almanya'nın aldığı karar sonrasında AT'nin, 15 Ocak 1992 tarihinde her ikisini de bağımsız devletler olarak tanımak zorunda kalmasının ardından, uluslararası toplum, Yugoslavya'nın konfederal bir yapı altında mevcudiyetini devam ettirebilmesi amacıyla girişimlerde bulunmaya başlamıştır. Söz konusu bağımsızlık ilanının ardından Bosna Hersek Cumhurbaşkanı Aliya İzzetbegović ve Makedonya liderliği tarafından Yugoslavya'da gevşek bir federasyon oluşturulması önerisi ön plana çıkartılmıştır.⁹³ Diğer bir deyişle, Tito tarafından Yugoslav kimliği çerçevesinde kontrol altında tutulabilen Sırp milliyetçiliği, Sırbistan içinde baskıcı bir şovenizme dönüşmüş ve Sırbistan'ın diğer federe cumhuriyetlerle ilişkilerini belirleyen temel bir nitelik olmuştur.⁹⁴ Tito sonrasında, Sırp milliyetçilerinin Komünist Parti'de etkinliklerini arttırdıklarına tanıklık edilen yeni bir döneme girilmiştir. Slobodan Miloseviç'in Sırbistan Komünist Partisi'nin liderliğine geldiği 1987 yılı, bilindiği üzere sadece Yugoslavya'nın değil, tüm Balkan coğrafyasının kaderini değiştiren gelişmelerin yaşanmasına zemin hazırlamıştır. Sırp milliyetçilerinin nihai hedefi, Cumhuriyet ve özerk bölge sınırları dikkate alınmadan Sırp ların yaşadıkları yerlerde Sırp ulusunun tam ulusal ve kültürel bütünleşmesini sağlamak olmuştur.⁹⁵ Bu kapsamda, Tito Sırp lar tarafından hakarete varan ifadelerle eleştirilmeye başlanmıştır.

Örneğin 1986 yılında Sırp Bilimler Akademisi tarafından açıklanan 'Sırbistan'ın Yugoslavya'daki Konumu Konusunda Memorandum' ile Tito Yugoslavya'sına duyulan karışıklık açıkça ifade edilmiş ve Sırp ların gereğinden fazla fedakârlıklarına rağmen,

⁹¹ Ülger, op. cit., s. 21.

⁹² Hüseyin Bağcı, **Balkanlar (1991-1993) Güvenlik Politikası ve Risk Analizi**, Dış Politika Enstitüsü, Ankara, 1994, s. 53.

⁹³ Bora, **Milliyetçiliğin Provokasyonu**, op. cit. s. 175.

⁹⁴ Şule Kut, "Yugoslavya Bunalımı ve Türkiye'nin Bosna-Hersek ve Makedonya Politikası: 1990-1993", **Türk Dış Politikasının Analizi**, der. Faruk Sönmezoğlu, 3. b., Der Yayınları, İstanbul, 2004, s.586.

⁹⁵ Marie-Janine Calic, "The Serbian in International Question in International Politics", **Aussenpolitik**, Vol. 45, 2/94, s.147.

Slovenya ve Hırvatistan gibi Federasyonu'nun liderliğini ele geçiren Cumhuriyetler karşısında ulusal programını tamamlayamamasından şikâyet dile getirilmiştir.⁹⁶ Bahse konu memorandum Miloseviç'i, ekonomik kriz ile mücadele etme ve Sırları Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'nde başat güç haline getirme amacıyla politikalarını saptaması noktasında etkilemiştir. Bu bağlamda etkisini arttıran Sırp baskısı ve şiddet eylemleri, Kosova ve Karadağ yerel yönetimlerinin istifa etmelerine ve Sırp partizanların yerel yönetimleri ele geçirmesine neden olmuştur. En önemli gelişme ise Kosova ve Voyvodina'nın özerkliğine büyük kısıtlamalar getiren anayasa değişikliğinin yapılması olmuştur.⁹⁷

Miloseviç, 28 Haziran 1989 tarihinde Osmanlı Devleti ile yapılan Kosova Savaşı'nın yapıldığı meydana savaşın 600. yıl dönümü vesilesi ile yapılan anma töreninde katılan binlerce Sırp'a hitaben yaptığı konuşmada: “*Bu sefer savaşı biz kazandık. Bunu, Kosova'yı Arnavut siyasi iktidarından koparıp Sırbistan'a entegre ederek başardık. Ama önümüzde daha başka savaşlar da var*”⁹⁸ ifadeleriyle iç savaşın ilk sinyallerini vermiştir. Yugoslavya'nın, Cumhuriyetler arasında kanlı bir iç savaş yoluyla parçalanmasının ilk adımı Hırvatistan'da yer alan Knin Sırları'nın otonomi ilan etmek için 1990 yılında referandum yapmaları ile başlamıştır. Bu gelişme üzerine Hırvatistan'da Sırlar ile Hırvatlar arasında çatışmalar yaşanmaya başlamıştır.

Sırlar, Hırvatların ve Slovenlerin bağımsızlık arayışları içerisinde, Slovenlerin bağımsızlığını Hırvatların bağımsızlığına oranla kabul edilebilir görmüşlerdir. Bunda, Sırlara göre Slovenlerin ‘Sırpılık’ özelliklerini yitirmeleri ve kendi topraklarında Hırvatlar gibi Sırp azınlığı barındırmamaları etkili olmuştur. Hırvatların ve Slovenlerin bağımsızlık ilanları, çoğunluğu Sırlardan oluşan Yugoslav Halk Ordusu ile Hırvat ulusal güçleri arasında şiddetli çatışmalara neden olmuştur. Yaşanan çatışmalar neticesinde BM tarafından 25 Eylül 1991 tarihinde 713 sayılı kararla,⁹⁹ eski Yugoslavya coğrafyasına her türlü silah ve teçhizat satışına yasaklama getiren karar alınmış ve Ocak 1992 yılında taraflar arasında ateşkes anlaşması imzalanmıştır.

⁹⁶Kenar, op. cit., s. 131.

⁹⁷Selver, op. cit., s. 90.

⁹⁸Şükrü Elekdağ, “Balkanlar'daki Son Gelişmeler ve Türkiye'ye olan Etkileri”, **Harp Akademileri'nde Verilen Konferans Metinleri**, İstanbul, Ocak 2000, s. 5.

⁹⁹“Resolution 713 : Socialist Federal Rep. of Yugoslavia (25 Sept)”, **Security Council Resolutions – 1991, 1991**, <http://www.un.org/docs/scres/1991/scres91.htm> (e.t. 23.02.2014).

Sancaktar'ın; “Sırp ve Hırvat milliyetçiliği arasındaki savaş sadece Hırvatistan topraklarında değil, aynı zamanda Bosna-Hersek'te de yaşandı; üstelik daha uzun ve daha şiddetli olarak... Ocak 1992'de Hırvatistan'da savaş dururken, Nisan ayında Bosna- Hersek'te başladı. Yalnız bu savaşın bir üçüncü aktörü de vardı: Boşnaklar. Yani Bosna-Hersek Savaşı Sırp, Hırvat ve Boşnak silahlı kuvvetleri arasında yaşanılmış bir “üçlü savaş”tır. Hırvatistan'da olduğu gibi burada da savaş, federe cumhuriyet yönetiminin bağımsızlık ilanı ile birlikte başladı.”¹⁰⁰

yorumunda ifade ettiği üzere Hırvatlar ile Sırlar arasındaki ateşkes ilanı ile savaş, farklı bir boyut kazanmıştır.

7 Nisan 1992 yılında Bosna-Hersek'in Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) tarafından bağımsız bir devlet olarak tanınması sonrasında Saraybosna, Sırp milisler tarafından kuşatılmış ve Bosna-Hersek'teki Sırlar da Bosna Hersek Sırp Cumhuriyeti'nin kurulduğunu ilan etmişlerdir. Kısa sürede Bosna-Hersek'i işgal harekâtına girişen Sırlar, bu cumhuriyeti Tito döneminin siyasetinin bir ürünü olan yapay bir oluşum olarak görmüşler ve işgalin ardından Boşnakların ayrı bir etnik yapı olmadığını iddia etmeye başlamışlardır.¹⁰¹ Miloseviç, Yugoslavya'nın dağılmasının engellenemeyeceğini anlaması üzerine, en azından Sırların yaşadıkları bölgeleri kontrol altına alma yönünde bir politika izlemiştir. Bu bağlamda Bosna-Hersek ve Hırvatistan'daki Sırp bölgelerini hem coğrafi olarak birbirlerine bağlanmış hem de Sırbistan ile sınırdaş hale getirmiştir.¹⁰²

¹⁰⁰Sancaktar, op. cit., s. 104.

¹⁰¹İlhan Uzgel, “1990-2001 Balkanlarla İlişkiler”, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, ed. Baskın Oran, C. II, 7. b., İletişim Yayınları, İstanbul, s. 495.

¹⁰²Ülger, op. cit., s. 144.

Harita 1: Nisan 1992

Slovenya ve Hırvatistan'dan sonra Makedonya ve Bosna-Hersek'in de bağımsızlıklarını ilan etmelerinin ardından, İkinci Yugoslavya'dan geriye Sırbistan ve Karadağ'dan oluşan, 27 Nisan 1992 yılında kabul edilen yeni anayasa neticesinde kurulan, federal bir devlet kalmıştır. Yeni federal devlet, Bosna-Hersek'in bağımsızlığını engellemek için Boşnaklara yönelik bir soykırım planını devreye sokmuştur. Avrupalı devletlerin adım atmadaki yeteneksizliği Sırların pervasızlığını arttırırken, BM Güvenlik Konseyi tarafından 757 sayılı karar ile Sırlara yönelik olarak alınan ekonomik ambargo da istenilen etkiyi göstermemiştir. İç savaşın Bosna-Hersek'e taşınmasıyla birlikte Bosnalı Hırvatların da katılımıyla savaş üçlü bir yapıya bürünmüş ve savaş içerisinde Sırların ve Hırvatların Boşnaklar aleyhine vardığı anlaşmalar Boşnakların savaşın tahribatı altında daha da ezilmelerine yol açmıştır. 1992 Ekim ayında BM ve AT temsilcileri Cyrus Vance ve Lord Owen tarafından ortaya atılan İsviçre kantonlarına benzer çözüm önerisi ve 1993 yılındaki Cenevre Planı da taraflarca reddedilmiştir. Vance ve Owen Planı, Boşnaklar

tarafından Sancak Bölgesi ile olan kara bağlantısını tamamen ortadan kaldıracak olmasından dolayı kabul edilmek istenmemiştir.¹⁰³

ABD'nin İzzetbegoviç, Miloseviç'in ise Bosnalı Sırpların lideri Radovan Karadžić üzerindeki baskıları neticesinde Vance-Owen planı kabul edilmiş ve diğer anlaşmazlık konularında görüşmelere başlanması kararlaştırılmış; fakat toprak ve yönetim konularında bir türlü anlaşmaya varılamaması neticesinde plan başarısız olmuştur. Çözumsuzlüğe mahkûm gibi görünen savaşın kaderi, 1995 yılındaki iki kanlı gelişme sonrasında tamamen değişmiş ve savaşın tarafları arasında Dayton Antlaşması'na giden gelişmelerin zeminini hazırlamıştır. Bu gelişmelerden ilki, dünya tarihinde silinmeyecek derecede izler bırakan BM tarafından güvenli bölge ilan edilen, Hollandalı askerlerin kontrolündeki Srebrenica'nın, Ratko Miladiç liderliğindeki Sırp milislerce 11 Temmuz 1995 yılında işgal edilmesi ve bölgedeki Müslümanların soykırımı uğramaları; ikinci ise 28 Ağustos 1995 yılında Saraybosna'da Pazar yerine düşen bomba sonucu yüzlerce masum sivilin hayatını kaybetmesi olmuştur. Bahsedilen insani trajediler neticesinde, Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organization-NATO)'ne üye devletler tarafından 30 Ağustos 1995 yılında Bosnalı Sırlara ait karargâh bombalanmış ve Kasım 1995 yılında Hırvatistan Devlet Başkanı Franjo Tudjman, Bosna-Hersek Devlet Başkanı Alija İzzetbegoviç ve Sırbistan Devlet Başkanı Slobodon Miloseviç'in ABD'nin Dayton kentinde bir araya gelmeleriyle Dayton Barış Antlaşması imzalanmıştır.¹⁰⁴

Dayton Barış Antlaşması Bosna sorununa bir çözüm bulmuş gibi görünse de temelleri Yugoslavya'nın dağılma sürecinde yatan Kosova Sorununa bir çözüm getirmemiş olması, Balkanların istikbal ve huzurunu hedef alan, zaman ayarlı bir bombanın yaratılmasına neden olmuştur. 1991 yılında Kosova'nın bağımsızlığını ilan etmesine rağmen, uluslararası camia tarafından bağımsızlığının kabul edilmemesi, sorunun ötelenmesinden başka bir anlama gelmemektedir. Öyle ki 1997 yılından sonra Kosova Kurtuluş Ordusu (Ushtria Çlirimtare e Kosovës-UÇK) gibi silahlı aparatların da devreye girmesiyle, uluslararası hukuk açısından oldukça tartışılan NATO müdahalesinin yapılmasına neden olan gelişmelerin yaşanmasına zemin hazırlamıştır.¹⁰⁵

¹⁰³Bu gelişmeler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ülger, op. cit.

¹⁰⁴Bu gelişmeler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ülger, op. cit.

¹⁰⁵Ayrıntılı bil için bkz., Özdal, op. cit., ss. 426-427.

6. Azınlıklar ve Sırp Milliyetçiliği

Yukarıda ele alınan tarihsel perspektif, Sırp milliyetçiliğinin Yugoslavya'nın Tito sonrası dönemde rotasını çizmesindeki temel unsur olarak ön plana çıkmaktadır. Yugoslavya siyasal yaşamının ilk döneminde (1918-1941) ulusların eşitliği prensibinin görmezden gelinmesi neticesinde Slovenler ve Hırvatlar devletin kuruluşundan kısa bir süresonra ayrılıkçı arayışlar içerisine girmişlerdir. İlerleyen süreç ile birlikte Sırp tahakkümü öylesine bir hal almıştır ki devletin kuruluşundaki ilkeler bir tarafa atılmış ve 1929'dan sonra Sırplaştırma devletin resmî politikası haline getirilmiş, Slovenlerin ve Hırvatların dışında kalan ulusların varlığı dahi kabul edilmemiştir.¹⁰⁶

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Tito liderliğinde kurulan yeni Yugoslavya tarafından kontrolü sağlanan Sırp milliyetçiliği, Tito'nun sonrasında tekrar kontrolü ele almış ve Karadağlı Slobodan Miloseviç'in 1987 yılında Sırbistan Komünist Partisi'nin liderliğine gelmesiyle doruk noktasına ulaşmıştır. Sırlar, Avrupa'nın bir şekilde desteğini almayı başarmış Slovenler ve Hırvatlara karşı kaybettiği zemini, başta Boşnaklar ve Kosovalı Arnavutlar olmak üzere diğer etnikler üzerinden geri alma gayreti içerisine girmiştir. Bu ise hiç şüphesiz büyük bir kıyım ve mağduriyetin yaşanmasına neden olmuştur. Sırların söz konusu şovenist yaklaşımına paralel olarak gelişen olaylar; Voyvodina'daki yaklaşık 500.000 Macar dolayısıyla Macaristan'ı, Makedonya'daki gelişmeler ve Makedon milliyetçiliği nedeniyle Yunanistan'ı ve Bulgaristan'ı, Kosova Arnavutları ve Makedonya'daki Arnavutlar nedeniyle de Arnavutluk'u çok ciddi şekilde endişeye sevk etmiş ve bahse konu devletlerin gelişmeleri yakından takip etmelerini gerekli kılmıştır. Yugoslavya'da artan Sırp milliyetçiliği, insanları göç, asimilasyon ve yok edilme tehlikesiyle karşı karşıya bırakmıştır. Örneğin, 1989 yılından sonraki beş yıl içerisinde 150.000 Arnavut işlerinden çıkarılmıştır.¹⁰⁷ Çatışmalar nedeniyle Yugoslavya içerisinde büyük göç hareketlerine tanıklık edilmiş ve cumhuriyetlerin yapısında ciddi değişiklikler yaşanmıştır.

Yarım milyon Macar asıllının yaşadığı Voyvodina'da 1990 sonrasında Sırların her alanda baskısıyla karşılaşmıştır. Özerkliği kaldırılan Voyvodina'da mukim Macarlar, iki ay içerisinde bölgeyi terk etmeleri tehdidini içeren broşürler de dahil olmak üzere pek çok yöntemle bölgeyi terke zorlanmışlardır. Yapılan korkutma ve sindirme eylemleri sadece

¹⁰⁶Yalçın, op. cit., s. 72.

¹⁰⁷Krliç, op.cit., s. 56.

Macar azınlığı değil, Hırvat, Ruthenyalı ve diğer etnik grupları da hedef almıştır. Voyvodina, özerkliği kaldırılmadan önce federal düzeyde temsil hakkı, Merkez Bankası, emniyet ve adalet sistemi ile kendi parlamentosuna sahipken, özerkliğin kaldırılması sonrası çok sancılı bir dönemden geçmiştir. Bölgede yaşayan Macar azınlık, Miloşeviç'in ana dillerinde eğitimi yasaklayıp Sırpçayı tek resmi dil olarak kabul ettirmek ve gençleri zorla askere almak istemesiyle karşı karşıya kalmıştır.¹⁰⁸ Öyleki bu dönemde yaklaşık 50.000 Macar genci askere gitmemek için bölgeyi terk etmek zorunda kalmıştır.¹⁰⁹ Voyvodina 2003 yılında kabul edilen Voyvodina İttifak Prezidyumu ile kendisini Sırbistan'ı meydana getiren özerk bir bölge olarak görürken, Sırbistan'ı da çok etnikli bir devlet olarak tanımlamaktadır. Karadağ'ın ayrılması sonrasında, Sancak ile birlikte Sırbistan içerisinde statü sorunu yaşayan iki bölgeden biri olarak varlığını devam ettirmeye çalışmış ve 2006 yılında kabul edilen yeni Sırbistan Anayasası ile daha çok ekonomik açıdan değerlendirilen otonomiye elde etmiştir.

Voyvodina ile benzer bir kaderi yaşayarak Sırp tarafından özerkliği kaldırılan Kosova'da da durum diğer bölgelerden farklı bir hal almamıştır. 1960 yılından Tito'nun ölümüne kadar olan sürede sahip oldukları kazanımları arttırmaya çalışan Kosovalı Arnavutlar, Tito'nun ölümünün ardından bir var olma mücadelesine girmişlerdir. 1981 yılında Kosovalı Arnavutların Cumhuriyet statüsü elde etme amacıyla gündeme gelmeleri, Yugoslavya'da Sırp milliyetçiliğini canlandıran olay olmuştur. Devam eden süreç, 1989 yılına kadar hem Arnavut milliyetçiliğini hem de Sırp milliyetçiliğini karşılıklı olarak körüklemiş ve söz konusu tartışma Kosova'nın özerkliğinin kaldırılması ile farklı bir boyuta ulaşmıştır.

1995 yılındaki Dayton Antlaşması'nda Kosova sorununun görmezden gelinmesi, olayın tüm paydaşları açısından daha radikalize bir durumun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu süreçte, UÇK'nın 1997 yılından sonra etkinliğini artırması, Kosova'yı dünyanın gündemine taşımaya başlamıştır. Sırbistan ve Karadağ'dan oluşan Yugoslavya Federal Cumhuriyeti (YFC) ile Kosovalı Arnavutlar arasındaki mücadele 24 Mart 1999 tarihinde NATO'nun YFC unsurlarına yönelik hava saldırısına kadar sürmüştür. Birçok uluslararası hukuk uzmanına göre BM Kurucu Antlaşması'nın ihlali anlamına gelen 24 günlük söz konusu operasyonun ardından, Sırp güçlerinin geri çekilmesiyle birlikte

¹⁰⁸Krliç, op. cit. ss. 81-82.

¹⁰⁹Bora, **Milliyetçiliğin Provakasyonu**, op. cit., s. 238.

NATO'ya bağılı The Kosova Force (KFOR) gücü barışı sağlamak üzere Kosova'da görevlendirilmiş ve uluslararası bir yönetim tesis edilmiştir. 1999 yılındaki savaşta yaklaşık 900.000 Kosovalı Arnavut; Arnavutluk, Makedonya ve Karadağ'a göç etmek zorunda kalırken, Sırbistan'ın ıseuğradığı can kaybının yanı sıra, NATO müdahalesiyle ekonomisi yerle bir olmuş, askeri kapasitesi zayıflamış ve ekonomik zararı milyarlarca dolar olmuştur.¹¹⁰ NATO müdahalesi sonrasında Kosova üzerindeki etkinliğini tamamen kaybeden Sırbistan, 17 Şubat 2008 tarihinde Kosova'nın tek taraflı olarak bağımsızlığını ilan etmesini engelleyememiştir. Kosova'nın bağımsızlığı Batılı devletler tarafından kısa bir sürede tanınırken, Rusya Federasyonu tarafından uluslararası hukukun açık bir ihlali olduğu gerekçesiyle tanınmamıştır. Halihazırda Kosova BM üyesi 111 devlet tarafından bağımsız bir devlet olarak tanınmaktadır. Kosova'nın bağımsızlığı, Sırbistan'ın ve Kosova'nın kendisinden öte anlamlar yaratarak, uluslararası alanda benzer tartışmalı bölgeler için örnek gösterilen bir olay olarak tarihteki yerini almıştır.

Tito Yugoslavya'sının dağılması tarihte; etnik temizlik, toplama kampları, yağmalar, Srebrenica, Gorajde ve daha onlarca bölgedeki toplu cinayetler, harabeye dönmüş şehirler, tecavüze uğramış kadınlar, kültürel, tarihi ve dini kimliğin tahribi, çökmüş ekonomi ve Sancaklıların katledilmesi olarak hatırlanacaktır. Slobodan Miloşeviç'in ütöpik yönetim anlayışı; 1991 yılında Slovenya'da ve Hırvatistan'da, 1992 yılında Bosna-Hersek'te ve son olarak da 1999 yılında Kosova'da olmak üzere Balkanların en kanlı on yılının yaşanmasına neden olmuştur.¹¹¹

¹¹⁰Erhan Türbedar, "Kosova'nın Bağımsızlığı ve Muhtemel Etkileri", **Stratejik Analiz**, Asam Yayınları, S. 95, Mart 2008, s. 23.

¹¹¹Krliç, op. cit., s. 62.

2. BÖLÜM

SANCAK BOŞNAKLARI

Sancak bölgesi; jeopolitik, ekonomik, tarihi ve kültürel bir bütünlüğü teşkil etmektedir.¹¹² Öyle ki Roma İmparatorluğu döneminden Osmanlı Devleti döneminin sonuna kadar, Adriyatik'ten İstanbul'a olan bölgede önemli ticaret yolları üzerinde bulunmasının sağladığı artı değer katkısını, sahip olduğu gelişmişlik düzeyi ile göstermiştir. Buna mukabil Sancak Bölgesi, tarihsel perspektifte sahip olduğu kimliği kaybederek günümüzde parçalanmışlık ve az gelişmişlik sarmalıyla mücadele etmek durumunda kalmıştır. Gerek Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı dönemi gerekse de Tito-Yugoslavya'sı ve sonrası dönem Sancak'ta bulunan Boşnaklar açısından oldukça sancılı geçmiştir. Bu bölümde, Sancak Bölgesi'nin coğrafi açıdan tespiti, tarihsel arka planı, bölgede yaşayan Boşnakların yaşadığı sorunlar ve talepleri detaylı bir şekilde tartışılacaktır.

1. Tarihsel Perspektifte Sancak

Sancak Bölgesi, Balkan yarımadasının merkezinde, Sırbistan ve Karadağ Cumhuriyetleri'nin arasında bulunmaktadır. Kuzeybatısında Bosna-Hersek, güneydoğusunda Kosova, güneyinde ise Arnavutluk ile komşu olan Sancak'ın, topraklarının bir bölümü Sırbistan, diğer bölümü ise Karadağ sınırları içerisinde yer almaktadır. Diğer bir ifadeyle belirtirsek Sancak'ın; Yeni Pazar, Tutin, Seniçe-Syenica, Priyepole, Yeni Varoş ve Priboy'dan oluşan altı bölgesi Haziran 2006 yılında Karadağ'ın Sırbistan'dan ayrılmasının ardından Sırbistan sınırları içerisinde kalırken, Akova-BiyeloPolye, Rojay, Plav, Taslice-Plevla ve Berane'den oluşan beş bölgesi ise Karadağ sınırları içerisinde kalmıştır. Temmuz 2015 itibarıyla yaklaşık 7 milyonluk bir nüfusa sahip Sırbistan'da % 2¹¹³, 647 bin kişinin yaşadığı Karadağ'da ise % 8,7¹¹⁴ oranında Boşnak yaşamakta olup bunların çok büyük bir çoğunluğu Sancak Bölgesi'nde bulunmaktadır.

¹¹²Türbedar, **Sancak Bölgesi Hakkında Temel Bilgiler Sancak Bölgesi Hakkında Temel Bilgiler & Not: Sırbistan, Karadağ, Boşnaklar**, Sancak Dostları Vakfı, Ankara, 2004, s. 5.

¹¹³"The World Fact Book-Serbia", **Central Intelligence Agency**, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ri.html>, (26.08.2015)

¹¹⁴"The World Fact Book-Montenegro", **Central Intelligence Agency**, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/mj.html>, (26.08.2015)

2000’li yılların başında Sancak Yugoslavya'nın en az gelişmiş bölgesi olarak ön plana çıkmıştır. Özellikle Sırbistan genelindeki ortalama gelirin % 15’nin altında kalan gelir seviyesiyle, Tutin ve Seniçe-Syenica bölgeleri kalkınma endeksleri itibarıyla en yoksul bölgeler olurken, Yeni Pazar söz konusu dönemden itibaren ekonomik ve sosyal gelişim noktasında ilerleme kaydetmeye başlamıştır. Buna rağmen Yeni Pazar % 89 işsizlik oranıyla Sırbistan’da işsizliğin en yüksek olduğu ikinci şehirdir.¹¹⁵

Tarihsel geçmişe bakıldığında M.Ö. 6. yüzyılda İllirler’in hâkimiyeti altında olan Sancak Bölgesi’nde, M.S. 2. yüzyılla birlikte Roma İmparatorluğu’nun egemenliği görülmektedir. M.S. 6. ve 7. yüzyıllarda Slav halklarının bölgede hâkimiyetlerini kurmalarıyla birlikte İllirler, Bölge’den uzaklaştırılmışlardır. Söz konusu Slav halklarından olan Sırlar tarihlerindeki ilk devleti 9. yüzyılda Knez Vlastimir ve Knez Caslav dönemlerinde, “Raška” olarak adlandırdıkları Sancak Bölgesi’nde Sırbistan’ın güneyini, Karadağ’ı ve Hersek’i içine alarak kurmuşlardır. Sırları birleştiren kişi olarak bilinen Stefan Nemanya tarafından 1159 yılında ilk güçlü Sırp devleti ilan edilmiştir.¹¹⁶ Sancak Bölgesi, Raška Sırp Devleti döneminde devletin merkezi olmuş, Yeni Pazar yakınlarındaki Ras şehri ise devletin başkentliğini yapmıştır.

Osmanlı Devleti döneminde ilk kez 1363 yılında uç beyleri tarafından etki altına alınmaya çalışılan Sancak Bölgesi’nde, 1389 Kosova Meydan Muhaberesi ve 1392 yılında Üsküp’ün fethedilmesinin ardından kalelerde Osmanlı hâkimiyeti, kırsal alanlarda ise Sırların hâkimiyetinin söz konusu olduğu çift başlı bir yapılanmıştır.¹¹⁷ Sancak Bölgesi, 1460 yılında İshakoğlu İsa Bey tarafından Osmanlı Devleti sınırlarına Bosna-Hersek’ten önce dâhil edilmiş ve Avrupa’ya gerçekleştirilen akınlarda üs olarak kullanılmıştır. Osmanlı yönetim sistemi içerisinde Bosna-Hersek’e bağlı yedi sancaktan biri olarak yer alan Sancak Bölgesi, o dönemde resmi olarak “Yeni Pazar Sancağı” olarak adlandırılmış olup “Yeni Pazar”, Sancak bölgesinin idari ve kültürel merkezi olmuştur.¹¹⁸

¹¹⁵Safeta Bisevac, "Bosniaks in Sandzak and Interethnic Tolerance in Novi Pazar." Ed. Nenad Dimitrijevic, **Managing Multiethnic Local Communities in the Countries of the Former Yugoslavia**, Local Government and Public Service Reform Initiative, Budapest, 2000, s. 388.

¹¹⁶Amela Zahović, 1989 Sonrası Balkan Milliyetçiliğine Örnek: Bosna-Hersek, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2005, s. 89.

¹¹⁷Hüseyin Gül, “Dünden Bugüne Sancak”, **Bosna Sancak’tan Mektup**, S.4, Eylül 1998, s. 9.

¹¹⁸Türbedar, op. cit., s. 5.

Önceki bölümlerde değinildiği üzere Bogomilizm temelinde var olan inanç sistemi dolayısıyla, Osmanlılar tarafından bölgeye getirilen İslam dininin bölgede kabulü kolaylaşmış olmakla birlikte bu kısa bir sürede gerçekleşmemiştir. Öyle ki Sancak ve Bosna bölgelerinde 17. yüzyıla gelindiğinde, İslam dinine mensup kişilerin sayısı Anadolu'dan İskan Politikası çerçevesinde getirilen Türklerin de etkisiyle Hristiyanların toplam sayısını ancak geçebilmiştir.¹¹⁹

15. yüzyılda Bosna Sancağı'na bağlı Zvečan, Yeleç, Ras ve Syenitsa'dan oluşan dört eski vilayet Yeni Pazar adı altında birleştirilmiş ve 1477 yılında Yeni Pazar dört vilayetin idari merkezi haline getirilmiştir.¹²⁰ Osmanlı İmparatorluğu'nun, kuzeye doğru gerçekleştireceği akınlarda Yeni Pazar'ı askeri bir üs olarak stratejik öneme haiz bir yerleşim birimi olarak görmüş olması bölgede gerçekleştirilen ticaretin de güvenliğini pekiştirmiştir.¹²¹ Fatih Sultan Mehmet tarafından 1463 yılında Bosna'nın fethedilmesinin ardından Bosna Sancağı 1521 yılında Rumeli eyaletinden ayrılarak özerk bir yapıya kavuşmuştur. 1578 yılında Sancak, Bosna'nın yedi sancağından biri haline getirilmiş ve ilk kez bu tarihte Osmanlı arşivlerinde Yeni Pazar'dan özerk bir sancak olarak bahsedilmiştir. 1790'lı yıllarda Bosna Eyaleti'nden ayrı tutularak bağımsız bir idari birim haline getirilen Yeni Pazar, 1809 yılındaki Sırp isyanının etkisiyle 1817 yılında yeniden Bosna Sancağı'na bağlanmak durumunda kalmıştır.¹²² Yerel otoritelerin baskıcı yönetimleri altında yaşayan bölge halkı, Osmanlı yönetim anlayışının sunduğu tımar sistemi sayesinde baskıdan kurtulmuş ve Osmanlı yöneticilerinin Bosna'nın kasaba ve şehirlerinin gelişimi için gösterdikleri çabalara tanıklık etmiştir. Bu kapsamda Osmanlılar tarafından bölgede çeşitli sayıda vakıflar, camiler, çeşmeler ve kütüphaneler inşa edilmiştir.¹²³

Osmanlı Devleti egemenliğinde hızlı bir gelişim kaydeden Yeni Pazar ve Bosna, 17. yüzyılın başlarından itibaren artan bir Avusturya etkisi altında kalmaya başlamıştır. Bu bağlamda Budin'in kaybedilmesi, 1697 Nemçe Seferi'nin başarısız olması ve İkinci Viyana Kuşatması'nda yaşanan hezimet; Osmanlı Devleti'nin sadece Yeni Pazar ya da

¹¹⁹Murat Yılmaz, **Sancak Drina'nın Öbür Yakası: Kimlik Oluşumu ve Otonomi Sorunu**, İ.H.H. Yayınları, Mart 2004, s. 58.

¹²⁰Nazif Hoca, "Yeni Pazar", **İslam Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Basımevi, C.13, İstanbul, 1986, s. 396.

¹²¹Ayşe Yazar, Osmanlı'dan Günümüze Sancak Bölgesi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta, 2010, s. 27.

¹²²EyupMuşoviç, **Yeni Pazar Nüfusunun Etnik Oluşumu ve Etnik Yapısı**, çev. Saffet Atalay, Yeni Alanya Matbaacılık ve Yayıncılık, Alanya, 2004, ss. 107-108.

¹²³Yılmaz, op. cit., s. 69.

Bosna’da değil, tüm Balkanlarda zemin kaybetmeye başlamasının temelini oluşturmuştur. Tüm bu gelişmelerin ilanı, 1699 yılındaki Karlofça Antlaşması ile Balkanlarda ilk toprak kaybının gerçekleşmesiyle olmuştur. Bundan sonra Osmanlı Devleti Balkanlarda stratejik bir değişikliğe gitmek zorunda kalarak, yeni toprak kazanımlarından ziyade mevcut topraklarını koruma politikasını uygulamaya başlamıştır.

1718 yılındaki Pasarofça Antlaşması ile kaybedilen toprakların neticesinde Bosna’ya bağlı sancak sayısı beşe düşmüştür. 1689 yılında Avusturya ve Sırp güçlerinin saldırısına uğrayan Yeni Pazar, 1737 yılında tekrar saldırıya maruz kalmış ancak iki gün sonra Osmanlı birlikleri tarafından Yeni Pazar yeniden kontrol altına alınmıştır.¹²⁴ 1774 yılında Küçük Kaynarca Antlaşması ile Rusların Balkanlardaki Slav ve Ortodoks halklar üzerinde himaye hakkının tanınması, Sırların bölgede Osmanlı otoritesine başkaldırmalarına da zemin hazırlamıştır. 1809 yılında başlayan Sırp isyanı ile Karadağlılar ile Sırlar Sancak üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışmışlar lakin başarılı olamamışlardır.¹²⁵

Sırların başlattıkları isyanlar, 1812 yılındaki Bükreş Antlaşması ile bastırılabilmiştir. 1929 yılındaki Edirne Antlaşması neticesinde ise Ruslar, Sırlar üzerinde koruyuculuk hakkına ulaşmışlardır. 1856 yılındaki Kırım Savaşı neticesinde imzalanan Paris Antlaşması, Osmanlıların Sırbistan üzerindeki egemenliğini iyiden iyiye zayıflatarak, Sırları antlaşmayı imzalayan devletlerin ortak garantisi altına sokmuştur. Antlaşmanın en önemli maddelerinde biri olan 29. maddeye göre antlaşmaya taraf devletlerin izni olmaksızın Osmanlıların, Sırbistan’a askeri müdahalede bulunmama zorunluluğunun getirilmesi olmuştur.¹²⁶ Bu madde ‘Büyük Sırbistan’ hayalinin hayata geçirebilmeleri için Sırlara gerekli motivasyonu sağlamıştır.

Karadağ ve Sırp baskısının artmasının da etkisiyle Sancak, 1877 yılında Osmanlı yönetimi tarafından Bosna eyaletinden ayrılarak Kosova’ya bağlanmıştır. “93 Harbi” olarak adlandırılan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı neticesinde Sancak’ın kaderi tamamen değiştirmiştir. Savaş sonrasında, Osmanlının aldığı kesin mağlubiyetin ardından imzalanan Ayastefanos Antlaşması, Sırlara Adriyatik, Bulgarlara da Ege’ye çıkış hakkı vererek, her

¹²⁴Hoca, op. cit.,ss. 396-397.

¹²⁵Yılmaz, op. cit., s. 71.

¹²⁶Nihat Erim, **Devletler Arası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, Cilt 1:Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1953, s. 351.

iki devlet üzerinde kontrolü bulunan Ruslara Balkanlarda mutlak bir üstünlük sağlamıştır. Bu durum Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun ve İngiltere'nin baskısıyla Ayastefanos'un yerine Berlin Antlaşması'nın imzalanmasınasebep olmuştur.¹²⁷

Osmanlı'nın; Balkanlardaki egemenliğini sonlandıran Berlin AntlaşmasıSırbistan ve Karadağ'ın bağımsız olmasını sağlarken; Yeni Pazar'ı, Avusturya-Macaristan'ın bölgede askeri kuvvet bulundurma hakkıyla birlikte Osmanlı kontrolüne bırakmıştır.¹²⁸Ayrıca antlaşma, Bosna-Hersek'i kâğıt üzerinde Osmanlı Devleti'ne bağlı kılmakla birlikte Avusturya-Macaristan yönetimi altına girmesine neden olmuştur. Avusturya-Macaristan, Osmanlı Devleti açısından stratejik önemi olan ve Bosna'ya tek geçiş bölgesi olan Yeni Pazar Sancağı'nı 1909'a kadar işgal etmiş ve böylece Sırbistan'ın ve Rusya'nın Akdeniz bağlantısını da kesmiştir.¹²⁹

Bosna-Hersek ve Yeni Pazar'daki Avusturya-Macaristan askeri varlığı bölgedeki Boşnaklar tarafından tepkiyle karşılanmış ve Hacı Lojo (Salih Efendi) önderliğinde önce Mostar, sonra da Saraybosna'da şiddetli bir Boşnak direnişine tanıklık edilmiştir.¹³⁰ Avusturya-Macaristan yönetimi tarafından Bosna-Hersek'in rahat bir şekilde işgal edileceğine dair beklenti gerçekleşmemiş ve yaklaşık 300.000 kişilik bir orduyla ancak 28 Ekim 1878 tarihinde işgal tamamlanabilmiştir. Boşnakların yoğun mücadelesi neticesinde dört ay süren söz konusu işgal neticesinde 82.000 kişi hayatını kaybetmiştir.¹³¹

Sancak, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün sağlanmasında önemli bir figür olması nedeniyle üzerinde önemle durulan bir bölge olmuştur. Öyle ki Avusturya-Macaristan'ın Sancak'ı olası bir işgali neticesinde Osmanlıların bir oldu bitiyle karşı karşıya kalarak Avusturya-Macaristan ordusunu Selanik'te görmeleri işten bile değildi. Diğer taraftan Sancak Bosna-Hersek'in savunması açısından da stratejik bir öneme sahip ola gelmiştir. Sancak'ın bu önemi dolayısıyla Osmanlı yönetimi, Avusturya-Macaristan ile Sancak'ın statüsünün belirlenmesi amacıyla görüşmeler yürütmüş ve taraflar arasında 21 Nisan 1789 yılında yapılan Yeni Pazar Antlaşması ile sadece Yeni Pazar'ın değil Bosna-Hersek'in de hukuki statüsü belirlenmiştir. Bu antlaşmaya göre Bosna-Hersek, Berlin

¹²⁷Yılmaz, op. cit., s. 76.

¹²⁸Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C. 4, Ankara, 1990, s. 77.

¹²⁹Murat M. Başar, **Bosna-Hersek ve Postmodern Ortaçağ'a Giriş**, Birleşik Yayıncılık, İstanbul, 1996, s. 78.

¹³⁰Sacit Kutlu, **Balkanlar ve Osmanlı Devleti**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 125.

¹³¹Yılmaz, op. cit., s.82.

Antlaşması hükümlerine göre idare olunacak, Bosna-Hersek'te Avusturyalı memurlar görev alacak, hutbelerde Padişahın adı okunacak ve minarelere de Osmanlı bayrağı çekilecektir.¹³² Yeni Pazar'da ise Avusturya-Macaristan'ınasker bulundurmaya devam etmesiyle birlikte, Yeni Pazar'ın Osmanlı idaresi altında olması ve bölgede Osmanlı askerlerinin de görev almaları kararlaştırılmıştır.¹³³ Berlin Antlaşması'nda Osmanlı'ya bağlı otonom bir bölge olarak tanımlanan Sancak, söz konusu antlaşma ile Osmanlı yönetiminden ayrı bir yapı olarak kabul edilmiştir. Böylece hem Sancak'taki hem de Bosna-Hersek'teki yaklaşık dört asırlık Osmanlı hâkimiyeti fiilen sona ermiştir.

Osmanlı yönetimi tarafından 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanının hemen ardından Meclisi Mebusuna Bosna-Hersekli mebusların seçimini engellemek amacıyla, Avusturya-Macaristan Bosna-Hersek'i ilhak ettiğini açıklamıştır. Avusturya-Macaristan söz konusu eylemi gerçekleştirmeden Rusya ile yoğun bir görüşme trafiği gerçekleştirmiş ve taraflar arasında Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'in ilhak etmesi, Yeni Pazar'dan çekilerek kontrolü Osmanlı'ya bırakması karşılığında, Ruslara da Boğazların bırakılmasına dayanan gizli bir antlaşma yapılmıştır.¹³⁴ Osmanlı yönetimi tarafından 26 Şubat 1909 yılında kabul edilmek durumunda kalınan Bosna-Hersek'in ilhakı nedeniyle, Avusturya-Macaristan Yeni Pazar'daki askeri varlığına son verirken karşılığında Osmanlılara 2,5 milyon altın ödeme yapmıştır.¹³⁵

Bosna-Hersek'in işgali Sırların yoğun tepkisiyle karşılanmış ve domino etkisi yaratarak önce Balkan Savaşlarının, sonrasında ise Birinci Dünya Savaşı'nın tetikleyicisi olmuştur. Öyle ki Sancak'ın statüsünde yaşanan gelişmelerden hoşnut olmayan Sırbistan ve Karadağ yönetimleri, Sancak'ı kendi aralarında paylaşmak için psikolojik ve askeri tüm yöntemleri kullanmayı göze almışlardır. Bu yöntemlerin neticesinde Karadağ'ın Kuzey Arnavutluk'a ve Sancak'a saldırması sonucunda Sırbistan, Yunanistan ve Bulgaristan'ın katkıları ile Osmanlı Devleti'ne karşı başlatılan ve Balkan Savaşları olarak bilinen Balkanların tarihindeki en kanlı ve acı iki savaşın fitili ateşlenmiştir. Balkan Savaşları sonucunda Sırp ve Karadağ kuvvetleri tarafından işgal edilen Sancak'ın 7 Kasım 1913

¹³²Zafer Gölen, **Tazminat Dönemi Bosna İsyancıları (1839-1878)**, Alter Yayıncılık, Ankara, 2009, s. 10.

¹³³Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003, s. 540.

¹³⁴Gölen, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Bosna-Hersek'in İlhakına Tepkiler", **Toplumsal Tarih**, S. 60, C. 10, Aralık 1998, s. 10.

¹³⁵Yılmaz, op. cit., s. 83.

yılında Sırbistan ve Karadağ tarafından ikiye bölünmesiyle buradaki Osmanlı hakimiyeti resmen sona ermiştir.¹³⁶

2. Sancak ve Kimlik Tesisi

Kimlik, psikolojide benlik olarak ifade edilmektedir. Benlik ise kısaca bireyin kendisine atfettiği özellikler bütünü olarak bireyin kim olduğunu tanımlama biçimidir.¹³⁷ Benlik, kişisel anlamda fark esasına dayanmakta ve sosyal plana geçişle birlikte bütünleştirici unsurları ön plana çıkarmaktadır.¹³⁸ Kimlik arayışının Balkan coğrafyasındaki yansımaları çok sancılı olmuş ve tarihin en kanlı dönemlerine tanıklık edilmesine yol açmıştır. Balkanlarda kimlik tesisinin en önemli belirleyicisi ise dindir. Balkanlarda aynı etnik kökene ait halklar, dinsel farklılık üzerinden kendilerini tanımlamışlar ve kurdukları ayrı kiliseler etrafında tarihsel süreçte kimliklerini tesis etmişlerdir. Bu çerçevede Slavlar Ortodoks Kilisesi, Hırvatlar Katolik Kilisesi, Bulgarlar Bulgar Kilisesi ve Yunanlar Yunan Kilisesi üzerinden kendilerini tanımlamışlardır.

Slav asıllı olduklarına dair genel bir kanı bulunan Boşnakların bilinen en eski tarihleri, Hint-Avrupa orjinli İliyalılara kadar geriye gitmektedir. Bazı Boşnak sosyal bilimcilerin değerlendirmelerine göre Sancak'taki Boşnak nüfus İliya kökenlerine sahiptir. Arnavutların ve Sancak Boşnaklarının İliya kökenli olduğunu savunan bu görüşün destekçileri, Boşnakların Slavcanın bir lehçesini kullanırken, Arnavutların ise İliya kökenli Arnavutçayı kullandıklarını savunmaktadır.¹³⁹ Diğer taraftan Boşnakların, 6. ve 7. yüzyıllardaki Slav göçü ile Balkanlara gelen İran kökenli bir kavim olduğunu iddia eden bir görüşe karşı, Kavimler göçü ile Balkanlara ulaşan Türk kavimlerinden Peçenekler olduklarını savunan bir başka görüş daha bulunmaktadır. Ancak her iki görüş de bilimsel açıdan kaynak yetersizliği nedeniyle oldukça tartışmalı iddialardır.¹⁴⁰

Sancak Boşnakları ile Bosnalı Boşnakların tarihsel açıdan yaptıkları kader birliği, onların kimliklerinin gelişiminde de benzer neticeler meydana getirmiştir. Boşnak kimliğinde Bogomilizm ile başlayan farklılaşma ve beraberindeki kimlik oluşumu, Osmanlı dönemiyle birlikte İslamlaşma neticesinde farklı bir boyuta ulaşarak daha belirgin

¹³⁶Ibid, s. 89.

¹³⁷Nuri Bilgin, **Sosyal Bilimlerin Kavşağında Kimlik Sorunu**, Ege Yayıncılık, İzmir, 1994, s. 208.

¹³⁸Emel Fazlıoğlu, **Boşnak Kimliğinin Oluşumu**, Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü Sosyoloji ve Antropoloji Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1999, s. 2.

¹³⁹Jolyon Naegele, "Yugoslavia: Sandzak's Bosniaks Search For Identity (Part 2)", 2002, <http://www.rferl.org/content/article/1101534.html>, (e.t. 08.05.2014).

¹⁴⁰Yılmaz, op. cit., s. 132.

hale gelmeye başlamıştır.¹⁴¹ Osmanlı Devleti'nin “en uzun yüzyılı” olarak adlandırılan 19. yüzyılda kendisini gösteren milliyetçilik akımının etkisi, Balkanlarda tüm etnik yapılar üzerinde olduğu gibi Boşnaklar üzerinde de etkisini göstermiştir. Boşnak kimliği, etki eden ya da farklılaştıran bir yapı göstermek yerine, ötekileştirilen ve edilgen bir yapı arz etmektedir.

Osmanlı Devleti döneminde reaya olarak adlandırılan, 1453 yılından sonra “millet sistemi” içerisinde kodifiye edilen tebaa içerisinde, zamanla gayrimüslimlerin yanı sıra Müslüman halk da “Müslüman Milleti” olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Ulusallık ve dini inancın iç içe geçtiği bir sistem olan millet sistemi kapsamında, yukarıda da değindiğimiz üzere halklar arasında ulusal bir farklılaşma olduğu kadar, dini bir farklılaşma da müşahade edilmiştir. Bu süreçte Sırlar ve Hırvatlar nazaran Boşnaklar açısından dinin oynadığı rol çok daha ön plana çıkmıştır. Dolayısıyla Bosnalı Müslümanların ulusal kimlikler açısından din, Osmanlı dönemi ve Avusturya-Macaristan dönemlerinden çok sonrasında hatta bugün bile önemli bir işlev sahibidir. Osmanlı millet sistemi, Sancak ve Bosna-Hersek'te mukim olan Boşnaklar açısından kimlik tesisinde oldukça önemli ve belirleyici bir rol oynamıştır. Bir başka deyişle millet sistemi, Bosnalı Müslümanların etnik ve ulusal gelişimine, Sırlara ve Hırvatlar nazaran daha fazla etki göstermiştir. Boşnaklar, Bosna ve Sancak'ta devleti sırtlayan unsur olarak Osmanlılar ile özdeşleşmişlerdir. Avusturya-Macaristan işgali altında Boşnaklar özerklik çalışmaları esnasında verdikleri şikayet dilekçelerinde kendilerini “Müslüman Milleti” olarak tanımlamışlardır. Bosnalı Müslümanların Osmanlı arşivlerinde kendilerini, zaman zaman Türk (Turci) olarak tanımlamakla birlikte özellikle 19. yüzyıldan itibaren “Boşnaklar”, “Boşnak taifesi”, “Bosnalı takımı”, “Bosnalı kavmi” gibi ifadeler ile tanımladıkları görülmektedir.¹⁴²

Boşnaklar kendilerini tanımladıkları ifadelerin yanı sıra kullandıkları dil ile de diğer milletlerden farklılaşmıştır. Boşnakça olarak bilinen dil, kimlik tesisinde önemli bir işleve sahip olmuştur. Bu kapsamda bir diğer önemli nokta ise Bosna-Hersek'in ve Sancak Bölgesi'nin Osmanlı sosyal, ticari ve siyasi hayatında sahip olduğu önemli yerdir. Osmanlı

¹⁴¹Ibid.,s. 127.

¹⁴²Bkz., Aydın Babuna, **Bir Ulusun Doğuşu: Geçmişten Günümüze Boşnaklar**, çev. Hayati Torun, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, ss. 14-16.

yönetimi içerisinde pek çok önemli ismi kazandıran her iki bölge de imparatorluğun gelişimine ciddi oranda katkıda bulunmuştur.¹⁴³

Sancaklı Boşnak kimliğinin tesis edilmesinde kırılma noktalarından biri 1683 yılındaki Viyana Kuşatması'nın başarısızlığı ve Avusturya-Macaristan'ın bölgede hissedilen ağırlığı olmuştur. Boşnakların kimlik bilinçlerinin olgunlaşma dönemi olan 17. yüzyıl sonrasında, 1737 ve 1769 yıllarında Avusturyalılara karşı gösterilen direniş, Boşnakların milli kimliklerinin farkına varmasını sağlamıştır. Boşnak kimliği açısından asıl gelişme Hüseyin Kapetan Gradaşeviç önderliğinde 1831 yılında Osmanlı Devleti'ne karşı başlatılan isyan sonrasında, Boşnakların ayrı bir millet oldukları vurgusunun yapılmaya başlanmasıdır. Hristiyan komşularıyla var olan çatışma ve ihtilaf ortamı Boşnakların "Müslümanlık" Osmanlı idaresine karşı gösterdikleri direniş ise "Boşnaklık" etrafında kümelenmelerine neden olmuştur. Dolayısıyla bu iki kutuplu mücadele ortamında belli bir kimlik ve dayanışma bilinciyle kendine özgü öncelikleri olan Müslüman bir etnisitesi gelişmiştir.¹⁴⁴

Bu dönemde yeni ortaya çıkmakta olan Müslüman entelijansiya içerisinde üç farklı aidiyet tanımlamasına tanıklık edilmiştir. Bunlardan ilki "Bosna Milleti" oluşturma amacındaki resmi milliyetler politikasını destekleyen gruptur. İkincisi, ulusal aidiyet açısından kendisini Sırlara mensup hisseden grupken üçüncüsü ise kendisini Hırvatlara mensup hisseden bir başka gruptur. Hırvat ya da Sırp yanlısı eğilim gösterdiğine tanıklık edilen Müslüman aydınlar, geniş halk kitleleri tarafından kabul görmemiş ve yapı içerisinde tecrit edilmişlerdir.¹⁴⁵

Kendilerini Osmanlı Devleti siyasi sisteminin Hristiyan bir devlet içindeki ayrılmaz bir parçası¹⁴⁶ olarak gören Sancak Boşnakları, Berlin Kongresi'nde Bosna Vilayeti içerisinde ayrı birim olarak kabul edilmişler, 1. Balkan Savaşları'nda ise Sırbistan ve Karadağ arasında paylaştırılarak ulusal kimlikleri görmezden gelinmiş olmasına rağmen, kimlikleri için mücadeleye devam etmişlerdir. Berlin Antlaşması sonrasında Avusturya-Macaristan'ın işgali altına giren Boşnaklar, söz konusu işgalin onuncu yılından itibaren hazırlıkları geçmiş yıllara dayalı olan Bosna Milleti (Boşnjaštvo) politikasını hayata

¹⁴³Ayrıntılı için bkz., Ibid., ss. 15-16.

¹⁴⁴Yılmaz, op. cit., ss. 136-138.

¹⁴⁵Babuna, op. cit., s. 98.

¹⁴⁶Robert J. Donia - William G. Lockwood, "The Bosnian Muslims: Class, Ethnicity and Political Behavior in a European State", **Muslim-Christian Conflicts**, Boulder, 1978, s. 194.

geçirmeye başlamışlardır. İşgal yönetiminin “Halkımız” (Naşnarod), bölge halkının ise Boşnak olarak nitelendirdiği halk, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Ortak Maliye Bakanı Benjamin Kallay tarafından bölge halkının hassasiyetleri de dikkate alınarak “Bosnalı” olarak tanımlanmıştır. Kallay’ın bu yaklaşımı Sırp lar ve Hırvatlar tarafından Viyana Sarayı’nın emperyalist amaçlarına hizmet etmek amacıyla Boşnaklığı icat etmekle suçlanmasına yol açmıştır.¹⁴⁷

Sancaklı Boşnakların Osmanlı yönetimi altındaki son dönemlerine ilişkin olarak Alexandre Popoviç’in Balkanlarda İslam adlı eserinde Gaston Gravier’in yaptığı değerlendirmede şu hususlar ön plana çıkarılmaktadır:

“Sancak’ın nüfusu hep bir ırktan müteşekkildir ve bu Balkan ülkesinde etnik birliğe çok önem verilmektedir... Bir taraf kendine Türk derken, ötekiler Sırp demekte; bir taraf Bosna dilini konuştuğunu söylerken, ötekiler Sırp dilini konuşmaktadır... Sultanın dini otoritesine duydukları saygı hariç, kendi ırklarından olmayan birince işgal edilmiş bütün ara otoritelere karşı güvensizlik ve antipati duymakta, kapılarına kadar dayanıp bölgelerini ele geçiren komşularına derin bir nefret beslemektedirler.”¹⁴⁸

Boşnakların milli kimliklerini tesis etmek amacıyla gayretlerinin devam ettiği Avusturya-Macaristan işgali sonrasında etkisini arttıran Sırp milletçiliği, Boşnakları ve Hırvatları, Sırp kökenli olarak görmüş ve zaman içerisinde her iki etnik grubun da Slav bilincine sahip olacaklarına inanmıştır. Oluşan Sırp baskısı, Boşnakların kimliklerini sürdürürebilmelerini teminen Müslümanlığa bağlılıklarını arttırırken, Hırvatlar da ise Sırp faşizmine benzer düşüncelerin ortaya çıkmasına yol almıştır. Sancak Boşnakları ise Bosna-Hersek’teki Boşnaklardan farklı olarak 1912 yılına kadar dini bir azınlık yerine etnik bir azınlık olarak görülerek Boşnak olarak nitelendirilmiştir. Bu kapsamda bazı Sırp yazarların eserlerinde Sancaklı Boşnaklara oldukça sık yer verilmiştir. Boşnak entelektüellerinin Sancak bölgesinde edebi ve siyasi alanda bıraktıkları izler de kimlik tesisi açısından önemli olmuştur.¹⁴⁹

¹⁴⁷Babuna, op. cit.,ss. 139-147.

¹⁴⁸Bkz.,AlexandrePopoviç, **Balkanlarda İslam**, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995, s. 218.

¹⁴⁹Yılmaz, op. cit., s. 142.

Balkan Savaşları neticesinde Osmanlı Devleti ve Sırlar arasındaki 1914 tarihli anlaşma Boşnaklara etnik, dini ve kültürel hiçbir hak tanımamıştır.¹⁵⁰ Boşnakların görmezden gelinmesi Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı döneminde de devam etmiş ve bu durum söz konusu krallığın adına da yansımıştır. Tabii bu durum Boşnakları yanı sıra Arnavutlar, Makedonlar, Karadağlılar için de geçerli olmuştur. Boşnaklara karşı artış gösteren Sırp faşizmi asimilasyona dönüşmüş, Boşnaklar ise Yugoslavya Müslüman Örgütü (Jugoslovenska Muslimanska Organizacija-JMO) gibi yapılanmalara giderek bu duruma karşı durmaya çalışmışlardır. JMO, ulusal kimlik sorununun siyasetin gündelik tartışmasının ötesinde kültürel alanın konusuna giren bir husus olduğunu vurgulamış ve Müslümanlar açısından milliyet konusunun zaman içerisinde çözüme kavuşturulmasının yararlı olacağını savunmuştur.¹⁵¹

Boşnakların kendilerini etnik açıdan Sırp ya da Hırvat olarak adlandırmalarının istenildiği söz konusu dönemin ardından, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Boşnaklar kendilerini zorla Bağımsız Hırvatistan Devleti'ne dahil edilirken bulmuşlar ve Hırvatların, kendilerini "saf Hırvat" olarak tanımlamaları ile karşı karşıya kalmışlardır. 1921 yılında artan Sırp baskısı Sancak başta olmak üzere Kosova, Prizren, Üsküp ve Ohrid'de Müslüman halka yönelik şiddet eylemlerini de beraberinde getirmiştir. Bahse konu gelişmeler üzerine Sırp baskısının yoğunlaştığı bunun gibi bölgelerden, Sırp-Hırvat-Sloven Halk Meclisi'ne dilekçeler gönderilerek olayların iç yüzünün ortaya çıkarılması ve halkın terörden korunması amacıyla tedbirlerin alınması istenmiştir.¹⁵²

Sırp çetelerinin terörist faaliyetlerine karşı 1922 yılında Feriz Salkoviç, Beko Hayroviç, Amir Kacoyiç önderliğindeki 70 kişilik milis bir güç Raška, Yeni Pazar ve Rojaye merkezli olarak direniş göstermiştir. Sırp yönetimi ise bölgedeki halkın silahlı direniş unsurlarına desteklerini kesebilmek amacıyla baskısını daha da arttırmıştır. Öyle ki Sancaklı Boşnaklar ve Kosovalı Arnavutlar için Sırbistan'ın muhtelif bölgelerine toplama kampları bile kurulmuştur. Sancaklı Boşnaklara yönelik baskı politikası 1923 ve 1924 yıllarında artarak devam etmiş ve 1924 yılında Şahoviçi katliamı ile zirve yapmıştır. Söz konusu katliamda yüzlerce Sancaklı katledilmiştir. Boşnaklara yapılan mezalimlerin

¹⁵⁰M. Murat Taşar, **Bosna-Hersek ve Postmodern Ortaçağ'a Giriş**, Birleşik Yayıncılık, İstanbul, 1996, s. 40.

¹⁵¹Babuna, op. cit., s. 197.

¹⁵²Hayri Kolaşinli, **Muhacirlerin İzinde**, Lotus Yayınevi, Ankara, 2004, s. 75.

neticesinde binlerce Boşnak başta Türkiye olmak üzere yurt dışına göç etmek zorunda kalmıştır.¹⁵³

İkinci Dünya Savaşı'nda Alman işgali altına giren Sancak bölgesi Boşnakları Akif Haciahmetoviç liderliğinde işgalci güç Almanya ve İtalya ile işbirliği yaparak Sancak üzerinde hâkimiyetlerini tesis etmişlerdir. Ancak Sancak Boşnakları, bu dönemde yoğun bir Çetnik tehlikesiyle karşı karşıya kalmışlardır. Savaştan sonra Boşnaklar, Yugoslavya Federe Devleti'ne katılmışlar, böylece Boşnaklar, Hırvatlar ve Sırlarla birlikte bir Yugoslav milletini oluşturma sürecine adım atmışlardır.¹⁵⁴

1948 yılında gerçekleştirilen nüfus sayımında Boşnaklara Müslüman Sırp, Müslüman Hırvat ya da milletini açıklamak istemeyen Müslüman olmak üzere üç seçenekle etnik aidiyetlerini belirtme seçeneği sunulmuştur. Söz konusu sayım sonucunda Boşnakların yaklaşık %90'ını kendilerini son seçenek içerisinde gördüklerini dile getirmişlerdir.¹⁵⁵ 1953 yılında gerçekleştirilen nüfus sayımında ise Müslüman kategorisi kaldırılmış ve yerine “ulus beyan etmemiş Yugoslav” ibaresiyle Yugoslavyacılık inşası çalışmalarına hız verilmiştir.¹⁵⁶ 1961 yılındaki seçimlerde Boşnaklar için Müslüman ibaresine yer verilmiştir. Bu gelişmenin ardından 1971 yılında gerçekleştirilen nüfus sayımında ise ilk kez Boşnaklar Müslüman ulus olarak kabul edilmişlerdir.¹⁵⁷ Friedman'a göre “Müslümanların Bosna Hersek'te bir ulus olaraktanınması, Yugoslavya ve Bosna Hersek sınırları içinde sosyal, ekonomik ve politik kaynaklar üzerindeki kontrol savaşında onların meşru bir oyuncu olarak görülmesi anlamına geliyordu. Bu statü değişimi, ilk tanındığında az gelişmiş; ancak 1970'ler ve 1980'ler boyunca gelişen, Bosnalı Müslüman milliyetçiliğinin tanınmasına bağlıydı.”¹⁵⁸ Bundan sonraki süreçte Bosna-Hersek Sırp, Hırvat ve Müslüman halklardan oluşan devlet olarak tanımlanarak, Boşnaklara eşit etnik-ulusal statü verilmiştir. 1987 Anayasası'nda ulus olarak tanınan Boşnaklar, Ekim 1993 yılındaki Tüm Boşnaklar Meclisi (Svebošnjacki Sabor)'inde Boşnaklık kavramını

¹⁵³Yarar, op. cit., ss. 70-71.

¹⁵⁴Yılmaz, op. cit., ss. 100-105.

¹⁵⁵ Necmettin Alkan, **Dağılan Yugoslavya Mozağında Bosna**, Beyan Yayınları, İstanbul, 1995, s. 49.

¹⁵⁶Noel Malcolm, **Bosna**, çev. Aşkim Karadağlı, Om Yayınevi, İstanbul, 1999, s. 352.

¹⁵⁷Hugh Poulton, “The Muslim Experience In The Balkan States 1919-1991”, **Nationalities Papers**, C. 28, Mart 2000, s. 45.

¹⁵⁸FrancineFriedman, “Historical Formation of the Bosnian Muslim Sandzak Muslim National Identification”, **Nationalities Papers**, Vol. 28, No. 1, 2000, s. 173.

Boşnakların ulusal kimliği olarak kabul etmiş ve söz konusu meclis böylece Boşnak kelimesinin ilk kez kullandığı meclis olarak tarihe geçmiştir.¹⁵⁹

3. Sancak'ın Statüsü

Daha önce de belirttiğimiz üzere Sancak Bölgesi'nin statüsü noktasındaki tartışmalar Berlin Antlaşması'na kadar gitmektedir. Berlin Antlaşması'nda Sırbistan ve Karadağ'dan ayrı bir yapı olarak tanımlanmış ve kısmen Avusturya-Macaristan yönetimine bırakılmıştır.¹⁶⁰ Sancak, Bosna'ya ulaşımı sağlaması nedeniyle Osmanlı Devleti açısından stratejik öneme haizken, Avusturya-Macaristan açısından ise Sırp'ların ve Karadağlıların arasında bir tampon bölge işlevi görerek, Rusların Sırp'lar üzerinden Akdeniz'e inmelerini engelleyen coğrafi konumuyla, bölgede hâkimiyetini sürdürdüğü 1909 yılına kadar önemli bir işleve sahip olmuştur.¹⁶¹

Sancak'ın statüsü konusu gündeme getirildiğinde, Boşnaklar açısından yegâne öncelik özerklik olmuştur. Boşnakların özerklik doğrultusundaki faaliyetleri, 1899-1902 ve 1905-1909 dönemleri olmak üzere iki farklı evreden oluşmaktadır. İlk evre olan 1899-1902 döneminde işgal ile birlikte yerel halkın ileri gelenleri tarafından şikâyet dilekçeleri zaman içerisinde geniş halk desteğini alan bir direniş hareketine dönüşmüştür. Eski Müftü Ali Efendi Dzabiç ve diğer bazı din adamları öncülüğünde ortak bir siyasi program belirlenerek bu doğrultuda toplantılar düzenleme cihetine gidilmiştir.¹⁶² İkinci evre olan 1905-1909 dönemi içerisinde ilk olarak 1906 yılında Boşnakların ilk partisi olan Müslüman Halk Organizasyonu kurulmuş ve söz konusu parti Boşnakların özerkliğini savunan bir politika izlemiştir. 1908 yılında kurulan İlerici Müslüman Partisi de özerklik talebiyle ön plana çıkarak, Boşnaklar arasında bu yönde bir bilincin oluşmasını sağlamaya çalışmıştır.¹⁶³

Avusturya-Macaristan işgalinin 1909'da sona ermesiyle birlikte Sancak, 30 yıl sonra yeniden Osmanlı sınırlarına dahil olmuştur. Bununla birlikte, Avusturya-Macaristan işgalinden üç yıl sonra başlayan Balkan Savaşları neticesinde Sırp'ların ve Karadağlıların hedefi olan Sancak, söz konusu işgal döneminde çok daha sancılı bir süreç sonrasında

¹⁵⁹Yılmaz, op. cit.,ss. 148-149.

¹⁶⁰Ibid., s. 229.

¹⁶¹Taşar, op. cit., s. 26.

¹⁶²Yılmaz, op. cit. s. 230.

¹⁶³Babuna, op. cit.,ss. 184-209.

Karadağ ile Sırbistan arasında ikiye bölünmüştür. 1. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru 1917 yılında Sancak'ın Syenitsa kentinde bir araya gelen Sancaklı siyasiler, bölgenin bağımsızlığının tanınması talebini uluslararası kamuoyu nezdinde gündeme getirmişlerdir.¹⁶⁴ Sancaklı ve Bosnalı Müslümanların tüm çabalarına rağmen Boşnaklar, 1. Dünya Savaşı'nın ardından kendilerini bir oldubitti neticesinde hiçbir söz haklarının bulunmadığı Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı egemenliğinde bulmuşlardır.

Boşnaklar, Krallık döneminde siyasi alanda varlıklarını Mehmet Spaho tarafından 1919 yılında Saraybosna'da kurulan JMO ile gösterme gayreti içerisinde girmişlerdir. JMO, görüşlerini dile getirirken Boşnakların dini farklılıklarının gözetilerek Yugoslavya içerisinde özerk bir birim olarak varlıklarını devam ettirmesini istemiş ve söz konusu görüş Boşnaklar arasında kabul görmüştür. İkinci Dünya Savaşı döneminde hem işgalci Almanlarla hem de Almanlara karşı mücadele eden Partizanlarla işbirliği yapan Sancaklılara tanıklık edilmiştir. Ancak genel olarak Almanlarla işbirliği içerisinde Sancak'ta Boşnakların kendi hakimiyetlerini koruma politikası genel bir kabul görmüştür. Savaş içerisinde 1943 yılında Tito'nun Yugoslavya Antifaşist Halk Kurtuluş Konseyi (Antifašističko Veće Narodnog Oslobođenja Jugoslavije-AVNOJ) Sancak'ı özerk bir bölge olarak ilan etmiştir. Savaştan sonra kurulacak yeni Yugoslavya'da Sancak'a özerklik statüsünü yeniden kazandırmak amacıyla kurulan Sancak Antifaşist Milli Meclisi (Zemaljskoga antifašističkog vijeća narodnog osloboğenja Sandžaka-ZAVNOS) 1945 yılında ilga edilerek bölgenin özerkliği kaldırılmıştır. Sancak'ın özerkliğinin kaldırılmasının gerekçesi olarak ise "etnik, ekonomik ve siyasi yeterliliğin" Sancak'ta bulunmaması gösterilmiş ve Sancak 1913 yılındaki sınırlara geri dönerek yeniden Sırp ve Karadağlılar arasında ikiye ayrılmıştır.¹⁶⁵

1990'lı yıllara kadar özerkliği hakkında herhangi bir gelişme olmayan Sancak'ta, efsanevi Boşnak lider Aliya İzzetbegović'in Demokratik Eylem Partisi (Stranka Demokratske Akcije-SDA)'nin, Dr. Süleyman Uglanin tarafından Sancak'ta 1990 yılında kurulmasıyla birlikte, özerklik noktasında yeniden bir ivme söz konusu olmuştur. Bu gelişmeyi yine Uglanin önderliğinde bir yıl sonra Boşnakların siyasi, kültürel ve ekonomik haklarını korumak amacıyla kurulan Sancak Boşnak Milli Meclisi (SBMM)'nin ilanı takip

¹⁶⁴"Sancak ve Kosova Raporu", der. A. Faruk Yanardağ, **Bosna-Kosova-Sancak Dayanışma Grubu**, İstanbul, 1993, s. 11.

¹⁶⁵Yılmaz, op. cit., ss. 234-236.

etmiştir. Yugoslavya'nın önlenemez bir şekilde dağılma sürecinde olduğu söz konusu dönem içerisinde Süleyman Uglanin, Mart 1991 tarihinde yaptığı bir açıklamada; *“Bir Başka Yugoslav Cumhuriyeti daha ayrılırsa veya bölgedeki Müslüman halkın korunması zorunlu hale gelirse, Sancak özerkliğini ilan edecektir”*¹⁶⁶ diyerek Sancaklıların konjonktüre uygun bir şekilde hareket edeceğinin sinyallerini vermiştir. Aynı ay içerisinde SDA yaptığı açıklamada; Miloseviç'in Sırbistan'ın tüm sorunlarının kaynağı olarak Müslümanları gösterdiğini, bu durumun Sırp lar ile Sancak Boşnakları arasında etnik bir savaşın başlamasına yol açabilecek gelişmelere zemin hazırlamasından endişe ettiğini dile getirmiştir.¹⁶⁷

1991 yılında kurulan SBMM'nin en önemli amacı, bölgede mukim Boşnakların göç etmelerini önlemek ve buldukları topraklar üzerinde yaşamalarını sağlamak olmuştur. SBMM dini bir oluşumdan ziyade, siyasi bir yapılanma olarak 1993 yılında Temsil Edilmeyen Halklar ve Milletler Organizasyonu (Unrepresented Nations and Peoples Organization-UNPO) üyesi olmuştur. Uglanin liderliğindeki SBMM kuruluşundan itibaren Sancak'a özel bir statü verilmesini talep etmiş ve özel statüyü yerel özerklik olarak talep etmiştir. Uglanin, söz konusu özel statüyü; polis, adalet, eğitim, medya ve kültür kurumlarına sahip, kendi enerjisini ve doğal kaynaklarını serbestçe kullanabilen, sosyal güvenlik sistemi, banka ve telekomünikasyon altyapılarının kontrolünü elinde bulunduran bir yapı şeklinde tanımlamıştır.¹⁶⁸

Özfatura ise SBMM'nin şu konularda etkili faaliyetler gösterdiğini saptamıştır:

- “a) Yugoslavya'nın dağılmasından önce halk organize edilmiş ve muhtemel Sırp katliamına karşı tedbirler alınmaya çalışılmıştır.*
- b) 1990 yılında ilk çok partili seçime iştirak edilmiş ve büyük başarılar kazanılmıştır.*
- c) Sırp askeri yönetimi Bosna savaşı esnasında, cephelerin ön saflarında kullanılmak üzere çok sayıda Müslüman genci askere almak istemiştir. Ancak Sancak yönetimi buna engel olmuştur.*

¹⁶⁶“Chronology for Sandzak Muslims in Serbia”, **University of Maryland Minorities At Risk Project**, <http://www.cidcm.umd.edu/mar/chronology.asp?groupId=34505>, (e.t. 20.05.2014).

¹⁶⁷Ibid.

¹⁶⁸Yılmaz, op. cit.,ss. 240-242.

d) Türkiye Cumhuriyeti hükümet ve devlet yetkilileri ile sağlıklı irtibatlar kurulmuş ve Bosna'daki savaş dolayısı ile yüksek öğrenime ara vermek zorunda kalan 700'den fazla Sancaklı gence yüksek öğrenim imkanı sağlanmıştır.

e) Sancak'tan göç etmek zorunda kalan Avrupa ve Amerika'da yaşayan çok sayıda Sancaklı ile irtibata geçilmiş, bu insanlar birtakım sivil kuruluşların çatısı altında toplanmış ve Sancak'a her çeşit yardımın gelmesi sağlanmıştır.

f) 8 Ağustos 1993 günü BM Güvenlik Konseyi 855 sayılı bildirisini açıklamıştır. Bu kararda bütün dünya; Sancak'a, Kosova'ya ve Voyvodina'ya siyasi hakları verilmeye kadar Yugoslavya'ya ambargo uygulama kararı almıştır. Bu kararın çıkmasında Sancak yönetiminin katkıları olmuştur.¹⁶⁹

SBMM aracılığıyla Boşnaklar yukarıda bahse konu çalışmaları yürüttükleri söz konusu dönemde Batı'nın Sancak'a karşı tutumu Sancaklıların talep ettiğinden çok daha farklı olmuştur. Batı'da, Sırbistan ve Karadağ'a bağlı iki bölge olan Sancak ve Voyvodina'nın, Yugoslavya'yı oluşturan cumhuriyetler arasında yer almadıkları, dolayısıyla da bağımsızlık talebinde bulunmalarına zemin hazırlayacak yasal bir dayanağa sahip olmadıkları görüşü hâkim olmuştur. Bu süreçte, Sancaklı siyasi unsurlar Sırbistan'ın Sancak'ta yaptığı insan hakları ihlalleri noktasında Batı'nın ilgisini çekmeye çalışarak taleplerini dile getirmeye başlamışlar ve taleplerinin Batı kamuoyu tarafından kabul edilmesine yönelik mücadele vermişlerdir.¹⁷⁰ Söz konusu mücadelenin çatı yapılanması olarak SBMM ön plana çıkmıştır. SBMM öncülüğünde Sancak'ta 25-27 Ekim 1991 yılında yapılan referandum ile Sancaklı Boşnaklar, (cumhuriyetlerin adını zikretmeksizin) bazı cumhuriyetlere katılma noktasındaki otonomi konusuna ilişkin isteklerini deklare etmişlerdir. Bahse konu referandumda 1991 yılındaki nüfus sayıma göre nüfusu 420.000 olan Sancak'ın 264.156 seçmenin % 70,19'u yani 185.437'si sandık başına giderek oy kullanmıştır. 185.284 geçerli oyun sayıldığı referandum neticesinde % 98,90 oranında Sancak'ın özerkliği doğrultusunda karar çıkmıştır. Referandumun sonuçları Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'nin dağılacağı ve uluslararası toplum öncülüğünde yeni devletlerin

¹⁶⁹M. Necati Özfatura, "Sancak Halkının Meseleleri (2)", **Türkiye**, 22.09.2000, <http://www.turkiyegazetesi.com.tr/m-necati-ozfatura/79116.aspx>, (e.t. 25.05.2014).

¹⁷⁰James Ron, **Frontiers and Ghettos: State Violence in Serbia and Israil**, University of California Press, Mayıs 2003, s. 65.

ortaya çıkartılacağıının netlik kazanması akabinde yayınlanmıştır.¹⁷¹ Sırp yönetimi ise referandumun yasal dayanağının olmadığını ilan ederek sonucun kabul edilemeyeceğini açıklamıştır. Referandumun ardından 1 Aralık 1991 tarihinde Süleyman Uglanın yaptığı açıklamayla “yer altı hükümeti”nin kurulduğunu ifade ederek, Sancaklı Müslümanların yeni kurulan Federal Yugoslavya Cumhuriyeti’nden ayrılmalarını talep etmiştir.¹⁷²

Bu süreçte Sancak’ta SDA ve SBMM’nin faaliyetleri Sırp aşırılıkçılarının provakatif eylemler yapmasına neden olmuştur. Özellikle Sırp Diriliş Hareketi adlı oluşum, Sancak’ta Sırp’ların milliyetçi duygularına hitap etmeye başlamış ve Osmanlıyı hatırlatan Sancak isminin ve İshak Bey’in adını taşıyan cadde isminin değişmesini talep etmiştir. Sırbistan yönetimi ise Sancaklı Boşnakların tüm çabalarına rağmen özerkliğin kabul edilmeyeceğini net olarak belirtmeye devam etmiştir.¹⁷³

Referandum sonrası dönem Yugoslavya iç savaşının tırmanışa geçtiği, Slovenya ve Hırvatistan’ın Federasyon’dan ayrılarak bağımsızlıklarını ilan ettikleri ve Bosna-Hersek’te Sırp, Hırvat ve Boşnaklar arasında kanlı çatışmaların yaşandığı yıllar olarak dünya tarihindeki yerini almıştır. 1992 yılında Bosna-Hersek’e sıçrayan çatışmalar neticesinde Sancaklı Boşnaklar ile Sırp yönetimi arasındaki ilişkiler iyice gerilmiş ve taraflar arasındaki gerginlik 27 Nisan 1992 yılında Yugoslavya Federal Cumhuriyeti tarafından yapılan anayasal değişiklik ile Boşnakların hukuki statüden mahrum bırakılmasıyla doruk noktasına ulaşmıştır. Söz konusu gelişmenin ardından Haziran 1992 yılında SDA ve SBMM tarafından “Sancak Bölgesi’nde Kurulacak Özyönetime İlişkin Muhtıra” ilan edilmiştir. Muhtıra metni, 1991 yılından itibaren Yugoslavya’nın karşılaştığı dağılma tehlikesine dikkati çekerek başlamış ve “*Kişinin kendi kaderini tayin etme, karar verme ve seçme konusundaki vazgeçilmez haklarından hareketle; başka milletlerle barış, hoşgörü ve işbirliği politikasını izleyerek ve de Sancak Müslümanlarının egemenliğinin, birey ve toplum haklarının korunması amacıyla, Sancak Boşnak Milli Meclisi (SBMM) 11.01.1992 tarihli oturumunda, bu toprakların yerlisi ve sahibi olan Müslüman halk için uygun bir*

¹⁷¹“Sandzak– A Region That Is Connecting Or Dividing Serbia And Montenegro?”

Policy Documentation Center – Central European University,
<http://pdc.ceu.hu/archive/00002257/01/Sandzak.pdf>, s. 2, (e.t. 25.05.2014),

¹⁷²Poulton, op .cit., s. 218.

¹⁷³Bora, “Belgeler, Sorunlar Yugoslavya”, op. cit., s. 147.

çözüm olarak Sancak Özerk Yönetimi'nin oluşturulmasına karar verilmiştir.”¹⁷⁴
hususlarına yer vermiştir.

Söz konusu muhtıranın genel ilkeler bölümü;

“- Sabık Yugoslavya'dan artakalan çerçevesinde Sancak Bölgesi için bir özyönetim uygulanacaktır. Devletin yürütme yetkisi bu muhtırada öngörülmüş bulunan haller dışında, Sancak makamları ve onun kapsamı içerisindeki belediye makamları aracılığı ile kullanılacaktır.

-Sancak'ın bu muhtırada öngörülen haller dışında, uluslararası ilişki kurma hakkı yoktur.

-Sancak'ın başka taraflarla uluslararası ilişki kurma hakkı olduğu alanlar şunlardır; bilim-teknik, kültür-egitim ve öğrenim ile ekonomi işbirliği ve muhtırada öngörülen diğer alanlar.

-Sancak'ın hak ve yükümlülükleri, tasarımına sabık Yugoslavya ile ilgili Uluslararası Konferans uzmanlarının katılacağı Sancak Anayasası ile düzenlenecektir.

-Sancak'ta demokratik şekilde seçilmiş olan yasama organı olarak bir meclis, yürütme yetkisine sahip olan bir Genel Vali (Başkan) ve Hükümet ile bunların denetiminde bulunan polis teşkilatı, Sancak Bağımsız Adliye Teşkilatı ve bu muhtıra ile öngörülen diğer teşkilat bulunacaktır. Bu teşkilat için ilk seçimler, Birleşmiş Milletler Teşkilatı, Avrupa topluluğu ve AGİK denetiminde yapılacaktır.

-Özyönetim ile ilgili tüm anlaşmazlıkların kesin çözümü, sabık Yugoslavya ile ilgili Uluslararası Konferans'ın Sancak Özel Komitesi çerçevesinde gerçekleşecektir.

-Sancak Bölgesi, Birleşmiş Milletler Teşkilatı ve Avrupa Topluluğu denetiminde, kalıcı olarak askerden arındırılacak; buna bağlı olarak da Yugoslavya yönetimi, bu muhtıranın imza tarihinden itibaren 30 gün içerisinde Sancak bölgesindeki tüm askeri varlığını ve normal ihtiyacından fazla olan tüm polis kuvvetlerini çekmekle yükümlü olacaktır.

¹⁷⁴“Sancak Bölgesinde Kurulacak Özyönetime İlişkin Muhtıra”, **Sancak Müslüman Milli Meclisi**, Yeni Pazar, 1993, s. 1.

-İnsan ve azınlık hakları, Yugoslavya Anayasası ve Sancak Anayasası tarafından ve uluslararası hukuk belgelerinde kabul edilen en yüksek standartlara uygun olarak güvenceye alınacaktır. Bu hakların gerçekleşmesi, mahalli ve uluslararası mekanizmalar eli ile sağlanacaktır."¹⁷⁵

maddelerinden oluşmuştur.

Sırp, ilan edilen memoranduma baskı yasağı getirerek tepkilerini dile getirmişler ve memorandumun içerik itibarıyla anti-Sırp ve ayrılıkçı bir yapı arz ettiğini ifade etmişlerdir. Sancaklı Boşnaklar, Sırp yetkililer tarafından ayrılıkçı, kışkırtıcı ve yobaz olmakla suçlanmışlardır.¹⁷⁶

1991 yılından sonra Sırp polis ve gizli servisi Sancak Boşnakları üzerinde yoğun bir baskı kurmaya başlamış, Boşnakların evleri silah barındırdıkları gerekçesiyle basılırken, yüzlerce Boşnak işkenceye tabi tutulmuş ve Federal Yugoslavya Cumhuriyeti'nin ülkesel bütünlüğüne zarar verme ve "Sancak Cumhuriyeti" kurma gerekçesiyle Yeni Pazar, Sjenica, Tutina, Bijelo Polje, Rozaj, Plevlje gibi kentlerde 25'den fazla Boşnak gözaltına alınmıştır.¹⁷⁷ 1991-1995 yılları arasında 211 Sancaklı Boşnak öldürülmüş, yaklaşık 75.000 Sancaklı Boşnak devletini terk ederek Almanya ve İskandinav devletlerine göç etmek zorunda kalmış, 15.200 kişi sistematik olarak işkenceden geçirilmiş ve Boşnaklara ait 321 ev yıkılmıştır.¹⁷⁸ Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konseyi (Commission on Security and Cooperation in Europe-CSCE) Sancak'ta artan insan hakları ihlalleri nedeniyle Ağustos 1992 tarihinde Sancak'a insan hakları gözlemcisi göndermeye karar vermiş, Temmuz 1993 yılında Sırp, CSCE gözlemcilerinin Sancak'ı terk etmelerini istediğini açıklarken, Ağustos 1993'te ise söz konusu gözlemciler Sancak'taki insan hakları ihlalleri nedeniyle Sırp'ları kınamıştır.¹⁷⁹

Eylül 1993 yılında Süleyman Uglaninhakkında devlet karşıtı hareketleri nedeniyle, yurtdışında olduğu bir dönemde tutuklama kararı çıkartılmıştır. Bu süreçte yaklaşık üç yıl Bosna-Hersek ve Türkiye'de yaşayan Uglanin, Kasım 1996 yılında yapılan seçimlere katılmak için Sancak'a dönebilmiştir. 1994 yılında ise sekiz SDA yöneticisi bağımsız bir

¹⁷⁵"Sancak Bölgesinde Kurulacak Özyönetime İlişkin Muhtıra" op.cit., ss. 4-5.

¹⁷⁶Yılmaz, op. cit, s. 247.

¹⁷⁷Central European University, op. cit., s. 2.

¹⁷⁸Ömer Erbil, "Bosna'dan Sonra Sancak Mı?", **Zaman**, 27.01.1995, http://www.zaman.com.tr/newsDetail_openPrintPage.action?newsId=315264, (e.t. 25.05.2014).

¹⁷⁹University Of Maryland, loc. cit.

Sancak Devleti kurma amacıyla sabotajlar gerçekleştirme suçlamasıyla tutuklanmıştır.¹⁸⁰ Uglanin ile SDA'nın önde gelenleri arasında bulunan Rasim Layiç arasında yaşanan görüş ayrılıkları sebebiyle Ekim 1995'a gelindiğinde SDA; Sancak SDA, Yugoslavya SDA, Doğru SDA ve Gerçek SDA adı altında beş SDA olarak faaliyet göstermeye başlamıştır.

Sancak'ta siyasi hizipleşmenin arttığı böylesi bir ortamda, Bosna-Hersek'te Müslümanlara yapılan soykırım neticesinde taraflar arasında imzalanan Dayton Antlaşması'nın, Sancak'ın statü sorununa çözüm getirebilecek herhangi bir hüküm barındırmaması, Sancak Boşnakları üzerinde bir hayal kırıklığı yaratmıştır. Söz konusu antlaşma öncesinde Sancak'ta hakim olan esas görüş, Bosna-Hersek'e bağlanmak olarak adlandırılabilirken, Dayton ile doğu Bosna bölgesinin Sırp Cumhuriyeti'ne bağlanması bu fikri ciddi şekilde zayıflatmıştır.¹⁸¹ Söz konusu gelişme üzerine, Dayton ile Bosna-Hersek'te Sırlara Sırp Cumhuriyeti adı altında verilen geniş özerklik hakkı, Sancaklı Boşnaklar için ulaşılmaz hedeflenen gaye olarak belirlenmiştir. Dayton'dan sonra artan Sırp baskısı karşısında Süleyman Uglanin, statü taleplerini Yugoslavya kurumlarından ziyade artık uluslararası kamuoyuna taşıyacağına dair yaptığı açıklamayla,¹⁸² Slobodan Miloseviç yönetiminin Sancak'a ilişkin özel statü ya da özerklik yönündeki taleplere ayrımcılık ve kendisini devlet güvenliği için tehdit olduğuna dair açıklamalarına karşı, yeni bir taktik strateji izlemeye başlamıştır.

1999 yılına gelindiğinde SBMM, 1993 yılında ilan ettiğine benzer bir memorandum yayınlayarak, Sancak'ın özerkliği ve Bosna-Hersek ile Sancak arasında özel ilişkilerin geliştirilmesi hususlarının altını çizmiştir. Sancak ve Bosna-Hersek Boşnaklarının aynı etnik kimliğe sahip olduğu vurgusunun yapıldığı memorandumda her iki Boşnak toplumu arasında her alanda ilişkilerin geliştirilmesi, Sancak Anayasası'nın hazırlanması, AGİT gözlemcilerinin katılımıyla seçimlerin düzenlenmesi, Yugoslav silahlı unsurlarının bölgeden çekilmesi, Sancak Hükümeti'nin kurulması yönünde hedef ve talepler açıklanmıştır.¹⁸³

1991 yılında hazırlanan ve 1993 yılında ilan edilen memorandum ile 1999 yılında ilan edilen memorandumların ortak yanı her ikisinin de Yugoslavya'nın parçalanma

¹⁸⁰Ibid.,

¹⁸¹Yılmaz, op. cit., s. 158.

¹⁸²Ejub Stitkovac, "Autonomy of Sandzak Between Sarajevo and Belgrade", 28.04.1997, <http://www.aimpress.ch/dyn/trae/archive/data/199704/70428-003-trae-beo.htm>, (e.t. 27.05.2014).

¹⁸³Yılmaz, op. cit., s. 254.

tehlikesiyle karşı karşıya kaldığı dönemlerde ilan edilmesidir. 1991 yılında Tito Yugoslavya'sı dağılmak üzereyken, 1999 yılında Kosova Savaşı ve Karadağ'ın artan bağımsızlık talebi Yugoslavya'yı yeni bir dağılmanın eşiğine getirmiştir.¹⁸⁴

Sancak Boşnaklarının tüm mücadelelerine rağmen Sancak Bölgesi, Yugoslavya'nın anayasal ve siyasal sistemi içerisinde bölgesel bir statüye sahip olamamıştır. Benzer şekilde Sancak Boşnakları da 1968-71 yıllarında yapılan Anayasa değişikliği ve 1974 yılında kabul edilen Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti (YSFC) Anayasası'na kadar ulusal statü elde edememişlerdir. Söz konusu anayasal reformlar Boşnak-Müslümanlara, "Müslüman" resmi adı altında eşit bir Yugoslav ulusu statüsü vermiştir. 2000'li yıllara gelindiğinde Sırbistan ve YSFC Anayasalarında Sancak Boşnaklarının bir ulus ya da etnik azınlık olarak kabul edilmemelerine tanıklık edilmiştir. Aynı dönemde Karadağ Anayasası'nda ise Sırbistan ve YSFC Anayasalarından farklı olarak, diğer ulusal azınlıkların yanı sıra Müslümanlar da "ulusal ya da etnik grup" statüsü kapsamında yer almıştır. Ulusal ya da üyelerinin özel hakları adı altında Karadağ Anayasası'nın beşinci bölümünde yer alan hükümlerde, ulusal simgelerin kullanılması, anadilde eğitim yapılması ve anavatan ile irtibata geçebilme gibi haklar yer almıştır. 1990'ların sonu ve 2000'lerin başlarında Sırbistan'da azınlıklara ilişkin sunulan kanun tasarıları sosyalist partiler tarafından reddedilmiştir. Sancak Boşnaklarının statüsü konusunda yaşanan tartışmalarda, Boşnakların tanımlanmasına ilişkin anlaşmazlık da etkili olmuştur. 1993 yılında Boşnak kelimesinin Sancaklı Müslümanlar tarafından kendilerini tanımlamak için kullanmaları, Sırp tahakkümü altında bulunan Yugoslav otoriteleri tarafından kabul edilmemiş ve kendilerine "Müslüman" denmeye devam edilmiştir. Hatta ifade küçük "m" harfi ile kullanılarak Boşnakların ulusal statüleri göz ardı edilmeye çalışılmıştır. Bazı Sırp siyasetçileri ve entelektüelleri "İslam üyesi Sırlar" şeklinde adlandırarak statü ve kimlik konusunda Boşnakların nasıl bir inkar politikasıyla karşı karşıya kaldıklarını ortaya koymuşlardır.¹⁸⁵

4. Sancak Sorununun Bölgesel Etkisi

Çalışmamızın bu bölümünde, Sancak sorunun bölgesel etkisini ele almadan önce, Tito Yugoslavya'sının dağılma sürecinde komşusu olan yedi devletin yaklaşımlarına

¹⁸⁴Emir Türkoğlu, "Geçmişten Günümüze Sancak Sorunu ve Sırp Karadağ Anlaşmazlığının Boşnaklara Yansıması", **Stratejik Analiz**, C. 2, S. 18, Ekim 2001, ss. 68-69.

¹⁸⁵ Bisevac, op. cit., s. 389. Konuya ilişkin detaylar çalışmanın ilerleyen bölümlerinde sunulacaktır.

değınmenin resmin tamamını görebilmek adına önemli olduğunu değerlendirmekteyiz. Bundan dolayı da söz konusu yedi devlet için kısaca yapılacak tartışmanın ardından Sancak Bölgesi özeline yönelik tartışmaya geçilecektir.

Yugoslavya'nın Haziran 1991 yılında başlayan iç savaş neticesinde dağılmasıyla Balkanlarda oluşan güç boşluğu, Balkanlarda çatışmaların ve istikrarsızlıkların yaşanmasına neden olmuştur.¹⁸⁶ Söz konusu gelişmeler Yugoslavya'nın Avusturya, Macaristan, Romanya, Bulgaristan, Yunanistan, Arnavutluk ve İtalya'dan oluşan komşuları tarafından yakından takip edilmiştir. Söz konusu devletlerin süreci yakından takip etmelerinde şu faktörler etkili olmuştur:

- a. Bölgedeki genel istikrar (özellikle büyük ölçekli göç korkusu),
- b. Tarihe dayalı eski bölgesel çatışmalar,
- c. Bölge devletlerin çeşitli oranlarda var olan etnik azınlıklar, genel dış politika angajmanları üzerindeki olası etkiler,
- d. Komşu devletlerin iç politikaları üzerinde olası yansımalar ¹⁸⁷

Daha geniş bir açıdan bakarsak, Yugoslavya'nın batı bölgesiyle sınırı bulunan Avusturya, iç savaşın ilk ortaya çıktığı konjonktürde diğer Batı Avrupa devletlerini takip ederek sadece Belgrad'daki Yugoslav hükümetini tanımıştır. Bununla birlikte, Ljubljana ve Zagreb ile olaylar öncesinde aktif ve yakın bir ilişki tesis eden Avusturya, iç savaşın şiddetini arttırmasıyla birlikte, Slovenya ve Hırvatistan'ın bağımsızlık yolunda hareket etmeye başlamasının ardından, ilişkileri daha da güçlendirmiştir. Avusturya kamuoyunun Katoliklere, Müslüman ve Ortodokslardan daha fazla sempatiyle yaklaşması, Avusturya Hükümeti'nin, Sırların Kosova ve Voyvodina özerk bölgelerine yönelik politikasınakarşı çıkmasında elini güçlendirmiştir. İç savaşın patlak vermesinin ardından, Yugoslav Hava Kuvvetleri'nin, Avusturya hava sahasını ihlal etmesi ve Yugoslav ordusuna ait ağır silahların sınır ötesindeki Avusturya gümrük idaresinde tahribata neden olması sonucunda, Viyana'nın Belgrad ve Yugoslav Halk Ordusu'na karşı tutumu daha da sertleşmiştir. Bu gelişme üzerine, Avusturya ordusunun Yugoslavya sınırındaki birliklerinin sayısı arttırılmıştır. O dönem Avrupa Topluluğu üyesi olmayan Avusturya, Yugoslavya krizi

¹⁸⁶ Tayyar Arı – Ferhat Pirinççi, “Soğuk Savaş Sonrasında ABD'nin Balkan Politikası”, **Alternatif Politika**, C. 3, S. 1, Mayıs 2011, s. 1.

¹⁸⁷ Franz-LotharAltmann, “Ex-Yugoslavia's Neighbours: Who Wants What”, **The World Today**, Vol.48, No. 8/9, (Aug. - Sep., 1992), s. 163.

esnasında Slovenya ve Hırvatistan lehine bir tutum takınmış ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) gibi uluslararası organizasyonlarda aktif olarak rol alarak, krizin olası yıkıcı etkilerinden uzak durmaya gayret etmiştir.¹⁸⁸

Macaristan'da yaşayan Sırp azınlık ve Voyvodina'da yaşayan Macar azınlık nedeniyle Macarlar, Yugoslavya'nın dağılma sürecini yakından takip etmiştir. Özellikle Kosova ve Voyvodina'nın Sırp tarafından kaldırılan özerkliği, Budapeşte'nin sürece olan yakın ilgisinin artmasını sağlamıştır. Yugoslavya'daki iç savaş ortamı zamanla Macar hükümeti ve muhalefeti arasında ciddi tartışmaların ve görüş ayrılıklarının oluşmasını beraberinde getirmiştir. Öyleki dönemin Macar Başbakanı Jozsef Antall'ın Temmuz 1991'de İtalya Cumhurbaşkanı Cossiga ile yaptığı görüşmede, 1920 Trianon ve 1947 Paris Antlaşmaları'na göre Voyvodina'nın Sırbistan'a değil Yugoslavya'ya verildiğini söylemesi üzerine Macar muhalefeti, Başbakan'ın bölgesel sorunları yeniden gündeme getirmek suretiyle Voyvodina'daki Macar azınlığın boş yere ümitlenmelerine neden olduğu eleştirisinde bulunmuştur. Yugoslav iç savaşı döneminde AT'ye üye olmak arzusu taşıyan Macaristan, AT'nin tüm girişimlerini destekler bir tutum sergilemiştir.¹⁸⁹

Voyvodina'da küçük bir azınlığa sahip olan ve dönemin Sırp basını tarafından toprak iddiasında olabileceğine dair görüşler dile getirilen Romanya ise bahse konu iddiaların gerçeği yansıtmadığını ifade etmiştir. Bükreş, Yugoslavya'nın dağılma sürecinin kendi toprak bütünlüğünü tehlikeye sokabilecek gelişmelere zemin hazırlamasından endişe etmiş ve bu çerçevede, Transilvanya'daki Macar azınlık üzerinde ayrılıkçı fikirlerin ön plana çıkmasından derin bir kaygı duymuştur. Romanya siyasi mülahazalar dışında ekonomik gereklilikler nedeniyle de Yugoslavya ile iyi ilişkiler geliştirmek durumunda kalmıştır. Bu kapsamda Romanya hem Rusya'nın petrolünü kıta Avrupası'na ulaştıran bir transit devlet görevinde bulunması hem de kendi petrol ürünlerini ihraç ettiği bir pazar olması nedeniyle Yugoslavya ile iyi ilişkiler tesis etmiştir. Bu açıdan Yugoslav iç savaşının diplomasi yoluyla çözümünün taraftarı olmuş; ancak süreç içerisinde kendi çıkarları gereği konuya ilişkin olarak AT'nin ve diğer uluslararası aktörlerin politikalarını desteklemek durumunda kalmıştır.¹⁹⁰

¹⁸⁸Ibid.,

¹⁸⁹Ibid.

¹⁹⁰Ibid. s. 164.

Tito Yugoslavya'sında belli miktarda Bulgar azınlığın bulunması, Bulgaristan'ın da Yugoslavya sorunuyla yakından ilgilenmesine neden olmuştur. Sofya'nın Yugoslavya'yailişkin politikasında ciddi bir çelişkinin varlığından söz etmek mümkündür. Bulgarlar bir taraftan Yugoslavya'nın dağılmasını kendi bünyesinde yer alan ciddi sayıdaki Türk azınlık bakımından tehdit olarak görmüş diğer taraftan ise Hırvatların ve Slovenlerin demokratik hareketlerini destekler bir tutum sergilemiştir. Genel olarak Bulgarların, Sırp milliyetçiliğinin Balkanlardaki varlığından ve alan kazanmasından hoşnut olmadığı gözlemlenmiş, bu da Yugoslavya ile Bulgaristan arasında iyi ilişkilerin gelişimini engellemiştir. Bulgaristan, Türkiye ile birlikte tek seferde hem Hırvatistan ve Slovenya'yı hem de Bosna-Hersek ve kendilerinin Batı Bulgarlar, Sırp'ların ise Güney Sırp'lar olarak adlandırdığı Makedonya'yı tanımıştır.¹⁹¹

Sırp'lar ile karşılıklı ekonomik çıkarları gereği Balkan Savaşları'ndan itibaren genel olarak iyi ilişkiler tesis eden Yunanistan ise Üsküp, Nis ve Belgrad'ı Kuzey-Batı Avrupa pazarına ulaşmak için önemli bir çıkış kapısı olarak görmüştür. Yunanistan açısından Yugoslavya'nın dağılma sürecindeki asıl tehlike bağımsız bir Makedon devletinin kurulması olmuştur. Kurulan devletin adının Makedonya olması, Yunanistan'ın Üsküp'ü Kuzey Yunanistan üzerinde toprak iddia etmekle suçlaması için yeterli bir neden olmuş ve bu durum Yunanistan'ın aşırı bir tepkiselliğe bürünmesine yol açmıştır.¹⁹² Resmi Yunan görüşünde, gerçek Makedonların Kuzey Yunanlılar olmasından dolayı mezkur terimin yeni bir cumhuriyete verilmesi, bu bölgenin Makedon topraklarına dâhil edilmek istendiğinin açık bir göstergesi olarak algılanmıştır. Yunanistan'ın temel dış politika parametresi, güçlü bir Türkiye'den gelebilecek sürekli tehdit algısıdır. Türkiye'nin söz konusu süreçte Bosna-Hersek'teki Müslümanlara desteğini açıklaması, Atina'da Ankara'nın Avrupa ve Yunanistan arasında bir Müslüman bariyeri kurma girişimi olarak görülmüştür. Bu fikre dayanak olarak Arnavutluk'taki, Bosna-Hersek'teki, Sancak bölgesindeki, Kosova ve Makedonya'daki ağırlıklı olarak yaşayan Müslüman Arnavut ve Bulgaristan'daki Türk ve Pomakvarlığının Türkiye'nin etki bölgesi içerisinde yer alan bir "Müslüman kemeri" biçimini alma ihtimali gösterilmiştir. Yunanistan'ın dağılan Yugoslavya'nın parçalanmasına yönelik olumsuz tutumunun arkasında bu korku yer almıştır. Yunan

¹⁹¹Ibid.

¹⁹²LeoTindemans - Lloyd Cutler - BronislawGeremek - John Roper - TheoSommer - SimoneVeil - David Anderson, **UnfinishedPeace: Report of the International Commission on the Balkans**, Carnegie EndowmentforIntlPeace, 1996, s. 51.

perspektifi açısından, Ortodoks Sırbistan tarafından yönetilen Yugoslavya, Yunanistan'ı çevreleyen birçok Müslüman devletten çok daha iyi bir seçenek olarak telakki edilmiştir.¹⁹³

Yugoslavya'ya komşu yedi devlet içerisinde kendi sorunlarıyla en fazla meşgul olan Arnavutluk olmuştur. Çünkü Arnavutluk, Yugoslavya sınırları içerisinde 1991 verilerine göre sahip olduğu yaklaşık 3 milyon Arnavut ile Yugoslavya sorununun en önemli figürlerinden biri olarak ön plana çıkmıştır. Söz konusu Arnavut nüfus nedeniyle Arnavutlar, Sırp faşizmi karşısında durmaya gayret etmiş ve bu kapsamda hem uluslararası kamuoyunun dikkatini çekip hem de Arnavutlara silah yardımıyla bulunarak Sırlara karşı mücadele etmelerinde yardımcı olmaya çalışmıştır.¹⁹⁴

İtalya, 1990'dan itibaren ülkesine gelen Arnavut göçmenler dolayısıyla Yugoslavya sorunuyla yakından ilgilenmek durumunda kalmıştır.¹⁹⁵ Yanı sıra Yugoslavya'nın dağılma sürecini kendi açısından Balkanlar'da etkinliğini arttırabilmek adına stratejik bir gelişme olarak görmüş ve Slovenya gibi kendisine komşu teritoryal açıdan küçük, demokratik bir devletin varlığını desteklemiştir. İtalya bir taraftan böyle bir yaklaşımı benimserken, diğer taraftan Yugoslavya sorununun Lombardia'daki Friuli ve güney Tirol gibi ayrılıkçı bölgelerin olası etkilerinden belli belirsiz bir rahatsızlık duymuştur.¹⁹⁶

Yugoslavya'nın komşuları arasında yer almamakla birlikte etkili bir küresel aktör olarak RF ise Sırbistan, Karadağ ve Makedonya gibi devletlerde Slav-Ortodoks kimliği üzerinden tarihsel amacı olan Akdeniz'e ulaşmayı hedeflemiştir.¹⁹⁷ RF'nin aynı zamanda Yugoslavya'nın dağılmasına paralel olarak gelişen uluslararası müdahalelere ilişkin Batı karşıtı bir söylem geliştirmesi, Soğuk Savaş'ın sona ermesine rağmen Avrupa'da tansiyonun artmasına neden olmuştur. Konuya ilişkin taraflar arasındaki gerginlik NATO'nun 1999 yılındaki Kosova Savaşı'ndaki müdahalesinde de devam etmiştir. Dönemin RF Başbakanı Yevgeny Primakov bu durumu İrlanda'da yaptığı açıklamadaki: "*Belki Kürtler nedeniyle Türkiye'ye, Basklar nedeniyle İspanya'ya saldırmalı, bana ev sahipliği yapan ülkeyi konuşmak bile istemiyorum*" ifadeleriyle ortaya koymuştur.¹⁹⁸

¹⁹³Altmann, loc. cit., ss. 164-165.

¹⁹⁴Ibid., s.165.

¹⁹⁵ Mediha Akarslan, **Bosna-Hersek ve Türkiye**, Ağaç Yayınları, İstanbul, 1993, s. 80.

¹⁹⁶Altmann, loc. cit., s. 165.

¹⁹⁷Fuat Ramiqi, "Balkanların Güvenlik Politikasına AB'nin Etkisi", **Balkanlar'da Gelecek Tasavvuru**, ed. Ümmühan Özkan – Selda Şen, İHH Yayınları, Ekim 2008, s. 133.

¹⁹⁸Selver, op. cit., s. 118.

Genel çerçevede bölgesel açıdan bakıldığında Yugoslavya'nın dağılmasının hem Balkanlar hem de Orta Avrupa açısından ciddi riskler barındıran bir süreç olduğu görülmektedir. Bölge devletleri söz konusu süreci en az zararla atlama için girişimlerde bulunmuşlardır. Bu kapsamda temel belirleyici unsur, Yugoslavya sorunun bölge açısından azınlıklar ve buna bağlı olarak ülkesel bütünlüğün devamının sağlanması üzerinden okunması olmuştur. Sancak Bölgesi de sahip olduğu yoğun Müslüman nüfus dolayısıyla tarihin her döneminde bölgesel gelişmelerin ekseninde yer almış ve bölge dinamikleri içerisinde hem gelişmeleri etkileyen hem de gelişmelerden etkilenen bir kimliğe sahip olmuştur. Sancak Bölgesi sahip olduğu üç farklı özellik dolayısıyla bölgesel dengeler açısından oldukça önemli bir coğrafi alan olarak ön plana çıkmaktadır. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

- 1- Multi etnik yapıları bünyesinde barındırması dolayısıyla, hoşgörü ve karşılıklı diyalog zemininde bir arada yaşama olanağı sunması,
- 2- Jeostratejik açıdan bölge devletlerinin strateji planlamalarını etkileme kapasitesinin bulunması,
- 3- Bununla bağlantılı olarak Müslüman nüfus dolayısıyla bölge dinamiklerini etkileme potansiyelinin olması.

Ağırlıklı olarak Müslüman Boşnakların yaşadığı Sancak'ta, Sırpaların varlığıyla birlikte iki etnik unsurun bir arada yaşama yeteneğini sunmaları, bölgesel barışın sağlanması açısından önemli bir potansiyelin mevcudiyetine olanak sağlamıştır. Buna mukabil, tarihsel ve dini hassasiyetlerin körüklediği ve konjonktürel gelişmelerin etkisine açık olan Sancak'ın siyasi ve sosyal hayatını oluşturan dinamikler, Sancak'ta tam manasıyla bir hoşgörü ve karşılıklı anlayış ortamının tesis edilmesini engellemiştir. Yeni Pazar merkezli sivil toplum kuruluşu The Club for Civic Society'nin koordinatörü Aida Corovic'in de ifade ettiği üzere Sancak Bölgesi, Bosna-Hersek ve Kosova'da yaşanan çatışma ortamından istifade eden insanların varlığına tanıklık eden bir coğrafya haline almıştır. Dönem dönem Sırp, dönem dönem de bazı Boşnak siyasetçi ve kanaat önderlerinin bu çatışma ortamından prim elde etmeye çalıştığı, bölgede var olan çatışma ve gerginliğin Sancak'a da sirayet etmesi doğrultusunda çalışmaların yapıldığına tanıklık edilmiştir. Örneğin, Kasım 2002 yılında Yeni Pazar'da AGİT tarafından kurulan ve gençler

arasında multi etnik yapıyı, hoşgörüyü ve bir arada yaşamayı teşvik eden "mobil kültürel konteyner" kimliği belirsiz saldırganlar tarafından defalarca saldırıya uğramıştır.¹⁹⁹

Çalışmamızın önceki bölümlerinden de değinildiği üzere coğrafi konumu itibarıyla Sancak; Sırların, Sırlar üzerinden Rusların, Avusturyalıların, Osmanlıların ve diğer bölge devletlerinin üzerinde önemle durdukları ve kontrol altına almak için çaba sarf ettikleri bir bölge olmuştur. Sırların hâkimiyetinde bulunan Sancak, Geert-Hinrich Ahrens'in de belirttiği üzere, Bosna-Hersek'teki Müslümanlar ile Arnavutluk ve Kosova'daki Müslümanları birbirinden ayırmaktadır. Geert-Hinrich Ahrens, Sancak'ın Müslümanların kontrolü altında olan bir coğrafya olması durumunda Sırları, Karadağlılardan ayıran ve aynı zamanda Bosna-Hersek'ten Yunanistan'a uzanan bir Müslüman köprüsü halini alabileceğini ve Sancak tarihinin de bu jeopolitik özelliklerini yansıttığını ifade etmektedir.²⁰⁰ Sancak, 2006 yılında Sırbistan Karadağ'ın ayrılmasından önce, Sırbistan'ı hem Karadağ'a bağlaması hem de Karadağ üzerinden Sırların Adriyatik Denizi'ne ulaşmalarını sağlaması dolayısıyla Sırbistan için hayati öneme sahip ola gelmiştir.²⁰¹ Bu ayrılık Balkan Savaşları'nda iki devlet arasında paylaşılan Sancaklıların geleceğine ilişkin endişeye sevk etmiş ve Sancak'ın uluslararası kamuoyunun gündemine gelmesine neden olmuştur. Bu durum ise Sancak'ın özerkliğine büyük bir zarar vermiş ve Sancak'ın iki ayrı bağımsız devletin sınırları içerisinde kalarak parçalanmasına neden olmuştur.

Sancak Müslümanları, bölgesel gelişmelerin ve Sırp faşizminin etkisiyle diasporada bir Sancaklı kimliği tesis etmişlerdir. Sancak diasporası, Sancak'ın karşıya karşıya kaldığı sorunları mukim oldukları devletler nezdinde gündeme getirerek bir kamuoyu yaratmaya çalışmaktadır. Bunun en güzel örneği ise hiç şüphesiz Türkiye'dir. Osmanlı mirası olarak görülmesinin yanı sıra Sancak, özellikle de Türkiye'nin başta İstanbul olmak üzere çeşitli şehirlerinde yoğun olarak yaşayan Sancak kökenli soydaşların çabaları sayesinde, Balkanlara yönelik Türk Dış Politikası'nın tesis edilmesinde önemli bir farkındalığın ve baskı unsurunun yaratılmasını sağlamıştır. Kimliklerin var olma mücadelesinde olmazsa

¹⁹⁹Naegele, "Bosnia and Herzegovina: Yugoslavia: Bosniaks in Sandzakregionseekrecognition (Part1)", **Radio Free Europe/Radio Liberty**, 2002, <http://reliefweb.int/report/bosnia-and-herzegovina/yugoslavia-bosniaks-sandzak-region-see-recognition-part-1>, (e.t. 10.07.2014).

²⁰⁰Geert-Hinrich Ahrens, **Containment of Ethnic Conflict and the Minorities Working Group of the Conferences on Yugoslavia**, Woodrow Wilson Center Press with Johns Hopkins University Press, 2007, s.223.

²⁰¹Milan Andrejevich, "The Sandzak: A Perspective of Serb-Muslim Relations", **Muslim Identity and The Balkan State**, Ed. Hugh Poulton - SuhaTajiFarouki, C.Hurts&Co. Ltd., Londra, 1997, s. 170.

olmaz olarak kabul gördüğü Balkan coğrafyasında, etnik çeşitliliğin yoğun ve grift olması, domino taşı etkisiyle herhangi bir bölgedeki gelişmenin tüm Balkan coğrafyasında ciddi sonuçlar doğurmasına neden olmaktadır. Sancak bölgesi de bu kapsamda değerlendirilebilecek en önemli bölgesel risk alanlarından biri olarak ön plana çıkmaktadır.

3. BÖLÜM

SIRBİSTAN'IN SANCAK BOŞNAKLARINA YÖNELİK POLİTİKASI

Çalışmanın ilk iki bölümünde analiz edildiği üzere Sırp milliyetçiliği, tarih boyunca büyük Sırbistan hayali çerçevesinde politikalarını hayata geçirmeye çaba sarf etmiş ve bu amaca ulaşmak için en büyük engel olarak gördüğü diğer etnik unsurları da baskı altına alarak ve çatışarak sindirmeye çalışmıştır. Konjontürel olarak bazı dönemlerde bu konuda elini çok daha rahat hisseden Sırp, Tito dönemindeki Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti (YSFC)'inde olduğu gibi bazı dönemlerde bahse konu amaçtan uzaklaşmak durumunda kalmıştır. Buna rağmen temel gayeden tarihin hiçbir döneminde tam anlamıyla bir kopuş yaşanmamıştır. Tüm bu süreç içerisinde etnik çatışmalar, büyük oranlardaki sivil kayıplar, soykırımlar ve tarifsiz acılar yaşanmıştır.²⁰² 2000'li yılların ortalarından itibaren bu tablonun ve dolayısıyla Sancak Boşnaklarının makûs talihinde bir takım değişikliklerin yaşandığına tanıklık edilmiştir. Bunda hiç şüphesiz şovenizmin Sırbistan'a büyük bir yıkım ve maddi kayıp getirdiğinin farkına varan Sırp liderlerin AB üyelik perspektifi doğrultusunda attıkları adımlar etkili olmuştur.²⁰³

Sancaklı Boşnakların eşit birer yurttaş olarak Sırbistan içerisinde var olmaya yönelik mücadelelerini devam ettirmek zorunda olmalarının, gelecekte de Sancak'ın Sırbistan ve bölge dengeleri açısından önemli anlaşmazlık konularından birisi olarak kalmasına neden olacağını öngörmek hatalı olmayacaktır. Çalışmanın bu bölümünde, Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı, YSFC, Soğuk Savaş sonrası, 2000 sonrası ve Sırbistan-Karadağ'ın ayrılması, Sırbistan'ın AB üyelik perspektifinin Sancak üzerindeki yansımaları olmak üzere Sırbistan'ın farklı dönemlerinde Sancak Bölgesi'ne ve Boşnaklara yönelik politikaları incelenmeye çalışılacaktır.

1. Sırp-Hırvat-Sloven ve Yugoslavya Krallığı Dönemi

Macaristan'dan Slovenya'ya kadar olan bölgede Büyük Sırbistan'ı kurma peşinde olan Sırp, Osmanlı egemenliğinin ardından Avusturya-Macaristan işgali altına giren bölge nedeniyle amaçlarını gerçekleştirememişlerdir. Bundan dolayı Sırp'ların öncelikli amacı söz konusu işgali sona erdirmek ve Güney Slav halkları arasında tanımlanan Slovenler ve Hırvatlarla birlikte Yugoslavya'yı inşa etmek olmuştur. Aynı dönemde

²⁰² Ayrıntılı bilgi için Bkz. Yılmaz, op. cit.

²⁰³ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Günel, op. cit.

Boşnaklar ise genel itibarıyla Avusturya-Macaristan işgaline bağlı kalmayı tercih etmişlerdir. Boşnakların bazıları da Sırp ordusuna gönüllü olarak katılmışlardır. Boşnak liderler ise stratejik olarak bir takım avantajlar elde edebilmek amacıyla Sırlarla diyalog kurmaya özen göstermişlerdir.²⁰⁴ Birinci Dünya Savaşı'nı kazanan İtilaf Devletleri'nin desteğiyle Aralık 1918 yılında kurulan Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'nda, 1921 yılındaki nüfus sayımında, kurucu unsurlar olan Sırların, Slovenlerin ve Hırvatların nüfusu 10 milyon, krallığın toplam nüfusu ise 12 milyon olarak tespit edilmiştir. 2 milyonluk azınlık nüfus içerisinde sadece Almanlar, Arnavutlar ve Macarlar önemli azınlıklar olarak belirlenirken, Makedonlar ve Karadağlılar Sırp, Bosnalı ve Sancaklılar ise Sırp ve Hırvat olarak sayılmıştır.²⁰⁵ Bosna-Hersek, Makedonya, Sancak ve Kosova'da bulunan Müslümanların Krallık nüfusunun altıda birini oluşturmasına rağmen, Müslümanlar memuriyette ve diğer bürokratik yapılarda hemen hemen hiç temsil edilememişlerdir.²⁰⁶

Avusturya-Macaristan işgaliyle birlikte Sancaklı Boşnakların anavatan Osmanlı Devleti ile bağlantısı kesilmesine rağmen, sayıları binlerle ifade edilen Boşnak asıllı Sancaklı “Curumliye” olarak adlandırılan gönüllü saflarında Galiçya'da Osmanlı Devleti'nin yanında savaşmış; sonrasında bir kısmı Anadolu'ya yerleşerek Kurtuluş Savaşı'na katılırken bir kısmı ise Sancak'a geri dönmüştür.²⁰⁷ Aynı dönemde Sancak'ta artan Sırp komitacılarının saldırıları karşısında Yusuf Mehoniç öncülüğünde başlatılan gerilla savaşı Sancaklıların da desteği ile Sırlara karşı önemli başarılar elde etmiştir. Bölgeyi çok yakından tanıyan Mehoniç ve milis yapılanması, Sırların saldırılarına kısasa kısas anlayışı ile cevap vermiş ve başta Sırp Jandarması olmak üzere Sancaklı Boşnaklara saldıran silahlı unsurlara ağır kayıplar verdirmiştir.²⁰⁸ Tüm bu girişimlere rağmen bölge üzerinde Sırp hâkimiyetinin kurulması engellenememiş ve Sancak, Sırlar ve Karadağlılar arasında paylaşılmıştır. Krallığın kurucu unsurlarından kabul edilmeyen Boşnaklar, eşit bir vatandaş olarak kabul görmemişlerdir. Boşnaklara yönelik bu statü farklılığının uygulanmasında, Boşnakların Osmanlı ardılı olarak görülmesi ve Avusturya-Macaristan işgal yönetimiyle ittifak içerisinde olmaları rol oynamıştır. “Hain” olarak görülen

²⁰⁴Noel Malcolm, **Bosna'nın Kısa Tarihi**, çev. Belkıs Çorakçı Dişbudak, Om Yayınevi, İstanbul, 1999, s. 257.

²⁰⁵Başar, op. cit., s. 41.

²⁰⁶Ülger, op. cit., s. 33.

²⁰⁷Yarar, op. cit., s. 64.

²⁰⁸Davut Minkara, “Sancak Halk Kahramanları: Yusuf Mehoniç”, **Bosna Sancak Kültür ve Yardımlaşma Derneği Bülteni**, S. 4, 1999, s. 13.

Boşnaklar, bundan dolayı da Sırlar tarafından düşman olarak ilan edilmiştir. Bosna-Hersek ve Sancak'ta Müslümanlar katledilmiş, baskılara maruz bırakılmış ve göç ettirilmiştir. Süreç içerisinde bu saldırılar sıradan asayiş olayları kabul edilmeye başlanmıştır.²⁰⁹ Sırlar açısından Boşnaklar daha önceki bölümlerde de ifade edildiği üzere Osmanlılar tarafından zorla Müslümanlaştırılmış Sırlar olarak görülmüş ve etnik bir azınlık yerine dini bir azınlık olarak kabul edilmiştir. Krallığın kurulmasıyla birlikte Boşnaklar, can ve mal güvenliklerinin sağlanması sorunuyla karşı karşıya kalmışlardır.²¹⁰

1912 yılında Sırp ve Karadağ silahlı unsurlarının Sancak'a girişleri, Sancak'taki Sırlar tarafından memnuniyetle karşılanmış ve her iki silahlı güç kurtarıcı olarak görülmüştür. Bu dönemde Sancak'ta 12.000 Boşnak zorla vaftiz edilmiş ve Tutin gibi bölgelerde Boşnaklara kötü muamelede bulunularak, Sırların hakimiyeti için zemin hazırlanmıştır. Boşnak toprak sahiplerinin arazilerine el konularak, Sırların bu toprakları kontrol altına alması sağlanmış ve Boşnaklara ağır vergi yükleri getirilmiştir. Osmanlı toprak yönetiminin en önemli unsuru olan Tımar sistemi kapsamında yer alan Boşnaklar, sahip oldukları bu haklardan men edilmiş ve ciddi bir ekonomik dar boğaz ile karşı karşıya kalmıştır. Tüm bu ayrımcılık ve baskılara rağmen 1921 yılındaki seçimlerde Krallığın Başbakanı ve Radikal Parti Lideri Nikola Pasic, parlamentoda çoğunluğu sağlayabilmek amacıyla Sancaklı Boşnaklar ile alıkonulan topraklar için tazminat verilmesi, aile meseleleri hakkında şeriat mahkemelerinin kurulması, medreselerin açılması ve orduda eşit yurttaşlar olarak görev verilmesi konularında anlaşmaya varmıştır. Boşnaklar açısından birçok olumlu maddeyi barındıran bu anlaşma, süreç içerisinde taraflar arasında çıkan sorunlar nedeniyle anlaşma hayata geçirilememiştir. Bunun üzerine Pasic, önde gelen Çetnik liderlerden biri olan Kosta Pecanac'ı Boşnakların seçime katılım oranının düşük tutulması için çeşitli zorluklar çıkarması amacıyla görevlendirmiştir.²¹¹ 1921 seçimleri, Krallığın tamamen Sırların hâkimiyeti altına girmesinin tescil edilmesini beraberinde getirmiştir. Aynı yıl kabul edilen Anayasa da krallığı merkezileştiren ve Sırp egemenliğini meşrulaştıran hükümleri nedeniyle Hırvatların, Slovenlerin ve Boşnakların krallığa karşı aidiyetlerinin azalmasına neden olmuştur. Bundan sonraki aşamada artan Sırp baskısı

²⁰⁹Necmettin Aklan, **Dağılan Yugoslavya Mozaikinde Bosna**, Beyan Yayınları, İstanbul, 1995, s. 21.

²¹⁰Yarar, op. cit., s. 69.

²¹¹International Crisis Group, "Serbia's Sandzak: Still Forgotten", **Europe Report**, No:162, 2005, ss. 4-5.

devletin kurucu unsurları olan Hırvatlar ve Slovenler üzerinde de etkisini göstermeye başlamıştır.²¹²

Sırp çeteler ile Sancaklı Boşnaklar arasındaki ilişkiler 8 Şubat 1925 seçimleri öncesinde de oldukça gerginleşmiş, artan Sırp baskısı karşısında Sancaklılar milis yapılanmalara gitmek durumunda kalmışlardır. Bu çerçevede 1922 yılında Feriz Salkoviç, Beko Hayroviç ve Amir Kacoyiç önderliğindeki 70 kişilik silahlı bir grup Raşka, Yeni Pazar ve Rojaye merkezli olarak Sırlara karşı mücadele etmiştir. Sırp yönetimi ise halkın Boşnak milislere verdiği desteği engellemek adına zulüm, baskı, işkence ve tecrit uygulamalarını daha da arttırmıştır. Öyle ki Sırbistan'ın çeşitli bölgelerinde toplama kampları ve cezaevleri kurulmuştur. Sancaklı Boşnaklar ve Kosovalı Arnavutlar için özel kurulan bu kampların en bilinenleri Niş ve GornjiMilanovaç'ta kurulanlardır.²¹³Sırp, bir taraftan Boşnakların evlerini yağmalarken diğer taraftan da Boşnakların oy kullanmalarını engellemek için çeteleri devreye sokmuştur. Aynı dönemde Karadağ yönetimi altındaki Sancaklılar da yoğun bir baskıyla karşı karşıya kalmışlar ve 1924 yılında Kolaşin Belediye Başkanı Boško Boškoviç'in Yusuf Mehoniç tarafından öldürüldüğü iddiasıyla 10 Kasım 1924 günü Kurban Bayramı'nda Şahoviçi'de 400 Sancaklı, Karadağ yönetimi tarafından katledilmiştir. Şahovici Katliamı, Boşnakların bölgeyi terk etmelerine ve orada bulunan taşınmazlarını çok cüzi fiyatlar karşılığında satmak zorunda kalmalarına sebep olmuştur. Tüm bu sürecin arkasında ise Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı yönetiminin Sancaklıları Osmanlı ardılı "Türkler" olarak görmesi, söz konusu gruba yönelik kötü yönetim anlayışı çerçevesindeki uygulamaları ve düşmanca tutumu etkili olmuştur.²¹⁴ Krallık yönetimi içerisindeki Sırp ve Hırvat temelli hizipleşme de Sancaklı Boşnakların iki kesim arasında kalmasına ve Sancak'ta katliamların ve yoğun bir göç hareketinin gerçekleşmesine neden olmuştur.

1927 yılında Hırvat Köylü Partisi'nin hükümetten ayrılması, taraflar arasındaki gerginliği iyiden iyiye arttırmış ve daha önce belirtildiği üzere Radiç'in öldürülmesi, parlamentonun kapatılmasına ve Krallığın isminin 1929 yılında Yugoslavya Krallığı adını almasına sebebiyet vermiştir. Rejimdeki ve isimdeki değişiklik siyasi gelişmelerin paralelinde yaşanan ve bundan sonra yaşanması muhtemel sorunların temelinde ortaya

²¹²İlhami Emin, **Yugoslavya'yı Kimler Parçaladı**, Yeni Avrasya Stratejileri Yayını, İstanbul, 2000, s. 16.

²¹³"Sancak'ta Yaşanan Soykırımlar", 20.04.2014, [http://www.bosnahersek.ba/sancakta-yasanan-soykirimlar/\(e.t.14.08.2014\)](http://www.bosnahersek.ba/sancakta-yasanan-soykirimlar/(e.t.14.08.2014)).

²¹⁴International Crisis Group, op. cit., s. 5.

çıkan bir gelişme olmuştur. Görünüşte yurttaşlık temeline dayalı üniter bir devlet anlayışının eseri olan isim değişikliğinin arka planında, Sırp'ların baskın olduğu ve kontrolü elinde bulundurduğu bir yapı bulunmaktadır.²¹⁵ Bu durum hiç şüphesiz Sırp tahakkümünün Yugoslav topraklarındaki tüm etnik unsurlar üzerinde yoğun bir şekilde hayatın her alanında hissedilmesine ve etnik temelli hizipleşmenin var olan tohumlarının gelişmesine yol açmıştır. Kral Aleksandar'ın anayasayı feshetmesi ve sınırsız bir yetki çerçevesinde devleti yönetmesi, milliyetçi temelli tarihsel ayrışmanın önüne geçilmesinde kısa süre için de olsa etkili olmuştur. Krallık; Sırp'ların altı, Hırvatların iki, Slovenlerin bir eyalette çoğunluğu oluşturduğu "Banovina" adlı dokuz eyalete ayrılmıştır. Müslümanların hiçbir eyalette çoğunluğu oluşturamadıkları söz konusu idari yapılanma içerisinde en önemli bakanlıklar Sırbistanlı Sırlara verilmeye devam etmiştir.²¹⁶

Krallık yönetimi altında özel idari statüsünü yitiren Sancak, 1929 yılından sonra Zeta ve Morava'ya bağlanmıştır. Çalışmamızın önceki bölümlerinde belirtildiği üzere, 1937 yılında Yugoslavya Komünist Partisi tarafından ayrı bir etnik unsur olarak tanımlanan "Müslüman Boşnaklar", bürokratik hayatın uygulama sahasında Sırp bakış açısıyla sadece "Müslümanlar" olarak muhatap alınmışlardır.²¹⁷ Aleksandar tarafından 1931 yılında ilan edilen yeni anayasa hem Hırvat Ustaşa örgütünün eylemlerini sonlandıramaması hem de parlamenter demokrasi arayışında olan grupların taleplerine cevap verememesi nedeniyle başarısız olmuştur. Kralın 1934 yılında Marsilya'da Ustaşa tarafından öldürülmesi sonrasında kurulan koalisyon hükümetleri, İkinci Dünya Savaşı öncesinde krallığın kaotik siyasi atmosferinin artmasına yol açmıştır. Almanya eksenli hükümetler ise yönetime karşı var olan muhalefetin tepkisini daha da arttırmıştır.²¹⁸

Bahse konu gelişmeler hiç şüphesiz krallık tarafından varlıkları bile inkar edilmeye çalışılan Boşnakların hayatlarını daha da zorlaştırmıştır. Bu dönemde yaklaşık 200.000 Sancaklı Boşnak aralarında Türkiye'nin de bulunduğu Müslüman devletlere göç etmek zorunda kalmıştır.²¹⁹ Bu durum ise Boşnakların Yugoslavya içerisindeki azınlık konumlarının daha da derinleşmesine ve taleplerinin kabul edilmesi noktasındaki ağırlıklarının azalmasına yol açmıştır. Kötü giden bir ekonomik hayatın yanında, 1921

²¹⁵Mustafa Türkeş, "Yugoslavya Devleti'nin Kurulması ve Krallık Dönemi", **Balkanlar El Kitabı**, der. Osman Karatay-Bilgehan A. Gökdağ, C. 2, Karam&Vadi, 2007, s. 4.

²¹⁶Jelavich, op. cit., s. 212.

²¹⁷Yarar, op. cit., s. 73.

²¹⁸Krliç, op. cit., s. 29.

²¹⁹International Crisis Group, loc. cit.

yılındaki feodal ilişkilerin kaldırılmasına rağmen başarılı olunamayan toprak reformundaki sıkıntılar, göç etmeyen Sancaklıların varlık mücadelelerinde önemli dezavantajlar yaratmıştır. 1939 yılında Polonya'nın işgaliyle başlayan İkinci Dünya Savaşı'nda Nazi Almanyası, 1941 yılında Belgrad'a saldırmış ve 6 Nisan'da Sancak'ı işgal etmiştir. Akif Hacıahmetoviç liderliğinde işgal yönetimiyle işbirliği yapan Sancaklı Boşnaklar, Sancak'ta ciddi tavizler elde etmiştir.²²⁰ Almanyaya, Karadağ'ın ve Sırbistan'ın işgalinin devamı için Sancak'ın jeopolitik özelliğini kullanarak söz konusu iki bölgeye yönelik stratejik derinliği tesis etmiştir. Dört yıllık Nazi işgali altında kalan Sancak, Sırp Çetnik çetelerinin saldırı tehdidi altında yaşamış; ancak 1943 yılında işgal yönetiminden özerklik hakkını elde edebilmiştir.²²¹

Yeni Pazar ise savaş boyunca Almanların mevki kumandanlığı olarak kullandıkları ve az sayıda muharip güç konuşlandırdıkları bir bölge olmuştur. Savaşın ilerleyen aşamalarında buradaki muharip güç de başka bölgelere kaydırılmıştır. Bu durum ise gerek bölgedeki Boşnakların can ve mal güvenliğinin gerekse de asayişin sağlanmasında çeşitli zorluklar yaşanmasına neden olmuştur.²²² Çetniklerin, bölgenin Karadağ ile birleştirilmesi yönündeki girişimleri neticesinde Boşnaklara yönelik yeniden etnik bir kıyım başlatılmıştır. 5-6 Ocak 1943 yılında başlayan Çetnik saldırılarında, Çetnik Komutanlarından Albay Dyurisiç tarafından hazırlanan raporlara göre Ocak 1943 yılında 33 Müslüman köyü yakılmış ve yaklaşık 400 Müslüman direnişçi kadın ve çocuk öldürülmüştür. Aynı yılın Şubat ayında hazırlanan raporda da “*Müslüman köylerini, hiçbir evi bırakmaksızın yaktık. Hayvan, zahire ve otları muhafaza edip geri kalan bütün malları imha ettik. Bu harekât esnasında Müslüman ahaliyi cinslerine yaşlarına bakmaksızın kökünden yok ettik. Müslümanlardan 1200 kadarı, kadın ve çocuklardan da 8000 kadarı öldürülmüştür. Böylece ahalinin tamamı yok edilmiştir.*”²²³ hususları yer almaktadır. Karadağ Sancak'ın da ise Çetniklerin 7000-8000 Sancaklı Müslüman'ı katlettikleri ifade edilmektedir.²²⁴ Savaş boyunca hayatını kaybeden Boşnakların sayısına ilişkin farklı iddialar gündeme getirilmektedir. Boşnak tarihçi Mustafa İmamoviç'e göre savaş boyunca

²²⁰Türkoğlu, op. cit., s. 66.

²²¹“Bölge Profili: Sancak”, **Aljazeera Türk**, 19.07.2012, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/bolge-profil-sancak>, (e.t. 19.08.2015)

²²²Altan Deliorman, **Yugoslavya'daki Müslüman Türk'e Büyük Darbe**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1975, s. 161.

²²³Sancak'ta Yaşanan Soykırımlar, loc. cit.

²²⁴International Crisis Group, loc. cit.

yaklaşık 100.000 MüslümanÇetnik saldırıları sonucu öldürülmüştür. Tarihçi Necmettin Alkan, söz konusu rakamın 148.000, Nedzip Şaçirbey 300.000, Aydın Babuna ise 150.000-300.000 arasında olduğunu dile getirmektedir.²²⁵

2. Tito ve Sonrası Dönem (1945-1991)

İkinci Dünya Savaşı sona ermeden önce Kasım 1944 ile Mart 1945 yılları arasında Sancak, Partizanlar tarafından Alman işgalinden kurtarılarak otonom bir bölge (oblast)²²⁶ haline getirilmiştir. Sancak'ın Sırbistanve Karadağ arasında ikiye bölünmesi de bu dönemin ardından yaşanmıştır. Sancak'taki Partizan liderliği, Belgrad'a otonom bölge oluşturması için baskı kuran Boşnak ve Sırlardan oluşmuş ve savaşın hemen ardından Muhammed Hadzismajlovic bölgenin tarihindeki ilk ve tek başkanı olarak görev yapmıştır.²²⁷

İkinci Dünya Savaşı'ndan ağır bir yenilgiyle ayrılan Almanya'nın işgal ettiği Yugoslavya topraklarından çıkmasının ardından, Kasım 1945 yılında yapılan seçimlerden Komünist Parti liderliğindeki Halk Cephesi Koalisyonu oyların %90'ını alarak zaferle ayrılmıştır. 29 Kasım 1945 tarihinde parlamento tarafından cumhuriyet ilan edilmiş ve Tito Demokratik Federal Yugoslavya Cumhuriyeti'nin başkanı olarak ilan edilmiştir. Birinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan Yugoslav devletini sadece Versailles Antlaşması'nın ürünü olarak görmek yerine gönüllü bir birlikteliğin ürünü olarak görmek mümkündür. Tindemans'ın ifadeleriyle “*Yugoslavya'yi Sırların araçlarıyla gerçekleştirilmiş bir Hırvat düşüncesi*”²²⁸ olarak tanımlamak mümkündür.

1947 yılında Sırbistan Cumhuriyeti Hükümeti'nin “Okrug”²²⁹ sistemini feshetmesinin ardından altı belediyeden oluşan Yeni Pazar Okrug'u da dağıtılmış, Uzice ve Kragujevac merkezli olmak üzere iki bölgeli bir oblast haline getirilmiştir. İdari yapılanmada gerçekleştirilen bahse konu değişikliğin amacı, bölgedeki Boşnak siyasi etkisini azaltmak ve kontrolün Sırlarda kalmasını sağlamak olmuştur. Komünist rejim döneminde de benzer nitelikli idari değişiklikler gerçekleştirilmiş ve Sancak'ın Sırp

²²⁵Sancak'ta Yaşanan Soykırımlar, loc. cit.

²²⁶Oblastslavca bir kelimedir. Eyalet ve bölge anlamına gelmektedir. SSCB döneminde önemli bir yere sahip bu yerleşim birimleri özerk cumhuriyet kavramından sonra gelmiştir.

²²⁷International Crisis Group, op.cit.,ss. 5-6.

²²⁸LeoTindemans - Lloyd Cutler - BronislawGeremek - John Roper - TheoSommer - SimoneVeil - David Anderson, **UnfinishedPeace: Report of the International Commission on the Balkans**, Carnegie EndowmentforIntlPeace, 1996, s. 53.

²²⁹Kuşatılmış anlamına gelen idari birim.

çoğunluğun olduğu bölgeler içerisinde yer alması sağlanmıştır. Kısa ömürlü Otonom Sancak Oblast'ı, 1990'lı yıllarda Sancaklı Boşnak siyasetçilerin bölgenin geleceğine dair plan ve hayallerinden ilham aldıkları tarihsel bir gerçeklik olarak Boşnakların hafızalarında derin izler bırakmıştır.

Tito, devlet başkanı olmasının hemen ardından ülkedeki siyasi partileri kapatarak, devletin sosyalist blok içerisinde yer alması için gerekli hareket tarzını uygulamaya başlamıştır. Bu dönemde gizli polis teşkilatı olarak bilinen Uprava Državne Bezbednosti (UDBA) komünist ideolojiye karşı mücadele eden tüm gruplara baskı uygulamış ve Sancak'taki Boşnak ve Sırp ailelere yönelik saldırılar gerçekleştirmiştir. UDBA'nın başkanı Aleksandar Rankovic'in görevden alındığı 1966 yılında açığa çıkartılan UDBA arşivlerine göre devletin Boşnaklara yönelik sert müdahalelerini haklı çıkarmak amacıyla Belgrad'a gönderilen raporlarda, Boşnaklara isnat edilen suçların olduğundan çok daha fazla abartıldığı tespit edilmiştir.²³⁰

Daha önce belirtildiği üzere Boşnaklar, 1948 yılındaki nüfus sayımında % 90 oranında kendilerini “milletini açıklamak istemeyen Müslüman” olarak tanımlamayı seçmişlerdir. 1960 sonrasında Sırp ve Hırvatların demografik olarak sahip oldukları etkiyi arttırmak adına Boşnakları etnik açıdan kendilerinden gösterme girişimleri, Tito'nun Yugoslavlar ve Sırp arasında rekabeti sona erdirmek için harekete geçmesine yol açmıştır.²³¹ 1950'li yılların ortaları Sancaklı Boşnaklara yönelik Sırp baskısının arttığı dönem olarak kayda geçmiştir. 1955-1958 yıllarında Boşnakların dinlerini açıkça ifade etmeleri yasaklanmış ve basit bürokratik işlemler neticesinde Yugoslav vatandaşlığından çıkarak Türkiye'ye göç etmelerine uygun zemin hazırlanmıştır.²³² 1961 yılında etnik olarak Müslüman tanımlamasına izin verilen nüfus sayımının ardından, 1968 yılında Bosna-Hersek Komünistler Birliği Merkez Komitesi tarafından yapılan, “*Bu cumhuriyetin Müslümanları bir millet oluşturur*” şeklindeki açıklamaya yönelik sert bir tepkinin verilmemesi, de facto olarak Bosna-Hersek'te Boşnakların bu ad altında bağımsız bir kimlik ilan etmelerine olanak sağlamıştır. Sancak'taki Boşnakların zaman içerisinde Yugoslav komünist sisteme bağlılıklarının arttığı gözlenmiştir. Bunda hiç şüphesiz, 1968 yılından sonra anayasada yapılan bazı düzenlemeler neticesinde Müslüman kimliğinin

²³⁰International Crisis Group, op. cit., s. 6.

²³¹Poulton, op. cit., s. 45.

²³²<http://peacecom.spri.ucl.ac.be/internalWP1/D1/Sandzak%20report%20revised.doc>, (e.t. 02.09.2014).

Yugoslavya'yı oluşturan temel unsurlardan biri olarak kabul edilmesi de etkili olmuştur. Tarihte ilk defa Müslümanlar, Sırlar, Hırvatlar, Makedonlar, Karadağlılar ve Slovenler ile anayasal eşitliğe sahip olmuşlardır. Bu doğrultuda Boşnakların resmen bir ulus olarak tanımlanmaları, onların basın, eğitim, tarih üzerine çalışma ve kendi tarihsel yorumlarını yapabilme şeklinde bir takım hak iddialarında bulunmalarına olanak sağlamıştır. Tüm bu gelişmeler ise yükselen bir Müslüman Boşnak milliyetçiliğini beraberinde getirmiştir.²³³

Komünist ideolojinin kilise ve devlet işlerini birbirinden keskin bir sınırla ayırması ve tam bir seküler devlet anlayışını savunması, dinin ve onun ritüellerinin kilise ve evlere hapsolmasına yol açmıştır. Bununla birlikte siyasi, sosyal ve ekonomik olarak yükselmek için Komünist Parti'nin üyesi olmak zorunlu hale gelmiştir. Tito Yugoslavya'sındaki bu anlayış, Sancak Boşnakları gibi marjinalleştirilen etnik azınlıkların ana akım siyasi, sosyal ve ekonomik yapılanma içerisine girişleri için uygun bir ortam yaratmıştır. Tito'nun kardeşlik ve birlik (Bratstvo i Jedinstvo) formülü insanlar ve uluslar arasında yukarıdan aşağıya empoze edilmiş ayrıca parti ve devletin güvenlik aygıtları tarafından zorla hayata geçirilmiştir. Söz konusu formülün bu şekilde hayata geçirilmesi, devlet içerisindeki milliyetçiliğin merkezkaç kuvvetlerinin hasıraltı edilmesinde etkili bir yöntem olmuştur. Ayrıca bu formülde etnik hoşgörü, devletin temel yapı taşı olarak sunulmuştur. Bahse konu yöntem Sancak'ta siyasi açıdan bir iş bölümünü meydana getirmiştir. Sancak'ta Boşnaklar genelde belediye başkanlığı makamını elde ederken, Sırlar ise Komünist Parti temsilciliğini almışlardır. Rankoviç'in görevden alınması, söz konusu iki makamın Boşnaklar ve Sırlar arasında zaman zaman el değiştirmesine yol açmıştır. Buna mukabil Sırların emniyet birimlerindeki etkinlikleri Boşnaklara nazaran çok daha fazla olmuştur.²³⁴

Savaş sonrası dönemde Sancak'ın ekonomik olarak kalkınması adına bir takım sanayi projeleri de hayata geçirilmeye çalışmıştır. Bu çerçevede TK Raska adlı tekstil fabrikasının yeniden açılması için girişimlerde bulunulmuş; fakat Tito ve SSCB lideri Stalin arasındaki sorunların neden olduğu ekonomik engeller nedeniyle işletme ancak 1956 yılında faal hala getirilebilmiş ve 600 kişilik bir istihdam yaratmıştır. Bölgedeki yüksek işsizlik oranına rağmen, fabrikada çalışmanın bir kadın işi olarak görülmesi, erkeklerin TK Raska'da çalışma fikrine uzak bakmalarına sebebiyet vermiştir. Sancak'ta, tekstil

²³³Yarar, op. cit., ss. 82-83.

²³⁴International Crisis Group, op. cit., s. 6.

sanayinin yanı sıra tuğla, fayans, ayakkabı, maden, pil, traktör, silah gibi çeşitli alanlarda fabrikalar kurulmuştur. Bahsi geçen sektörler arasında en fazla istihdamı tekstil ve ayakkabı imalatı sağlamıştır.²³⁵

Ekonomik girişimlerin yanı sıra eğitim alanında da Sancak Bölgesi'nin kalkındırılması amacıyla bir takım uygulamalar hayata geçirilmiştir. Bölgede sekiz yıllık eğitim zorunlu hale getirilmiş, yeni okullar inşa edilmiştir. Eğitim alanındaki bu gelişmeler, bölgede mukim gençlerin üniversite eğitimi almalarının da yolunu açmıştır. Sırp, Belgrad ve Nis'teki üniversiteleri tercih ederken, Boşnaklar ise Saraybosna ve Piriştina'daki üniversiteleri tercih etmişlerdir.²³⁶

Sancak'ın sosyo-ekonomik olarak kalkındırılmasına yönelik girişimler Boşnaklar üzerinde çok da olumlu etkiler yaratmamıştır. Boşnaklar, 1960'lı yıllara kadar can güvenliklerini sağlama için çaba gösterirken, bu dönemden sonra kalkınma programlarında bölgenin ihmal edilmesinin de etkisiyle yurt dışına göç etmeye ağırlık vermişlerdir. Ülkede kalan diğer Sancaklılar ise Sırp rakiplerine göre istihdam edilme olasılıklarının az olmasının yarattığı sorunlar dolayısıyla ekonomik sıkıntılar çekmeye devam etmişlerdir. Tito döneminde Sancak'ta gözlenen göç hareketinin nedenleri eski dönemdekilerden çok da farklı olmamıştır. Az gelişmiş bir ekonomi, komünist otoriteler ile yaşanan sorunlar, Sırp ve Karadağlılar ile birlikte yaşamaya duyulan güvensizlik göçlerin nedeni olmuştur. Sancaklı Boşnakların Türkiye'ye göçleri İkinci Dünya Savaşı döneminde kısa bir süreliğine de olsa sekteye uğramıştır. Savaşın ardından Sancak'ta Türkiye'nin adını bile anmak devlet organlarıyla sorunların yaşanmasına neden olmuştur. Komünistler, Türkiye'yi Almanlarla birlikte hareket etmek ve komünist karşıtlarını barındırmakla suçlamışlardır. Bölgeden en fazla göç edenler köylüler ve tüccarlar olmuştur. Bu meslek gruplarının yanı sıra akademisyenler, doktorlar ve mühendisler de bölgeyi terk etmişlerdir. Bu dönemde askeri bürokraside görev almak isteyen Boşnaklar hakkında yürütülen incelemeler aylarca devam ettirilmiş, yurt içinde ve yurt dışında bulunan aile üyelerinin durumları hakkında çok detaylı bilgiler talep edilerek başvuran kişilerin caydırılması amaçlanmıştır. Sancak'tan ayrılan Boşnaklar, gizlice Belgrad'a gelmişler ve Türk Büyükelçiliği'ne başvurarak Türk kökenli olduklarını kanıtlamaya çalışmışlar ve Türkiye'ye gidebilmek için girişimlerde bulunmuşlardır. Belgrad'da

²³⁵ Ibid.

²³⁶International Crisis Group, loc. cit.

aradıklarını bulamayanlar ise kontrollerin nispeten daha az yapıldığı ve birçok Türk kökenli şahsın yaşadığı Makedonya üzerinden Türkiye'ye göç etmeyi tercih etmişlerdir.²³⁷

1950'li ve 1960'lı yıllar Yugoslavya açısından merkeziyetçiliğin ve serbestleşmenin yaşandığı dönemler olurken, SSCB ile bağların kopmasına neden olmuştur. Dış politikada SSCB ile sorunların yaşandığı bir ortamda, etnik harmoniyi sağlayarak iç barışın devam ettirilmesi yönündeki politikalar gereği, Sancaklı Boşnaklara yönelik yukarıda belirtilen sorunlara rağmen zaman zaman bir takım olumlu yaklaşımlar görülmüştür. Yeni rejimin ilk yirmi yılında genelde görmezden gelinmeye çalışılan, etnik tanımlama açısından talepleri reddedilen Sancaklı Boşnaklar, 1974 yılında ilan edilen ve bazı federasyonlara daha fazla özerklik öngören, bununla birlikte zaten kaynamakta olan etnik gerginlik ve korkuların körüklenmesine yol açan yeni anayasa ile anayasal düzeyde Yugoslav devletinin muhatabı konumuna gelmişlerdir.²³⁸ Her ne kadar bu anayasa Bosna-Hersek'te bulunan Boşnaklara hitap etse de anayasanın getirdiği pozitif yaklaşımdan Tito'nun kardeşlik ve birlik konsepti gereği Sancak'taki Boşnaklar da yararlanabilmişlerdir.²³⁹

Tito Dönemi, tüm zorluklarına rağmen Sancak Boşnakları adına, Tito sonrası dönem göz önüne alındığında olumlu gelişmelerin nispeten daha fazla olduğu yaklaşık 30 yılı kapsamaktadır. Dış politika açısından bakıldığında genel olarak Yugoslavya Müslümanlarının, uluslararası arenada kendilerini gösterebildikleri ve Bağlantısızlar içerisindeki Müslüman devletlerle iyi ilişkiler tesis edebildikleri görülmüştür. Tito dönemi, Boşnaklar açısından tarihte ilk kez anayasal olarak tanınan bir etnik unsur olmaları nedeniyle tarihsel öneme sahiptir. Etnik kimliklerin Yugoslavya potası içerisinde eritilmesi yönündeki çabalar gereği devletin bürokratik sistemi içerisinde Boşnaklar kendilerine yer de bulabilmişlerdir.²⁴⁰

Tito'nun 1980'de hayatını kaybetmesi Yugoslavya için sonun başlangıcı olmuştur. Bu durumundan en fazla etkilenenler hiç şüphesiz Boşnaklar olmuştur. Sırpların, devletin

²³⁷Munevera Hadzisehovic, **A Muslim Woman In Tito's Yugoslavia**, Eugenia & Hugh M. Stewart '26 Series on Eastern Europe, 2003, ss. 133-134.

²³⁸“Western Balkans Conflict Profile”, **Insight on Conflict**, <http://www.insightonconflict.org/conflicts/western-balkans/conflict-profile/>, (e.t. 02.09.2014).

²³⁹Walter Goruppi, “The Case of Serbian Sandzak During Milosevic's Regime”, Study & Research Dept. ISDEE-INFORMEST, <https://sites.google.com/site/waltergoruppi/Home/sandzak-1>, (e.t. 10.09.2014).

²⁴⁰International Crisis Group, op. cit., s. 7. İfade edilen tüm bu hususlar Tito sonrası dönemle kıyaslama yapılarak tespit edilebilmektedir.

kontrolünü ele geçirmek adına nefret söylemleriyle bezedikleri politik dil, kendileri dışındaki Yugoslavya'yı oluşturan tüm unsurların ötekileştirilmesine sebebiyet vermiştir. Bu süreçte, “*Etnik Arındırma*” adı altında Müslümanların genç-yaşlı, kadın-erkek, demeden yok edilmesini amaçlayan bir soykırım planı çerçevesinde uluslararası kamuoyunun önünde katledilmeleri, 20. yüzyılın özetini ortaya koymuştur.²⁴¹ Slobodan Miloseviç’in önderliğindeki Sırp faşizmi, Tito’nun mirasını paramparça ederek, etnik açıdan homojen Büyük Sırbistan idealini hayata geçirmek için vicdanları yaralayan politikalar uygulamıştır. Miloseviç, bir taraftan Bosna-Hersek’i iç mesele olarak göyerek işgal ederken, diğer taraftan da Kosova ve Voyvodina’nın özerkliklerini kaldırmış ve Sancak’a çok sayıda güvenlik gücü sevkiyatı gerçekleştirerek azınlıklara yönelik sistematik bir baskı uygulamıştır. Sancak’a yönelik bu baskının ardında yatan neden ise Miloseviç’in Sancak’ı, “bölücülüğün yuvası” olarak görmüş olmasıdır.²⁴² Sırp basını da bu dönemde, Sancak Boşnaklarını köktendinci olarak lanse etmeye çalışmış dahası Boşnakların Sancak üzerinden Bosna-Hersek ve Kosova ile birlikte Orta Doğu ile bağlantısı bulunan bir yeşil kuşak koridoru açma gayreti içerisinde olduklarına, gizlice silahlanarak Sırlara karşı her an saldırıya geçmek için hazırlandıklarına dair manipülatif haberler yapmıştır.²⁴³ Bu tarz yaklaşımlar ise hiç şüphesiz etnik harmoninin zarar görmesine ve taraflar arasında nefret tohumlarının yeşermesine neden olmuştur.

3. Soğuk Savaş Sonrası Dönem

YSFC’nin dağılma sürecindeki başrolü Sırbistan oynamıştır. 1989 yılında Miloseviç’in Sırbistan Cumhurbaşkanlığı görevine gelişiyle birlikte, Belgrad’ın YSFC genelindeki ağırlığı artmış ve bununla paralel olarak Sırp milliyetçiliği yükselişe geçmiştir.²⁴⁴ Tito’nun ölümünün ardından cumhuriyetler arasında yaşanan iç çatışmalar sonucunda önce 23 Aralık 1990’da Slovenya’nın, sonrasında sırasıyla Ocak 1991’de Makedonya’nın, 25 Haziran 1991’de Hırvatistan’ın ve Mart 1992’de Bosna-Hersek’in bağımsızlık ilanlarıyla YSFC parçalanmış, yerini Miloseviç önderliğinde Sırbistan ve Karadağ tarafından 27 Nisan 1992 yılında kurulan Yugoslavya Federal Cumhuriyeti (YFC)

²⁴¹İhsan Gürkan, “İkinci Dünya Savaşından Günümüze Değın Balkanlar”, **Balkanlar**, ed. İsmail Soysal, Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı (OBİV) Yayınları, İstanbul, 1993, s. 129.

²⁴²Türbedar, “Sancak Tarihinde Yeni Sayfa”, **Stratejik Analiz**, S.67, Kasım 2005, s. 71.

²⁴³International Crisis Group, op. cit., s. 8.

²⁴⁴Kader Özlem, “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde ABD’nin ve Türkiye’nin Balkanlar Politikalarının Bosna Hersek, Kosova ve Makedonya Krizleri Örneğinde İncelenmesi”, **Balkan Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, C. 1, S. 1, Aralık 2012, s. 26.

almıştır. YFC'nin ilanının ardından Sırların ve Karadağlıların Sancak Boşnaklarına yönelik baskılarında gözle görülür bir artışa olmuştur.²⁴⁵ Yugoslav siyasetinde çok partili döneme geçişin görüldüğü 1990'lı yıllar, Aliya İzzetbegoviç ve Süleyman Uglanin gibi Boşnak siyasetçilerinin girişimleriyle Sancaklı Boşnaklar açısından siyasi alanda varlık mücadelesinin artış gösterdiği dönemler olarak kayda geçmiştir. Yugoslavya tarihinde ilk çok partili seçim olan ve her cumhuriyette milliyetçi partilerin birinci olarak çıktığı²⁴⁶ 1990 seçimlerinde, SDA'nın Sırbistan Parlamentosu'na gönderdiği üç milletvekili Sırp baskısıyla istifa etmek durumunda kalmıştır.²⁴⁷ Aynı dönemde Bosna-Hersek'teki Sırlar ve Boşnaklar arasındaki gerginliğe paralel olarak Sancak'taki durum kötüye gitmiş ve Sancaklı Boşnaklar üzerindeki Sırp tahakkümünün şiddeti artmıştır. Sırlar, cumhuriyet içerisindeki tüm Müslümanları Sırbistan'dan ayrılarak Bosna-Hersek'e katılmayı amaçlayan hainler olarak kategorize etme cihetine gitmiştir.²⁴⁸

1992 ve 1993 yıllarında 15.000 Boşnak emniyet güçleri tarafından çeşitli iddialarla sorgulanmış, önde gelen 44 Müslüman siyasi suikasta uğramış, hapse atılan 181 kişiden ise bir daha haber alınamamıştır. Helsinki İnsan Hakları Komitesi tarafından hazırlanan çeşitli raporlarda, Sırların Sancak'ta soykırıma varan uygulamaları hayata geçirdiği belirtilmiştir. Sırlar arkasında Arnavutluk gibi bir ülke bulunan Kosova'ya nazaran, Sancak'taki Boşnaklara çok daha fazla baskı uygulamıştır. Bunda hiç şüphesiz Bosna-Hersek'te kolay kazanılacak bir galibiyet düşüncesinin yanı sıra Kosovalıların sıcak bir çatışma ortamına Boşnaklara nazaran daha fazla hazır bir görünüm arz etmeleri etkili olmuştur.²⁴⁹

1992 yılında Bosna-Hersek'te başlayan savaş, Bosna ve Sancak'ta yaşayan birçok Müslümanı kendilerine karşı duyulan bu nefretin nedenini sorgulamaya itmiştir. 1990'ların başında bölgedeki konjonktür gereği, psikolojik açıdan Bosna ve Sancak'a ait olma ihtiyacı

²⁴⁵Altay Sunar Recepoğlu, "Yugoslavya'da Türk Cemaatinin Dini Meseleleri", **Yeni Türkiye**, C. 2, S. 16, 1991, s. 1831.

²⁴⁶MarijaTodorovic, The Emergence Of The Bosniak Identity Politics in Sandzak in The 1990s, Central European University Nationalism Studies Program (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Budapeşte 2012, s. 34.

²⁴⁷Yarar, op.cit. s. 101.

²⁴⁸Kenar, op.cit., s. 257.

²⁴⁹Osman Karatay, "Sancısı Dinmeyen Sancak", **Aksiyon**, 25.05.1996, www.aksiyon.com.tr/aksiyon/newsDetail_openPrintPage.action?newsId=1567, (e.t. 14.11.2012).

Boşnakların da siyasallaşmasına fırsat tanımıştır.²⁵⁰ Rothschild'in de ifade ettiği üzere “*etnik azınlıkların siyasallaşması kişisel varlık ve bir gruba ait olma isteği kapsamında güç ve saygınlık elde etme arayışına neden olmaktadır.*”²⁵¹ Sancak'ta da aynen bu olgu hayat bulmuştur. Sırp lar tarafından legal kabul edilmeyen 1991'deki özerklikle ilgili Sancaklı Boşnakların yaptığı referandum da aslında bu konjontürel realitenin bir sonucu olarak kalmıştır. Bu gelişme üzerine Bosna-Hersek'teki ve Sancak'taki Boşnaklar, tüm Yugoslav cumhuriyetleri içerisinde yaşayan Boşnakların birlikte hareket etmeleri ve ortak bir görüş bildirmeleri konusunda fikir birliği içerisinde olmaya çalışmışlardır.²⁵² Ancak İzzetbegoviç ve yardımcısı Adil Zulfikarpasic'in partinin muhafazakar bir siyaset mi yoksa seküler bir siyaset mi izleyeceği yönündeki görüş ayrılıkları sonucunda SDA'dan ayrılanların kurduğu Müslüman Boşnak Organizasyonu (Muslimanska Bosnjacka Organizacija-MBO)'nun hayat geçmesinin ardından, birlikte hareket etme fikrinin hayata geçirilmesinin zorluğu ortaya konmuştur.²⁵³ Yine de SDA'nın da Bosna-Hersek'ten sonra Sancak'ta kurulması olumlu bir gelişme olmuştur. Sancak SDA'sı içerisindeki bir takım anlaşmazlıklar da Sancaklı Boşnakların siyasi arenada yekpare bir görüntü arz etmelerini engellemiştir. Süleyman Uglanin'in yardımcısı Kasım Zoranic'in partiden ayrılarak Liberal Boşnak Organizasyonu'nu kurmaya karar vermesi, Sancak SDA'sını da Bosna-Hersek'teki örneğinde olduğu gibi ikiye bölmüştür. Diğer taraftan partinin kurucularından Rasim Ljajic'in Sancak'ın statüsüne ilişkin olarak Uglanin'den farklı fikirlere sahip olması ve Uglanin'i Sırp yetkililer ile hiçbir diyalog arayışı içerisine girmeden Sancak'ın özerkliğini savunmasını eleştirerek²⁵⁴ Sancak Demokratik Partisi'ni kurmasıyla, Sancak Boşnakları arasında siyasi hizipleşme iyice derinleşmiştir. Sancaklı liderler arasında görüş farklılıkları ve çok partili bir siyasi temsil anlayışı, Sırp lar karşı Sancak'ın bir bütün olarak korunmasını zorlaştırmıştır.

Bu gelişmelerin yanı sıra SBMM, kabul edilen yeni anayasaya ile ülke genelinde Müslümanların “Müslüman ulus” statüsünden “dini azınlık” statüsüne indirgenmelerine

²⁵⁰Rastislava Mirkovic, “Bosniak minority in Sandzak (Serbia) – from constitutive nation to minority”, **Migration Citizenship Education**, 2008,

http://migrationeducation.de/fileadmin/uploads/Bosniak_final_version_02.pdf, s.3, (e.t. 16.10.2014)

²⁵¹Joseph Rothschild, **Ethnopolitics, A Conceptual Framework**, Columbia University Press, New York, 1981, s. 62.

²⁵²Todorovic, op.cit., s. 35.

²⁵³Adil Zulfikarpasic - Milovan Djilas – Nadezda Gace, **The Bosniak**, C Hurst & Co Publishers, Londra, 1998, s. 141.

²⁵⁴Jame Lyon, “Serbia's Sandzak Under Milosevic: Identity, Nationalism and Survival”, **Human Right Review**, Vol. 9, No 1, 2008, s. 78.

tepki olarak YFC'yi tanımadığını açıklamıştır. Aynı zamanda Sancak'ın askerden arındırılmasını, insan hakları ve etnik gruplarla ilgili Lahey kararlarının ve ulusal azınlıkların haklarıyla ilgili maddelerin Sancaklı Boşnaklara uygulanmasını talep etmiştir.²⁵⁵ SDA yetkilileri YFC Cumhurbaşkanı Dobrica Çosić ile bahse konu hususlara ilişkin görüşme gerçekleştirmiştir. Çosić, Boşnakların insan haklarına ilişkin taleplerini desteklediğini; ancak Sancak'ın statüsüne ilişkin herhangi bir belgenin olmadığını ve Sancak'ın Sırbistan'dan ayrılmasının kabul edilemeyeceğini belirtmiştir.²⁵⁶

Sancak'ın konjonktürel gerçeklikten hareketle özerklik yolundaki adımları, Sırpların Boşnaklara yönelik saldırılarının şiddetlenmesine ve ciddi insan hakları ihlallerinin yapılmasını beraberinde getirmiştir. Bir taraftan bölgeye Sırp nüfus yerleştirilirken diğer taraftan da Boşnaklar işkenceye tabi tutulmuş ve öldürülmüştür. Onlarca Boşnak köyü yağmalanmış ve pek çok insan, kayıp olarak kayıtlara geçmiştir. Benzer şekilde Boşnaklara ait basın organları da kendilerine getirilen yaptırımlar neticesinde faaliyetlerine son vermek zorunda kalmıştır.²⁵⁷

Bu dönemde geniş Sırp kitleleri, Milosević'in aşırı milliyetçi politikasının, Sancak'ın bağımsızlığının engellenmesi için en önemli araç olduğuna inanmıştır. Sancaklılar, devlete bağlılıklarını göstermek durumunda bırakılmış ve bu kapsamda Boşnaklardan Sırp yönetiminin kurallarına tamamen uymaları beklenmiştir. Bu doğrultuda Sancaklı Boşnakların manevi anavatanı olarak görülen Bosna-Hersek'teki gelişmeler de Sırpların Sancak'a olan yaklaşımlarının belirleyicisi olmuştur.²⁵⁸ Sancak'ta bağımsızlık ya da özerklik yolunda atılan herhangi bir adımın güçle kontrol altına alınmasının gerekli olduğu yönünde bir Sırp politikası uygulanmıştır. Bu politika ise yukarıda da ifade edildiği üzere, Boşnakların ayrımcılığa uğramalarına ve baskı görmelerine yol açmıştır. Bu dönemde yaklaşık 60.000 Sancaklı Türkiye, Makedonya ve diğer Batılı devletlere göç etmek zorunda bırakılmıştır.²⁵⁹ Eylül 1992 yılında SDA, 29.000 kişilik yedek YFC askeri birliğinin neden olduğu 'askeri terör' dolayısıyla 70.000 Boşnak'ın Sancak'tan ayrıldığını

²⁵⁵Oya Akgönenç Mughisuddin, "Bosna-Hersek, Kosova, Sancak ve Makedonya", **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, S. 336, Y. 112, Nisan 1993, s. 55.

²⁵⁶Yarar, op.cit., s. 103.

²⁵⁷<http://srebrenica-genocide.blogspot.com/2008/11/torture-of-bosniaks-in-sanjak-serbia.html>, (e.t. 17.10.2014).

²⁵⁸Kenneth Morrison, "Political and Religious Conflict in the Sandzak", **Advanced Research and Assessment Group-Defence Academy of the United Kingdom**, April 2008, s. 3.

²⁵⁹Bodhana Dimitrovova, "Bosniakor Muslim? Dilemma of One Nation With Two Names," **Southeast European Politics**, October 2001, Vol.II, No.2, p.98.

açıklamıştır.²⁶⁰ SBMM lideri Süleyman Uglanın Sancak'taki gelişmelere ilişkin şu ifadeleri kullanarak uluslararası toplumun dikkatini çekmeye çalışmıştır: “*Durum gerçekten son derece kritiktir. Sebep, yeni Yugoslavya ve Sırbistan'ın uygulamış olduğu terör ve yok etme politikasıdır. Bu iki hükümetin politikası Sırp olmayan halklara karşı katı bir ırkçılık gereği tahrip faaliyetlerinin sürüp gitmesineve etnik temizlik hareketlerinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Uygulanan bu politikalar şu ana kadar 70.000 Müslüman'ı kendi diyarları olan Sancak'tan göç etmeye zorlamıştır.*”²⁶¹

Aynı yıl SDA ve SBMM tarafından ilan edilen “Sancak Bölgesi'nde Kurulacak Özyönetime İlişkin Muhtıra”nın ardından Sırp lar, Sancak'a asker ve polisin yanı sıra Beyaz Şahinler ve Sırp Kartalları Örgütü gibi milis yapıları sevk etmiştir. Konuşlandırılan güçlere de Boşnakların bölgeyi terk etmeleri için her türlü terör eylemini gerçekleştirme, mal varlığına el koyma yetkisi verilmiştir. İlan edilen bu muhtıra nedeniyle Uglanın, anayasaya karşı siyasi eylem içerisinde bulunmak, terörizm ve Sancak'ın bağımsızlığını sağlamaya çalışmaktan dolayı Sırp yetkililer tarafından suçlanmıştır. Bu suçlama üzerine Süleyman Uglanın 1993 yılında Sancak'ı terk etmiştir.²⁶²

Bu örnekte de görüldüğü üzere Sancaklı Boşnaklar açısından 1990'lı yıllar ‘devlet terörü’ olarak hatırlanmaktadır. Sırp lar tarafından yapılan tüm gayri insani uygulamalara karşı Sancak Boşnakları, kendi aralarında bütünlük sağlayamamaları, kendilerini koruyacak silaha sahip olamamaları ve Sırp güvenlik güçleri tarafından köşeye sıkıştırılmaları nedeniyle varlıklarını devam ettirme noktasında ciddi engellerle karşılaşmışlardır. Burada altını kalın harflerle çizmek gerekir ki Boşnakların Sırp komşularıyla sorunlarından ziyade, Miloseviç yönetimiyle var olan sorunları bölgedeki gelişmeleri etkileyen ana faktör olmuştur. Miloseviç dönemi tam bir etnik temizlik hareketi çerçevesinde, köylere girildiği, masum sivillerin öldürüldüğü, adam kaçıрма eylemlerinde artışın yaşandığı, Ortodoks olmayan dini yapıların, mezarların tahrip edildiği, kundaklandığı, sahte deliller üzerinden kararların verildiği, bilinen tüm uluslararası hukuk normlarına aykırı fiillerin yaşandığı kara yıllar olarak tarihteki yerini almıştır. BM tarafından Hollanda'nın Lahey kentinde kurulan “Eski Yugoslavya'nın Topraklarında 1991

²⁶⁰Poulton, **Balkanlar: Çatışan Azınlıkları Çatışan Devletler**, çev. Yavuz Alagon, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1993, s. 262.

²⁶¹Mustafa Muhammed Tahhan, **Günümüz İslam Dünyası**, çev. İbrahim Tüfekçi, Azim Yayınları, İstanbul, 1995, s. 390.

²⁶²Todorovic, op.cit.,ss. 37-38.

Yılından Bu Yana Uluslararası İnsan Haklarını Çiğnemekle Sorumlu Kişilerin Cezalandırılması İçin Kurulmuş Uluslararası Mahkeme”nin aldığı kararlar da bu durumu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bosna-Hersek’te savaşın başlamasının hemen ardından YFC ordusuna bağlı birlikler Yeni Pazar’a girmiş, zırhlı araçlar ise şehri görecektir şekilde yüksek noktalara konuşlandırılmıştır. Ordunun bu uygulamaları Aralık 1993 tarihine kadar devam etmiştir. Bosna-Hersek’teki Boşnaklara yardım ulaştırmasından şüphe duyulan sınır köylerindeki Boşnaklar baskı altına alınmış ve bölgeyi terke zorlanmıştır. Hatta bazı Sırp politikacılar Bosna-Hersek sınırında yer alan tüm Boşnakların sınırdan en az 30 km uzağa yerleştirilmesi önerisini bile getirmiştir. Bu bakış açısı Sancak’ın, Karadağ’da bulunan Pljevlja ve Sırbistan’da bulunan Priboj Bölgeleri’nde mukim Boşnakların potansiyel hain olarak görülmesine sebebiyet vermiştir. Dolayısıyla devlet teröründen en fazla etkilenenler de bu iki bölgenin halkları olmuştur. Ekim 1992-Şubat 1993 dönemindeki adam kaçırma ve öldürme eylemleri öylesine bir hal almıştır ki askeri yetkililer, olayların kendi komuta kademesi altında yer alan kişiler tarafından yapılmadığı yönünde kamuoyu ikna çalışması yürütmek zorunda kalmıştır. Buna rağmen saldırıları gerçekleştirenlerin adli merciler önüne getirilememesi, ordunun bu noktadaki çabalarını sonuçsuz bırakmıştır. Artan saldırıların etkisiyle Sancaklı Boşnaklar da kendilerini korumak için silahlanmaya çalışmışlar ancak bu bireysel olmaktan öteye gidememiştir. Buna rağmen, Sırp polisi 1996 yılı sonu itibarıyla 1082 kişinin evini silah kaçaklığı yaptığı gerekçesiyle aramıştır. Bunların 446’sı gözaltına alınırken, 442’si ise fiziksel şiddete maruz bırakılmıştır. Hâkim karşısına çıkartılanlardan ise sadece 19 kişi illegal olarak silah bulundurmaktan dolayı suçlu bulunmuştur.²⁶³

Miloseviç’in Sancak politikası iki ayak üzerine şekillenmiştir. Bunlar; Sancak’ın ayrılarak Bosna-Hersek’e katılmasının engellemesi ve ‘İslami aşırılığa’ karşı mücadele verilmesidir. Devlet terörüne neden olan uygulamalar da bu iki gerekçe ile kamuoyu nazarında meşru hale getirilmeye çalışılmıştır. Miloseviç’in Sancak politikasını James Ron, “Sancak Paradoksu” ile açıklamaktadır. İçeride ve dışarıda kullanılan şiddetin farklılaştırılması yöntemine dayanan bu kavrama göre Miloseviç, bağımsız bir devlet olarak Bosna-Hersek’teki Boşnaklar ile Sırbistan sınırları içerisinde yer alan Boşnaklara ilişkin farklı stratejiler takip etmiştir. Bu strateji kapsamında Sancak’a sınır olan Bosna-Hersek’in doğusunda Miloseviç’in yönlendirmeleriyle geniş çaplı şiddet eylemlerinin yanı

²⁶³International Crisis Group, op. cit., ss. 9-11.

sıra paramiliter grupların uygulamaları neticesinde on binlerce Boşnak'ın yaralanmasına, öldürülmesine ve etnik olarak soykırımı uğramasına neden olunmuştur. Sancak'ta ise taciz, ayrımcılık ve aşağılama politikası hayata geçirilmiştir. Bununla amaçlanan da Sırbistan'ın azınlık haklarına saygılı, hukukun üstünlüğüne göre idare edilen bir devlet olduğu imajının yaratılmak istenmesidir. James Ron, ortaya attığı bu teorinin kanıtı olarak da Bosna-Hersek'te 200.000 Boşnak'ın kurban edilmesini ve Sancak'ta ise 50 Boşnak'ın öldürülmesini göstermektedir.²⁶⁴

Boşnaklar kişisel güvenliklerine yönelik saldırılar neticesinde yaşadıkları bu sıkıntıların yanı sıra ekonomik olarak da zor günler geçirmişlerdir. Bürokrasideki ve kamu iştiraki olan endüstriyel alanlardaki işlerini kaybetmişlerdir. Sosyal hayatın her alanında ayrımcılığa maruz kalmaları da gelişmiş bir özel sektör alt yapısı bulunmayan ülkedeki varlıklarını devam ettirmelerini iyice zora sokmuştur. Boşnak girişimcilerinin yatırımları ancak rüşvet verilmesiyle hayata geçirilebilmiştir.

Kasım 1995'teki Dayton Antlaşması Sancaklı Boşnaklar açısından hayal kırıklığı yaratmıştır. Sancak bölgesinin statüsüne dair herhangi bir ifadenin yer almadığı söz konusu antlaşmanın ardından Sancaklı Boşnaklar, Bosna-Hersek'teki Sırp ve Hırvatların elde ettiklerine benzer hakların kendilerine de verilmesini talep etmişlerdir. 30 Eylül 1996'da Sancak'a geri dönebilen Uglanin konuya ilişkin olarak; “... biz başkalarının sahip olduğu şeyi istiyoruz. Dayton'da imzalanan anlaşma gereğince Sırp Cumhuriyeti'nde yaşayan Sırp'lar Bosna-Hersek'in bir parçasını oluşturduklar. Kendilerine geniş bir özerklik verildi. Sancaklıların da benzer bir hak elde etmesi gerekir” diyerek, Sancaklıların itirazlarını net olarak ortaya koymuştur. 1996 Kasım ayında yapılan seçimlerde Süleyman Uglanin liderliğindeki SDA, üç belediye başkanlığı ile çok sayıda belediye meclis üyeliği kazanmıştır. Ancak kısa bir süre sonra Yeni Pazar Belediye Başkanlığı'nı kazanan Fevziya Muriç, herhangi bir gerekçe gösterilmeden görevden alınmış ve belediye meclisi de feshedilmiştir. Öte yandan, Uglanin ve Harun Hacıç de Yugoslavya Federal Parlamentosu'na milletvekili seçilmişlerdir.²⁶⁵

SBMM, 1997'nin Temmuz ayında Boşnakların politik ve ulusal eşitlik haklarına dair deklarasyonu yayınlayarak, Boşnakların eşitsizliği kabul etmediklerini ve kendi milli,

²⁶⁴Bu konuda ayıntılı bilgi için bkz., Ron, “Boundaries and Violence: Repertoires of State Action Along The Bosnia/Yugoslavia Divide” **Theory and Society**, Vol. 29, No. 5, pp. 612-615.

²⁶⁵Yılmaz, op.cit., ss. 156-202.

kültürel, dini, ekonomik, politik kurumlarını, varlıklarının teminatı ve milli kimlikleri açısından kurmak istediklerini ifade etmiştir. Deklarasyon ile Müslümanların savaşa, politik çözümlerin güç ve baskı kullanılarak gerçekleştirilmesine karşı çıktığı ve Sancak'ın Federal Yugoslavya içinde toprak bütünlüğü olan modern özerk bir birim olmasının gerektiği belirtilmiştir.²⁶⁶ Sancaklı Boşnakların bahse konu hususlardaki talepleri, Sırlar tarafından Boşnak siyasilerin sürgün, ağır hapis cezası ve işkencelere maruz bırakılmasıyla engellenmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede 1997 yılında Boşnak Milli Meclisi basılmış ve halkın göreve getirdiği temsilciler görevden uzaklaştırılmıştır. Sırp yönetiminin tüm baskılarına rağmen önceki bölümlerde de ifade edildiği üzere, SBMM tarafından 19 Temmuz 1999 yılında Boşnakların siyasi ve milli haklarının eşitliği hususunda deklarasyon ve Sancak'ın özerkliği ve Bosna-Hersek ile kültür, bilim, eğitim, ekonomi, din vb. alanlarda ilişkilerinin geliştirilmesi hususundaki memorandum kabul edilmiştir.²⁶⁷

Bu son örnekten de anlaşıldığı üzere Kasım 1995 tarihinde imzalanan Dayton Antlaşması Sancaklı Boşnaklar açısından en zor dönemin sona ermesini sağlamıştır. Ancak bu gelişmelere rağmen Boşnaklar, 1998 yılına kadar yer yer şiddet olaylarına maruz kalmaya devam etmiştir. Kosova Arnavutlarına karşı takınılan tutum ve saldırıların ardından, Boşnakların din kardeşleri Arnavutlara destek vermesini engellemek amacıyla Yeni Pazar'a hakim tepeler yeniden Sırp ordu birlikleri tarafından kuşatılmıştır. Sancak Boşnaklarına yönelik Sırp baskısı ancak Mart 1999 yılındaki NATO bombardımanı sayesinde kırılmaya başlanmıştır. NATO bombardımanın, Sırların kendilerine karşı kitlesel katliam yapmasını tetiklemesinden korkan yaklaşık 80.000 Sancaklı Boşnak, bölgeyi terk etmiştir. Dönemin bazı YFC ordu komutanları Sancak'taki Boşnaklara karşı herhangi bir eylemde bulunmamak kaydıyla, bölgedeki işadamlarından 1 Milyon Alman Markı almıştır.²⁶⁸

4. 2000 Sonrası Dönem ve Sırbistan-Karadağ'ın Parçalanması

Miloseviç, 1987'de yakın arkadaşı ve komünist parti içinde ilerleyişine destek veren Ivan Stamboliç'i ekarte ederek Sırbistan Komünist Partisi'nin liderliğine

²⁶⁶Helsinki Committee For Human Rights in Serbia, "Human Rights and Collective Identity", **Annual Report: Serbia 2004**, Belgrade, 2005, pp. 598-599.

²⁶⁷Yarar, op.cit., ss. 109-110.

²⁶⁸International Crisis Group, op. cit., s. 12.

yükseldiğinde, ülkedeki milliyetçi rüzgârı arkasına almayı bilmiştir. Sırların Yugoslavya içinde sürekli ezildikleri ve baskı altında olduklarına dair anlayış ile Sırp tarihi açısından önemi büyük olan Kosova'da fiili bir cumhuriyetin kurulmasına sadece Miloseviç'in engel olabileceği inancı, anılanın önünü açan asıl neden olmuştur. Ancak Miloseviç, Haziran 1999'da NATO'nun bombardımanı neticesinde Büyük Sırbistan rüyasından uyanmak zorunda kalmıştır. Büyük Sırbistan bir yana, Sırlar 1912'den beri-dünya savaşları hariç-kontrol ettikleri Kosova'da bile etkinliklerini kaybetmiş ve 1997'de ayrılıkçı Cukonoviç iktidarıyla birlikte Karadağ'ın bağımsızlık talepleri dillendirilmeye başlanmıştır. Bu siyasi atmosfer içerisinde gerçekleştirilen 24 Eylül 2000 seçimlerinde Miloseviç önceki seçimlerde yaptığı gibi basını ve muhalefeti baskı altına almaya çalışmış, Belgrad'da NATO liderlerinin yargılandığı düzmece mahkemeler düzenlemiştir. Uluslararası konjonktürü iyi okuyamayan Miloseviç, Batı'nın kendisini devirmedeki kararlılığını anlayamamıştır. Muhalefet Miloseviç karşısında başarılı olmak için ABD'nin Ulusal Demokrasi Vakfı başta olmak üzere birçok devlet ve kurumdan yaklaşık 70 milyon ABD Doları yardım almıştır.²⁶⁹

Miloseviç'in seçim sonuçlarını kabul etmekte çok da istekli olmaması ve aleyhine düzenlenen gösteriler üzerine koltuğunu bırakması, ilerleyen dönemde bir takım iddiaları da gündeme getirmiştir. Bu kapsamda Miloseviç'in, Kosova'da işlediği suçlar nedeniyle Lahey'de yargılanmama ve kişisel servetini koruma kaydıyla iktidarı terk ettiği iddia edilmiştir. Voyislav Koštunica'nın, Miloseviç'in Lahey'e gönderilmesi yönündeki talepleri reddeder mahiyetteki açıklamaları ve ordunun üst düzey unsurlarını yenilemede aceleci davranmayacağını belirtmesi bu iddialara dayanak olarak gösterilmiştir. Avrupalı devletler, Yugoslavya'nın uluslararası sisteme entegre olabilmesi amacıyla tüm imkanlarını devreye sokmuştur. Bu çerçevede öncelikli olarak yaptırımlar kaldırılmış, Koštunica AB Liderler Zirvesi'ne davet edilmiş, AB'nin Haziran 1999'da ortaya attığı Güneydoğu Avrupa İstikrar Paketi'ne davet edilmiş ve Yugoslavya'nın BM üyeliği sorunu çözülmüştür.²⁷⁰

Miloseviç'in koltuğunu Koštunica'ya bırakmak zorunda kalması, başta Boşnaklar olmak üzere Sırp faşizminin baskılarına maruz kalan etnik unsurlar açısından ciddi bir

²⁶⁹Uzgel, "Yeni Dünya Düzeni, Yeni Yugoslavya ve Miloseviç Döneminin Sonu", **A.Ü.S.B.F. Mülkiye Dergisi**, C. 24, S.225, 2000,ss. 110-112.

²⁷⁰Ibid., s.181.

rahatlama sağlamıştır. Miloseviç tarihte, 1987 yılından itibaren güç kazanmaya başlayan, Tito Yugoslavya'sının dağılmasında büyük rol oynayan ve 1990'lı yıllarda tüm bölgeyi savaşa sürükleyen bir lider olarak yer almaktadır.²⁷¹ Miloseviç'in iktidarı kaybetmesiyle Doğu Avrupa'da 1989 sonunda başlayan sosyalist rejimlerin yıkılma süreci yaklaşık 10 yıllık gecikmeyle tamamlanmıştır.²⁷² 24 Eylül 2000 seçimlerinde Süleyman Uglanın liderliğindeki Sancak Boşnakları, Sırbistan Demokratik Muhalefeti (Demokratska Opozicija Srbije-DOS) ile birlikte hareket ederek Miloseviç yerine Vojislav Koštunica'yı desteklemiştir. Uglanın, o dönemde Koštunica'ya verdikleri destekle Miloseviç'i iktidardan indirenlerin Sancak Boşnakları olduğunu: *"Koštunica ve Miloseviç'in oyları %48 ile başa baş gidiyordu. Miloseviç'in devrilmesine yol açan %3 veya %3,5'lik oy oranı Boşnaklardan gelmiştir. Dolayısıyla Miloseviç'i yıkan Sancak'tır."*²⁷³ sözleriyle ifade etmiştir. Sırbistan hem 50 yıllık komünizm hem de 13 yıllık baskıcı iktidarın ardından farklı bir perspektif doğrultusunda hareket etmeye başlamıştır. Miloseviç'in inşa ettiği iç baskı mekanizmaları yerini kronik sorunlara daha yapıcı çözüm yollarının arandığı bir yapıya bırakmıştır. Miloseviç'in ardından, 900.000 mültecinin yaşadığı, 90 Alman Markı ortalamasında maaşların verildiği, % 35'lik işsizlik oranının bulunduğu, halkın % 35'lik bir kısmının yoksulluk sınırında yaşadığı, yüksek enflasyon göstergesinin halkın alım gücünü düşürdüğü, istikrarsız döviz kurunun olduğu, düşük rekabet gücü altında sosyo-ekonomik gelişimin olmadığı bir devlet mirası devralmak durumunda kalınmıştır.²⁷⁴

Miloseviç'in milyonlarca kişinin yoksullaşmasına, yaklaşık 130.000 kişinin hayatını kaybetmesine dayanan mirasın ardından, Vojislav Koštunica başkanlığında Yugoslav devleti demokratikleşme yolunda adımlar atmıştır.²⁷⁵ Ancak on yıl süren savaşın getirdiği ekonomik tahribatın yanı sıra yolsuzluğun ve siyasetçi-mafya karşılıklı çıkar ilişkisinin varlığı, kamu iktisadi teşebbüslerinin Miloseviç'e yakın kişiler tarafından

²⁷¹Türbedar, "Sırbistan'ın Yeni Hükümeti Eski Konuları Tartışmaya Açtı", 03.08.2012, <http://www.tepav.org.tr/tr/kose-yazisi-tepav/s/3396>, (e.t. 10.11.2014).

²⁷²Uzgel, "Yeni Dünya Düzeni..." op. cit., s. 178.

²⁷³Türkoğlu, op. cit., s. 69.

²⁷⁴Türbedar, "Sırbistan'ın Yeni Hükümeti...", loc. cit.

²⁷⁵"The Balkans After Milosevic: Aftermath of A Dictator", 16.03.2006, <http://www.economist.com/node/5636217>, (e.t. 10.11.2014).

kontrol edilmesi, reformların hayata geçirilmesindeki engeller olarak ön plana çıkmıştır.²⁷⁶ Bu dönemde Sancaklı Boşnaklara kamusal alan açılarak nispeten fırsat eşitliği sağlanmış, Sancaklı siyasiler de devlet kademesinde önemli mevkilere gelme fırsatını yakalamışlardır. Bu kapsamda Rasim Lajic İnsan ve Azınlık Hakları Bakanı olurken, Sancaklı Dr. Mehmet Becovic Fas Büyükelçiliği'ne atanmıştır. Yeni Pazar Üniversitesi açılmış, Sancaklı Boşnakların kendi topluluklarının en üst dini organı olan Meşihat'a devlet tarafından yardımlar yapılmış ve bölgedeki sanayi gelişimi için yeni projeler gündeme alınmıştır.²⁷⁷

2001-2003 yılları arasında Sırbistan Başbakanı olarak görev yapan ve 2003'te uğradığı suikast sonucu hayatını kaybeden Zoran Djindjic kabinesi, ülke içerisinde Sancak'a yönelik oluşan yeni yönetim anlayışı çerçevesinde Boşnakların taleplerini ve kötü muamele konularındaki şikâyetlerini dikkate almaya çalışmıştır. Ancak buna rağmen Sancak'a ve Boşnaklara ilişkin anayasal değişiklikler çerçevesinde kalıcı bir çözüm anlayışından uzak, kısa süreli ve yerel Boşnak siyasetçiler ile kişisel ilişkileri geliştirme şeklinde ortaya konan politikalar uygulanmak zorunda kalmıştır. Djindjic, bu dönemde Sırpların baskılarına rağmen Yeni Pazar Emniyet Müdürlüğü görevine Boşnak kökenli Suad Bilic'i getirmiştir.²⁷⁸ Djindjic'in olumlu yaklaşımı sayesinde Sancaklı Boşnakların eğitim ve dil hakları konusunda önemli adımlar atılırken, 1991'den beri illegal olarak faaliyetlerini yürütmeye çalışan SBMM, 2002'de Boşnak Milli Konseyi (Bošnjacko Nacionalno Vijeće-BNV) adını almış ve devlet tarafından ülkedeki Boşnak halkının meşru temsilcisi olarak resmen tanınmıştır.²⁷⁹ Yapılan seçim sonucu Uglanin yeniden SBMM başkanı seçilmiştir. Sancaklılar için olumlu adımlar atan Djindjic'in, Miloseviç ve Mladiç'in yakalanıp Lahey'de yargılanmalarında önemli bir rolü olmuş ve Sırp aşırı sağının hedefi haline gelmesinin akabinde, 2003 yılında Luka Bojoviç adlı bir Sırp tarafından öldürülmüştür.²⁸⁰

Sırplar açısından 2000'li yıllar parçalanmanın ve coğrafi olarak küçülmenin yaşandığı dönem olması dolayısıyla çok da iyi bir şekilde hatırlanmamaktadır. Bu

²⁷⁶Bülent Uğrasız, "ABD'nin Soğuk Savaş Sonrası Balkan Politikası", **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 6, S. 1, 2004, s. 299.

²⁷⁷Yarar, op. cit., s.111.

²⁷⁸International Crisis Group, op. cit., ss. 32-33.

²⁷⁹Mehmet Uğur Ekinci, **Sırbistan Siyasetini Anlama Kılavuzu**, SETA, İstanbul, 2014, s. 34.

²⁸⁰Esra Diri, "Türkiye-Sırbistan İlişkilerinde Dönüşüm ve Balkanlarda İstikrar", Kasım 2010, <http://www.bilgesam.org/incele/152/-turkiye-sirbistan-iliskilerinde-donusum-ve-balkanlarda-istikrar/#.VGEVivmsW6M>,(e.t. 10.11.2014).

konudaki ilk gelişme Sırbistan ile federal ortaklığını devam ettiren Karadağ'ın statü talepleri çerçevesinde 2003 yılında Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'nin yerini Sırbistan-Karadağ birliğine dayalı devlete bırakmasıyla yaşanmıştır. 2006 yılında Karadağ'da düzenlenen ve Karadağ Sancak'ında bulunan Boşnakların da genel itibarıyla ayrılma yönünde oy kullandıkları referandumda bağımsızlık kararı çıkmasıyla, Sırbistan ile Karadağ resmen ayrılarak iki farklı devlet haline gelmiştir.²⁸¹ Sırbistan-Karadağ devleti takip ettiği reformlar çerçevesinde Batı ile olan entegrasyonunu 2003'teki Avrupa Konseyi üyeliği kapsamında bir adım öteye taşımıştır. Bu üyelik neticesinde kendisine AB üyeliği perspektifi de çizen yeni devlet, AB müktesebatı çerçevesinde azınlıklar konusunda çeşitli düzenlemeler gerçekleştirmiştir. Bu bağlamda devlet içerisindeki tüm azınlıklar tanınmış ve azınlıkların kendi haklarını korumalarına ve bunları kullanabilmelerine olanak sağlanmıştır. Devlet Başkanı Koštunica, dönemin Azınlıklardan Sorumlu Bakanı Rasim Lajiç ile gerçekleştirdiği temasta, Sancaklı Müslümanların tanımlanması için Boşnak isminin kullanılmasının kabul edildiğini ifade etmiştir.²⁸² Sırbistan Eğitim Bakanlığı Şubat 2005'te aldığı bir kararla, ilkokullarda eğitim alanların en az %15'inin Boşnak olması halinde Sırpça eğitimin yanında Boşnakça da ikinci resmi dil olarak okutulmaya başlanmıştır. Sancak'ta Boşnakça eğitime izin verilmesi Boşnaklar açısından gerçek bir kazanım olmuştur. Boşnakça eğitimin, Sancaklı Boşnakların milli kimliklerini salt Müslüman kavramından çıkararak bir etnisiteye aidiyet duygusunun yerleşmesinden endişe eden Sırp milliyetçileri, alınan bu karara sert tepki göstermişler ve bu uygulama neticesinde Bosna-Hersek'in Sırbistan içerisindeki Boşnaklara kendi diasporası gibi davranmaya başlayabileceğinden endişe etmişlerdir.²⁸³

Yukarıda da ifade edildiği üzere Miloseviç'in ardından Karadağ'ın takip etmek istediği yol haritasıyla Sırbistan'ın takip etmek istediği yol haritası farklılıklar arz etmiş ve taraflar arasında sıcak çatışmaya varabilecek gerginliğin ardından Karadağ bağımsızlığını ilan etmiştir. Bu durum hiç şüphesiz Sırbistan ile Karadağ arasındaki bağı kuran Sancak topraklarının güvenliği açısından önem arz etmiş ve olası bir çatışmanın yaşanacağı alan

²⁸¹Hülya Arman, "Birleşmiş Milletlerin Etnik Çatışma Bölgeleri İçin Çözüm Önerilerinin Sürdürülebilirliği", 16.07.2012, http://www.tuicakademi.org/index.php?option=com_content&view=article&id=3293:sancak-bolgeleri-ve-bosnak-kimligi&catid=74&Itemid=91, (e.t. 10.11.2014).

²⁸²Krliç, op. cit., s. 75.

²⁸³Türbedar, "Sancak Bölgesinde Boşnakça Eğitim Gerginlik Yarattı", 07.02.2005, <http://www.turksam.org/tr/a137.html>, (e.t. 14.11.2012).

olması nedeniyle Sancak Bölgesi uluslararası kamuoyunun da gündemine gelmiştir. Sancak Boşnakları bir taraftan özerklik taleplerini gündeme getirirken diğer taraftan Karadağ'ın ayrılmasından dolayı parçalanma tehlikesiyle karşı karşıya kalmışlardır. Sırbistan Sancak'ındaki Boşnakların neredeyse tamamı bölünmeye karşı çıkarırken, Karadağ nüfusunun yaklaşık % 16'sını oluşturan Karadağ Sancak'ındaki Boşnakların ileri gelenleri bu konuda çok fazla talepkar bir tavır takınmamışlardır. 2001 genel seçimlerinde Karadağ'daki Boşnak partileri ancak % 4 oy alabilmişler ve Karadağ Parlamentosu'na Boşnak temsilci gönderememişlerdir. Boşnaklar genel itibarıyla Milo Cukanoviç liderliğindeki Karadağ'ın bağımsızlığını savunan koalisyonla oy vermişlerdir. Karadağ'da yaklaşık % 4'lük bir nüfus oranına sahip Arnavut azınlık ise Karadağ'ın bağımsızlığının Kosova'nın bağımsızlık yolunu açacağını düşünerek referandumda evet oyu kullanmışlardır. Referandum öncesindeki propaganda döneminde evet oyu taraftarı Boşnaklar; daha küçük Sırbistan'ın Müslümanlar için daha yararlı olacağı, Sırlara göre kültür seviyesi düşük bir Karadağ devleti içerisinde daha rahat yaşayabilecekleri ve Karadağ'ın olası AB genişlemesi içerisinde yer alma olasılığının Sırbistan'a oranla daha yüksek olduğu yönünde görüşler dile getirmişlerdir.²⁸⁴ Bölünmenin karşısında yer alan Karadağlı Boşnaklar, Karadağ yönetimi tarafından Sırp yanlısı tavır takınmakla, hatta vatan hainliği ile suçlanmışlardır.²⁸⁵ Dolayısıyla bağımsızlık referandumunda olumlu oy kullanan Boşnaklar esas itibarıyla Karadağ'ın bağımsız olması durumunda ekonomik, kültürel ve siyasi olarak ötekileştirilmemek adına bu yönde bir karar almışlardır. Bununla birlikte bazı Karadağlı Boşnaklar da bağımsız bir Karadağ içerisinde azınlık haklarını daha kolay elde edebileceklerini ve daha iyi şartlarda yaşayabileceklerini düşünmeleri neticesinde referandumda evet oyu kullanmışlardır.²⁸⁶

AB'nin bağımsızlık için % 55 evet oyunu ön şart olarak koyması nedeniyle Karadağ Başbakanı Çukanoviç, Boşnak ve Arnavut azınlığın oylarını alabilmek için kamu kaynaklarıyla Müslümanların ibadethanelerini rehabilite etmiş ve emniyet teşkilatına daha çok Müslümanın alınmasını sağlamıştır. Sancak Halk Hareketi Başkanı Cemal Suljeviç referandum öncesinde yaptığı açıklamada “...Sancak'taki Boşnaklar Karadağ'daki

²⁸⁴Yıldırım Ağanoğlu, “Karadağ Referandumunun Sancak Boşnakları ve Bölge Ülkelerine Etkisi”, <http://www.diplomatikgozlem.com/yazdir?F6F53071BEDD3E41177A74F03E45D7E8>, 26.06.2006, (e.t. 14.11.2012).

²⁸⁵Yarar, op. cit., s. 120.

²⁸⁶Türkoğlu, op. cit., s. 71.

referandum sonucu çıkması muhtemel bir bağımsızlık kararı durumunda, Sancak'ı ortadan bölen sınırı tanımayacaklardır. Ortak devletin parçalanması halinde Sancak halkına Sırbistan ile mi yoksa Karadağ ile mi birlikte yaşamak istediği bir referandumla sorulmalıdır. Belgrad ile Podgorica, Sancak'ın hangi tarafta kalacağına karar veremezlerse, Buna Sancak halkı karar versin..."²⁸⁷ ifadeleriyle Sancak'ın durumunu ortaya koymuştur. % 86,49'luk bir katılımın olduğu bağımsızlık referandumu neticesinde % 55,5'lik evet oyu ile Karadağ, Sırbistan ile olan 88 yıllık birlikteliğine son verirken tarihteki son Yugoslav devleti de ortadan kalkmış, Karadağ Avrupa'nın 46. devleti olurken, BM'nin de 192. üyesi olmuştur. Referandumun ardından açıklama yapan Cemal Suljeviç; "Karadağ'ı Müslüman Boşnakların oyları bağımsızlığa taşıdı. Onların oyları olmasa asla bağımsız olamazlardı. Boşnak Müslümanları, oylarıyla Karadağ'ı bağımsızlığa taşıırken Sancak'ı da bölmüş oldular. Bunun baş sorumlusu diğer Sancak partileridir. Kendi aralarındaki siyasi kavga yüzünden Sancak bölgesi, dağılan Yugoslavya'dan hemen sonra özerk olma hakkını alamamıştır"²⁸⁸ diyerek sonucun Sancaklı Boşnaklar açısından doğurduğu olumsuzluğu ortaya koymuştur. Referandumun ilginç sonuçlarından biri de Karadağlı Sırplar ile Sırbistan Sancak'ındaki Boşnakların ortak paydada hareket ederek bağımsızlık aleyhine çalışma yürütmeleri olmuştur.

2000'li yıllar Sırbistan-Karadağ'ın ayrılması sonucu Sancak'ın bölünmesinin yanı sıra Sırbistan sınırları içerisinde kalan Sancak'ın ileri gelen siyasetçileri arasındaki hizipleşmenin de arttığı yıllar olmuştur. BNV'nin Süleyman Uglanin'in başkanlığa seçildiği 2003'teki toplantısına Rasim Lajiç ve Fevziya Muriç davet edilmelerine rağmen katılmamışlardır. Bundan birkaç yıl sonra Yeni Pazar Belediye Başkanlığı yapan Uglanin'in en büyük siyasi rakibi konumda bulunan ve Yeni Pazar Belediyesi meclisinde çoğunluğu elinde bulunduran Rasim Layiç'in partisi Sancak Demokrat Partisi (SDP) arasındaki siyasi mücadele, meclisin adeta işlemez hale gelmesine yol açmıştır. 7 Nisan 2006'da Belgrad tarafından Yeni Pazar Belediye Meclisi feshedilmiş, 8 Nisan 2006'da SDP'nin parti binasına yönelik bombalı saldırı düzenlenmiştir. SDP ise saldırıdan dolayı Süleyman Uglanin'e bağlı şahısları sorumlu tutmuştur.²⁸⁹

²⁸⁷Ağanoğlu, loc. cit.

²⁸⁸Krliç, op. cit., s. 96.

²⁸⁹Ağanoğlu, loc. cit.

Siyasi alandaki bu çekişmenin ötesinde Sırbistan genelinde Müslümanların temsil edilmesi noktasında da bir fikir birliğine varılamamıştır. Tutin Başımamı Adem Zilkiç liderliğinde 1993 yılında kurulan Sancak İslam Topluluğu Meşihatı liderliğine Zilkiç'in önerisiyle henüz 23 yaşındayken Muamer Zukorliç getirilmiştir. Zukorliç'in hem Meşihat Başkanlığı'na hem de Sancak Başmüftülüğü'ne seçilmesinin ardından Uglanin ile yaşadığı anlaşmazlık, Sancaklı Boşnakların yumuşak karnı haline gelmiştir. Zukorliç, BNV ile işbirliğine yanaşmamasının ardından görevden alınmak istenmiştir. Zukorliç tarafından 27 Mart 2007'de Sırbistan İslam Cemaati (IZUS) adı altında yeni bir oluşum hayata geçirilmiştir. Dönemin Sırbistan Hükümeti'nden bakanlık yapan Uglanin'in girişimleriyle, Zukorliç'e karşı BNV tarafından Adem Zilkiç'in liderliğinde 3 Ekim 2007'de Sırbistan İslami Birliği (IZS) kurulmuştur. Adem Zilkiç, İslam Birliği'nin anayasasına göre Başmüftülük görevini Belgrad'dan devralmış ve MuamerZukorliç'i de istifaya çağırmıştır. Zukorliç ise aynı zamanda akrabası olan Adem Zilkiç'i ve SDA Başkanı Süleyman Uglanin'i İslam Cemaati'ni bölmekle itham ederken, Zilkiç taraftarları ise Zukorliç'i aşırıcılıkla ve bölgedeki Boşnak halkın geleceğini tehlikeye atmakla suçlamışlardır. Tarafların karşılıklı açıklamaları kısa sürede Sancak'ta başta camilerin kontrolünü ele geçirmek olmak üzere çeşitli alanlarda zaman zaman silahlı çatışmaların da yaşandığı gerginliklere neden olmuştur. Camilerin ardından gerginlik nedeniyle mahallelerde, sokaklarda ve ailelerde bölünmeler meydana gelmiştir. Taraflar arasındaki görüş ayrılığı öylesine bir hal almıştır ki cenazelerin hangi tarafa mensup imam tarafından defnedileceğine karar verilememesi nedeniyle bazı cenazelerin ortada kaldığına tanıklık edilmiştir.²⁹⁰

Sancaklı Boşnaklar siyasi hizipleşmenin yanında dini bir hizipleşmeyle de karşı karşıya kalmışlardır. Dini alandaki gelişmeler siyaseti etkilemeye başlamış ve adı geçen din adamları birer siyasi figür haline gelerek asli görevlerinden uzaklaşmışlardır. Başmüftü Zukorliç sık sık Sırbistan Hükümeti'nde ve Meclisi'nde yer alan Boşnak asıllı temsilcileri Boşnakların çıkarlarına zarar vermekle suçlamıştır. Zukorliç, 2006-2010 yılları arasında Sırbistan İslam Topluluğu Meşihatı tarafından Sancak Bölgesi'nin ve Boşnakların statüsüne ilişkin değişik talepleri içeren üç farklı bildirgenin kabul edilmesini sağlamıştır. 6

²⁹⁰“Osmanlı'nın Mirası Sancak'ta Tehlikeli Bölünme”, 05.08.2011, <http://www.aksam.com.tr/guncel/osmanlinin-emaneti-sancakta-tehlikeli-bolunme/haber-59414>, (e.t. 24.11.2014).

Haziran 2010'da 35 sandalyeli BNV için düzenlenen seçimlerde, Zukorlić'in liderliğini yaptığı Boşnak Kültür Topluluğu 17 sandalye ile birinci olmuş, Rasim Layiç'in listesinden iki adayın sonradan Zukorlić'in listesine geçmesiyle BNV yönetimi oluşturulmuştur. Ancak Kamu Yönetimi ve Yerel Özerk Yönetimler Bakanlığı ile birleştirilen İnsan Hakları ve Azınlıklar Bakanlığı'nın üçte iki çoğunluk kuralını getirmesinin ardından BNV'nin Zukorlić'in kontrolüne girmesi engellenmiştir.²⁹¹ Zukorlić, gelişmeler üzerine "dini ve etnik hakların" ihlal edildiği gerekçesiyle AB'den gözlemci görevlendirilmesini talep etmiştir. Sırbistan Hükümeti'nin talebiyle, BNV seçimlerine katılan üç lider Belgrad'a davet edilerek sorunun çözümü için bir dizi görüşme yapılmıştır.²⁹² Rasim Layiç'in liderliğindeki SDP ileri gelenlerinden Meho Ömerović, yaptığı açıklamayla Sancak'a yabancı gözlemcilerin gelmesini reddederek; *"Sancak'a gelecek olan uluslararası gözlemciler burada gerçek anlamda bir sorun ya da Müslümanlara karşı bir ayrımcılık göremezler. Görecekları şey, Müftü Muamer Zukorlić ve Sırbistan İslam Topluluğu'nun iktidar hırsı olacaktır"* ifadeleriyle konuya ne denli farklı baktıklarını ortaya koymuştur.²⁹³ Transconflict örgütünün kurucusu Ian Bancroft ise Sancak'a ilişkin olarak; *"Sancak, koşulları itibarıyla Balkanlar'da benzeri olmayan bir yer, çünkü burada temel çatışma etnik gruplar arasında değil, belli bir etnik grubun içinde yaşanıyor. Kısa bir süre önce Boşnak ulusal azınlık konseyi seçimlerinde de somut bir şekilde gördüğümüz gibi Zukorlić'in din ve politikayı birleştirme girişimleri, bölgede istikrarı tehlikeye atıyor. Zukorlić, geleneksel olarak SDA ve SDP'nin egemenliğinde kalmış bir siyaset ortamının ana hatlarını değiştirmeye çalışırken, dini inanç ve sembolizmi daha da keskin bir dil ve bölücü bir üslupla referans gösterdi... Ancak yine de durum Kosova ile paralellik göstermiyor, çünkü Zukorlić'in duruş ve yaklaşımı pek çok Boşnak tarafından destek görmüyor ve Sırp hükümeti, Zukorlić'in bıkmadan umut ettiği gibi resmi bir kısıtlama politikası uygulamayacak"*²⁹⁴ ifadeleri sorunun kendine özgü niteliğini ortaya koymaktadır.

²⁹¹Türbedar, "Sancak Bölgesi'ndeki Müftülük Kavgası Siyasi Gerginliğe Dönüşüyor", **TEPAV**, Eylül 2010, ss. 2-3.

²⁹²Igor Jovanovic, "Can talks unite Serbia's battling Sandzak parties?", 12.10.2010, http://www.setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/en_GB/features/setimes/features/2010/10/12/feature-02, (e.t. 14.11.2012).

²⁹³Jovanovic, "Serbia: Trouble in Sandzak", 17.10.2010, <http://www.isn.ethz.ch/Digital-Library/Articles/Detail/?id=121220>, (e.t. 19.05.2014).

²⁹⁴Jovanovic, "A split in Sandzak", 07.09.2010, http://www.setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/en_GB/features/setimes/features/2010/09/07/feature-02, (e.t. 14.11.2012).

Zukorliç'in AB'den talep ettiği gözlemci talebine ilişkin olarak AB Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası'ndan Sorumlu Yüksek Temsilcisi Catherine Ashton yaptığı açıklamada; *"Sancak problemini AB içerisinde ciddi bir sorun olarak değerlendirmiyoruz. Bundan dolayı da Sancak probleminin uluslararası aştırılması gibi bir durumu yaşanmayacaktır. Belgrad'ın AB'nin azınlık ve insan hakları müktesebatı bağlamında sorunun çözülmesi için adımlarını sürdürmesini desteklemekle birlikte, Sancak'a gözlemci göndermeyi planlamıyoruz"*²⁹⁵ hususlarının altını çizmiştir. Benzer bir yaklaşımı da Fransa'nın Belgrad Büyükelçisi Jean Francois Terral; *"Kosova'nın ardından sıradaki problemi Sancak olarak algılayan bir kesim var. Ancak böyle bir şeyi gerçekçi görmüyoruz, bu fikri sadece Fransa değil diğer tüm AB üyesi devletler de destekliyor. Sancak'ı sadece yerel bir sorun olarak görüyoruz"*²⁹⁶ ifadeleriyle AB'nin konuya olan yaklaşımını açıkça ortaya koymuştur.

Bosna-Hersek'in Reis-ul Uleması Dr. Mustafa Ceriç'i dini otorite olarak kabul eden Zukorliç; *"Ben davamda haklı olduğuma inanıyorum. Boşnak halkının onuru için mücadele ediyorum. Türkiye'ye, Türk yetkililerine ve Türk halkına her zaman için saygım ve sevgim sonsuzdur. Türkiye, buraya objektif davranacak bir heyet göndersin, bu heyet burada çalışma yapsın. Bu heyetin yapacağı çalışmanın ardından kim haksız çıkarsa o görevi bıraksın"* diyerek haklılığını ortaya koymaya çalışmıştır. Adem Zilkıç ise İslam Cemaati'nin şirketleştirildiğini, siyasete bulaştığını, çeşitli yolsuzlukların içine girdiğini ve şiddetin tarafı olduğunu, belirterek konuya bakış açısını şu ifadelerle ortaya koymuştur: *"... buradaki İslam cemaatinin örgütlenmesi Sırbistan sınırları içerisinde özerk olarak kalmalıdır. Eğer bir merkezimiz olacaksa orası da Saraybosna değil, Türkiye Diyaneti olmalıdır. Çünkü Balkanlardaki tüm Müslüman halkların merkezi Türkiye Diyaneti'dir"*.²⁹⁷

Taraflar arasındaki siyasi ve dini sorunun çözülmesi amacıyla Türkiye, 2009 ve 2011 yıllarında iki farklı girişimde bulunmuştur. Dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ve Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı Mehmet Görmez'ingerçekleştirdikleri Sırbistan ziyaretinde Uglanin ile Layiç arasındaki sorunun çözümünde ilerleme kaydedilmiş ancak müftülük konusunda adım atılamamıştır. Ekim 2011'de dönemin Sırbistan Hükümeti'ndeki Devlet Bakanı Uglanin, Çalışma ve Sosyal Politika

²⁹⁵Zeljko Pantelic, "Sandzak is not Kosovo, EU diplomats insist" 28.09.2010, <https://euobserver.com/news/30898>, (e.t. 15.04.2015).

²⁹⁶Ibid.

²⁹⁷"Osmanlı'nın Mirası Sancak'ta ...", loc. cit.

Bakanı Layiç, Bosna-Hersek'in Reis-ul Uleması Ceriç, Zukorliç, Ahmet Davutoğlu ve Mehmet Görmez ile yeniden bir araya gelmiştir. Uglanin, Sancak'taki Boşnaklar arasında dini bölünmenin Türkiye'nin girişimleriyle düzenlenen toplantı neticesinde çözüldüğünü belirterek "... yine bu toplantı sayesinde Sırbistan'da yaşayan Boşnaklar birlik elde etti. Toplantıda kazanan veya kaybeden olmadı. Aslında tüm Boşnaklar zafer kazandı" vurgusunda bulunmuştur.²⁹⁸ Türkiye'nin de müdahil olduğu girişimlerle taraflar arasında orta nokta bulunmaya çalışılmış ancak tam anlamıyla başarılı olunamamıştır. Bosna Hersek İslam Birliği resmi internet sitesinde 13 Kasım 2012'de yayınlanan dönemin Resil-ul Ulema'sı Dr. Mustafa Çeric'in fetvasında yer alan ifadeleri "*Müslümanların Adem Zilkiç'i dinlemesi ve onun imamlığında Cuma namazı kılmasının caiz olmadığı, Zilkiç'in kendisini olduğundan farklı bir şekilde tanıttığının sadece Sırbistan ve Sancak'taki Müslümanlara değil tüm Balkan ülkelerindeki Müslümanlara utanç yaşattığı*" taraflar arasındaki anlaşmazlığın giderilemediğinin göstergesi olmuştur.²⁹⁹

BNV'nin kuruluşu ve Sırbistan'daki Boşnakların milli sembolleri olan üç hilal ve üç zambaktan oluşan armanın kabul edilmesinin 20. yıldönümü, Süleyman Uglanin ve Muamer Zukorliç'in katıldıkları farklı etkinliklerle Mayıs 2011 yılında kutlanmıştır. Zukorliç, önderliğini yaptığı Boşnak Kültürel Topluluğu'nun Yeni Pazar'da düzenlediği "Sancak'ta Sorunlar ve Beklentiler" başlıklı panelde, Sancak'ın sorunlarının ele alınmasından dolayı Türkiye'ye teşekkür etmiştir. Anılan, Boşnakların Sırbistan'daki konumlarına ilişkin kaygılarını şu cümlelerle dile getirmiştir. "*Bizim açımızda özellikle sorun, Sırbistan'da halen etkisi olan, ülkede yaşayan ve Sırp olmayan milletlerin ülke açısından tehlike olduğunu düşünen siyasi ve entelektüel güçlerin bulunmasıdır.*"³⁰⁰ Karşılıklı suçlamalara rağmen taraflar arasında diyalog kanallarının açık kalması için hem Türkiye Dışişleri Bakanlığı ve Diyanet İşleri Bakanlığı hem de Bosna-Hersek'in Boşnak yetkilileri tarafından gerekli girişimlerde bulunulmaya devam edilmiştir. Rasim Layiç'e bağlı basın organlarında 10 Eylül 2014'te yer verilen bir habere göre Uglanin ve Zukorliç

²⁹⁸"Sancak Boşnaklarını Türkiye Birleştirdi", 17.10.2011, <http://www.aa.com.tr/tr/s/18699--sancak-bosnaklarini-turkiye-birlestirdi>, (e.t. 24.11.2014).

²⁹⁹"Reis-ul Ulema Ceriç mevkidaşı Adem Zilkiç'i Sildi!", 13.12.2012, <http://www.haber7.com/balkanlar/haber/951509-reis-ul-ulema-ceric-mevkidasi-adem-zilkici-sildi>, (e.t. 25.11.2014).

³⁰⁰"Sancak Boşnak Milli Konseyi Kuruluşunun 20. Yıldönümü Kutluyor", 11.05.2011, <http://qha.com.ua/sancak-bosnak-milli-konseyi-kurulusunun-20-yildonumunu-kutluyor-92706tr.html>, (e.t. 01.12.2014).

arasında başta BNV olmak üzere seçimlerde ortak hareket etme konusunda görüşmelerin başladığı belirtilmiştir. Taraflar arasında olası bir uzlaşmadan en çok, siyasi etkinliği azalacak Rasim Layiç endişe etmektedir.³⁰¹ Zukorliç ve Uglanın Eylül 2014'te yaptıkları toplantıdan olumlu bir sonuç alamamış ve 2010 yılındaki BNV seçimlerinin ardından 26 Ekim 2014'te toplam 96 bin 110 Boşnak'ın yaklaşık % 35'inin oy kullandığı seçimdeyine karşı karşıya gelmişler ve bahse konu seçimde Zukorliç'in "Boşnaklar için Sancak ve Müftü" listesi 16, Uglanın'in "Boşnak Ulusal Birliği" listesi ise 19 oy almıştır.³⁰² 17 Kasım 2014'te düzenlenen oturumla Süleyman Uglanın BNV'nin başkanlığına yeniden seçilmiş ve böylece yeni BNV yönetimi de teşkil edilmiştir.³⁰³

11 Eylül 2001 saldırılarının ardından küresel terörle mücadele kapsamında İslam'ın ve Müslümanların ötekileştirilmesi ve kendilerini anlatma fırsatı elde edemeden radikalize edilmeleri, Sancak özelinde de birtakım sonuçlar doğurmuştur. 28 Ekim 2011'de Saraybosna'daki ABD Büyükelçiliği'ne yönelik düzenlenen silahlı saldırının faili Mevlit Yaşareviç'in Yeni Pazarlı bir Boşnak olması, Sırların bölgenin aşırılıkçıların Balkanlardaki önemli karargahlarından biri olduğu şeklinde propaganda faaliyetlerinde bulunmaları ve Batı kamuoyunda Sancak'a ilişkin soru işaretlerinin doğması için uygun ortamı sağlamıştır. Bu politika Miloseviç tarafından Karadağlı Arnavutlara, Bosna-Hersek ve Sancak'taki Boşnaklara yönelik uygulanan politikadan farklı bir yaklaşım olmamıştır. Söz konusu saldırının ardından Sancak'ta Vahabi olduğu iddia edilen 17 kişi güvenlik kuvvetleri tarafından gözaltına alınmıştır. Yeni Pazar'da cami cemaati ile Vahabi gruplar arasında yaşanan tartışmalara tanıklık edilmiştir. 2006 yılında taraflar arasındaki çatışmada silahlar da kullanılmıştır. Nisan 2007'de Sırp polislerinin terör saldırısı hazırlığında olduğu iddia edilen Vahabi gruplara yönelik düzenlediği operasyonda önde gelen Vahabi şahıslar arasında yer alan İsmail Prentiç öldürülürken, Safet Becoviç ve Senad Ramoviç tutuklanmıştır.³⁰⁴ Sancak İnsan Hakları ve Özgürlükleri Koruma Komitesi'ne göre Sancak'ta iki farklı Vahabi grup bulunmakta ve bunlardan ilk grup radikal dini anlayışı

³⁰¹"Sandzak's Islamic Community Problems Possibly Resolved", 11.09.2014, <http://sandzakpress.net/sandzaks-islamic-community-problems-possibly-resolved>, (e.t. 01.12.2014).

³⁰²"Sırbistan'da Milli Azınlık Konseyi Seçimleri", 27.10.2014, <http://www.bugun.com.tr/son-dakika/sirbistanda-milli-azinlik-konseyi--haberi/1320246>, (e.t. 01.12.2014).

³⁰³"Bosniak National Council Established", 17.11.2014, <http://sandzakpress.net/bosniak-national-council-established>, (e.t. 01.12.2014).

³⁰⁴Elizabeth Kendal, "Serbia: Wahhabi Activism in Sandzak", 10.05.2007, <http://www.assistnews.net/Stories/2007/s07050047.htm>, (e.t. 10.12.2014).

benimsemesine rağmen şiddete mesafeli yaklaşmakta, ikinci grup ise şiddet eğilimi bulunan gençlere yönelik adam kazanma eylemlerinde bulunmaktadır.³⁰⁵ Tam bu noktada Sancak'ta iki farklı dini mercinin bulunmasının yol açtığı dini otorite boşluğu, Vahabizm gibi radikal unsurların etkinliğinin artmasına yol açmaktadır. Bu durum, 2011'den bu yana Suriye'de devam eden iç savaş nedeniyle Irak Şam İslam Devleti ve El Nusra Cephesi gibi terör gruplarının bölgedeki dini hassasiyeti yüksek gençlere yönelik angajmanları için uygun ortamın oluşmasını sağlamaktadır.

ABD Dışişleri Bakanlığı ve Sivil Toplum, Eğitim ve Medya Gelişimi (IREX) adlı kuruluş adına Steven Oluiç tarafından yürütülen Sancak'taki Vahabizm nedenlerine ilişkin projenin sonuçları şöyledir:

- “-Yugoslav Boşnak Toplumunun 1990'lardaki iç savaş nedeniyle yaşadığı travma,*
- Belgrad merkezli Sırp Hükümetlerinin ekonomik, adli ve sosyal eşitsizliğe neden olan politikaları,*
- Zukorlic ve Uglanin arasındaki Sancak toplumunun liderliği konusunda yaşanan rekabet,*
- Vahabilik taraftarı İslam anlayışını benimseyen muhafazakar kesimlerin varlığı,*
- Ortadoğu'da bulunan radikal unsurların bölgeye yönelik faaliyetleri,*
- Sırbistan tarafından, Sırbistan İslami topluluğu liderliği için Zukorlic'in resmi olarak kabul görmemesi,*
- Yerel polis güçleri/hükümet yetkilileri ile organize suç örgütleri arasındaki ilişkilerin yol açtığı yolsuzluklar nedeniyle ortaya çıkan güç boşluğu,*
- Sancak'ın Sırbistan, Kosova ve Bosna-Hersek arasında sıkışmış coğrafi konumunun yarattığı etmenler,”³⁰⁶*

³⁰⁵Türbedar, “Saraybosna'daki Terör Eylemlerinden Sancak Bölgesi İçin Dersler”, 02.11.2011, <http://www.avim.org.tr/degerlendirmetekli.php?makaleid=5083>, (e.t. 22.11.2012).

³⁰⁶Steven Oluiç, “Serbia's Sandzak – A Radical Islamic Space?”, **Short-Term Travel Grants Program Research Report**, 2007-2008, ss. 2-3.

Aktardığımız bu sonuçlardan da anlaşıldığı üzere konu uluslararası konjonktürün de etkisiyle bir taraftan Sırp milliyetçilerin Sancaklı Boşnaklara yönelik dışlayıcı tutumuna uygun bir zemin hazırlarken diğer taraftan da hem Sancaklı Boşnakların bir bütün olmalarını engellemekte hem de Batı nazarında anılanlara yönelik sempatinin kırılğan bir yapı arz etmesi sonucunu doğurmaktadır.

Bu bağlamda sosyal medya üzerinden Eylül 2014 boyunca yapılan çağrılarda Sancak'taki Boşnaklar, Irak ve Suriye'de savaşıyan cihat yanlılarına katılmaya ve Çetniklere karşı Sancak'ı koruyacak bir silahlı yapılanma teşkil etmeye çağrılmıştır. Aynı dönemde İkinci Dünya Savaşı'nda öldürülen 2000 Boşnak'ın anıldığı yürüyüşte bazı Boşnakların Nazileri çağrıştıran yeşil uniformaları giymesi, Çetnik Hareketi sempatanları tarafından tepkiyle karşılanmış ve Yeni Pazar'a doğru yürüyüşe hazır olduklarını açıklamışlardır. Sırbistan İçişleri Bakanı Nebojsa Stefanovic artan gerginliğin ardından yaptığı açıklamada, *“Sırbistan güvenlik birimlerinin, üçünde Sırpların üçünde ise Boşnakların çoğunlukta oldukları Sancak'ta huzuru ve anayasal düzeni sağlamak için gereken her şeyi yapacağını”* belirterek, konunun Belgrad açısından önemini vurgulamıştır. Ticaret, Telekomünikasyon ve Turizm Bakanı Boşnak siyasetçi Rasim Lyayiç ise *“Bölgede artan militarizasyonun Sancak'ın Euro-Atlantik entegrasyonu açısından ciddi sorunlar yaratma potansiyeli taşıdığını, bölgedeki en önemli sorunun kötü ekonomik durum olarak ön plana çıktığını, bundan dolayı da gerek Boşnakların gerekse de Sırpların Sancak'tan göç ettiklerini”* ifade ederek bölgede görülen aşırılıkçı hareketlerin nedenlerinin sosyo-ekonomik etmenlerde aranabileceğini belirtmiştir. NGO Forum adlı kuruluşun etnik ilişkiler koordinatörü Nenad Djurdjevic ise bölgenin huzura kavuşmasında Boşnak liderlerinde birtakım sorumluluklarının olduğunu belirterek, *“14 yıldan bu yana Sırp hükümetlerinde görev alan Boşnak siyasetçilerin Sancak için doğru formülü hayata geçiremediklerini, devletin bölgede uygun paydaşlar bulması halinde doğru kalkınma modelini hayata geçirerek Sancak'ta tansiyonu düşürebileceğine inandığını”* vurgulamıştır. SDA lideri Uglanin; *“1990'larda Sancak'ta Boşnaklara karşı işlenen suçlardan dolayı sorumluların cezasını çekmemesine dikkat çekerek, Belgrad'ın bu konudaki tutumunun daha ciddi sorunlara yol açabileceği endişesi taşıdığını”* ifade etmiştir. Konuya ilişkin olarak Başbakan Aleksandar Vucic ise *“milliyetçi ve şovanist tutkuyu küçümsemediğini, hükümetin Boşnak*

*partnerleriyle birlikte Sancak'taki sorunu çözeceğini*³⁰⁷ belirtmiş olmakla birlikte, halihazırda durum gerginliğini korumaktadır.

5. Sırbistan'ın AB Üyelik Perspektifi ve Sancak Boşnakları

AB, Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve iki kutuplu dünya düzeninin yıkılması sonrasında arka bahçesi olarak görmek istediği Merkezi ve Doğu Avrupa (MDA) devletleri ile Balkanlara ilişkin olarak proaktif bir tutum sergilemiş ve uluslararası aktörlerin bu bölgelere ilişkin angajmana girmesine sıcak yaklaşmamıştır. AB açısından bir güç gösterisine dönüşen bu dış politik tavrı, Batı Balkanlar'daki sancılı dağılma ve iç savaş neticesinde başarısız olmuştur. AB, gerek MDA gerekse de Balkan devletlerine yönelik komşuluk ilişkileri tesis ederek hem sınır güvenliğini sağlamaya, hem de söz konusu devletler için bir çekim merkezi haline gelmeye çalışmıştır. 2004 yılındaki Doğu Genişlemesi (Eastern Enlargement) ya da Büyük Patlama (Big Bang) ile 15 üyeden 25 üyeye çıkararak en azından MDA devletlerine ilişkin politikasında başarılı olmuştur. Balkanlar ise çok daha sancılı bir süreci barındırmış ve 2007 yılında Romanya ile Bulgaristan'ın üyeliklerinin ardından, 2013 yılında Hırvatistan'ın AB üyelikleriyle üyelik öznesinde kısmi ilerleme sağlanabilmiştir.

Miloseviç'in ardından kurulan Sırp hükümetleri, 1990'lı yıllarda diğer Balkan ve Orta Avrupa devletlerinde olduğu üzere AB'yi sosyal, ekonomik ve ulusal güvenlikleri açısından bir teminat olarak görme eğiliminde olmuşlardır. Bu eğilimin oluşmasında yüksek alım gücüne dayalı geniş bir pazar ekonomisinin varlığı, ciddi bir sermaye kaynağının bulunması, yüksek refah düzeyi yaratılmasının yanı sıra Avrupalı yaşam tarzı, iç savaş ve çekişmelerden yorulan birçok Sırp için AB'nin cazip bir unsur olarak ön plana çıkması etkili olmuştur. Rotayı üyelik olarak çizen Sırp'lar açısından AB, demokratik ve ekonomik dönüşümün sağlamasında son nokta olarak görülmüştür.³⁰⁸

Daha geniş bir açıdan bakarsak AB'nin, 1998 yılındaki İlerleme Raporlarıyla ilan ettiği Birliğin Genişleme Stratejisi çerçevesinde, Portekiz dönem başkanlığında Aralık 1999'daki Santa Maria da Feira Zirvesi'nde Batı Balkanlara yönelik üyelik perspektifi vermesi, Sırp'lar açısından uzun ince bir yol olarak adlandırılabilir. Üyelik sürecinin

³⁰⁷Jovanovic, "Serbia Seeks To Defuse Tensions in Sandzak" 23.10.2014, http://www.setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/en_GB/features/setimes/features/2014/10/23/feature-01, (e.t. 26.10.2014).

³⁰⁸Günel, op. cit., ss. 131-132.

temelini atmıştır. 8 Ekim 2000'de Koştunitsa, Fransa dönem başkanlığı tarafından Biarritz Zirvesi'ne davet edilmiş ve Yugoslavya İstikrar ve Ortaklık Süreci (stabilisation and association process-SAP)'ne dahil edilmiştir. 2003'teki Selanik Zirvesi'nde, Batı Balkanların geleceğinin AB'de olduğunu ve bu kapsamdaki devletlerin her birinin birbirinden bağımsız süreçler neticesinde üyeliğe alınmasına dair perspektif benimsenmiştir. Bu kapsamda İstikrar ve Ortaklık Anlaşmaları (stabilisation and association agreement-SAA)'nın entegrasyonda temel ilke olduğu kabul edilmiştir. 29 Nisan 2008'de ise SAA Antlaşması Sırbistan ve AB arasında imzalanmıştır. 19 Aralık 2009'da Schengen Alanına seyahat edecek Sırp vatandaşlarına yönelik vizeler kaldırılmıştır.³⁰⁹ Sırbistan 22 Aralık 2009'da tam üyelik için başvuru yaptığı dönemde, Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi (The International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia-ICTY) ile işbirliği konusunda gerekenleri yapmadığı gerekçesiyle ciddi eleştirilere maruz kalmıştır. Ratko Mladiç ve Goran Hacıç'ın yakalanmasının ardından Avrupa Komisyonu, Sırbistan'ın üyeliğine ilişkin 14 Ekim 2011'de açıkladığı görüşünde, ICTY ile işbirliği yaptığı için adaylık statüsü verilmesini önermiştir. Söz konusu kararında Komisyon, üyelik için 17 Şubat 2008'de bağımsızlığını ilan eden ancak Sırbistan'ın tanımadığı Kosova ile ilişkilerini normalleştirilmesini ve AB arabuluculuğunda Sırbistan ile Kosova arasında yürütülen Belgrad-Priştine diyalogunda ilerleme kaydedilmesini de şart koşmuştur. Sırp'ların Aralık 2011 AB Liderler Zirvesi'nde aday ülke statüsü talebi, varılan anlaşmaları uygulamakta gecikmesi ve Kosova'nın kuzeyindeki Sırp'ları kışkırttığı gerekçesiyle ertelenmiştir. Mart 2012 AB Konseyi öncesinde Belgrad-Priştine diyalogunda sağlanan ilerlemenin ardından, Avrupa Konseyi tarafından 1 Mart 2012 itibarıyla Sırbistan'ın adaylık talebi kabul edilmiştir. 27-28 Haziran 2013'teki AB Liderler Zirvesi öncesinde Komisyon, Sırbistan'ın Kosova konusunda attığı adımlarda sorumluluğunu yerine getirmesini gerekçe göstererek müzakerelerin başlatılmasını tavsiye etmiş ve bahse konu zirvede müzakereler başlatılmıştır.³¹⁰

Berlin Bilim ve Siyaset Vakfı (Stiftung Wissenschaft und Politik - German Institute for International and Security Affairs - SWP) Brüksel ofisi başkanı ve Balkan uzmanı Dusan Reljiç'in; *"Sırbistan zor bir aday. Sadece tarihinden, Kosova ile*

³⁰⁹"Serbia-EU History", <http://www.seio.gov.rs/serbia-and-eu/history.60.html>, (e.t. 12.01.2015).

³¹⁰S. Rıdvan Karluk, "Avrupa Birliği'nin Balkanlara Genişlemesi: Balkan Ülkelerine Üyelik Perspektifi", **International Conference On Eurasian Economies 2014**, <http://www.eecon.info/papers/1163.pdf>, (e.t. 12.01.2015).

arasındaki çözüm bekleyen ihtilaftan ve ekonomik durumundan dolayı değil. Aynı zamanda hukuk devletine saygı ve siyasi kurumların güçlendirilmesi açısından da...”³¹¹ ifadelerinde vurgulandığı üzere Sırbistan’ın üyelik süreci oldukça çetrefilli bir süreç olarak ortaya çıkmaktadır.

Sırbistan AB üyelik süreciyle, bir taraftan iç savaşlar nedeniyle harap olmuş ekonomisini ve alt yapısını rehabilite etmeyi amaçlarken, diğer taraftan da Miloseviç ve Karadziç gibi Sırp asıllı şahısların neden olduğu uluslararası arenadaki Sırp aleyhine oluşan olumsuz algıyı yıkmak istemektedir. Bu noktada Sancak’ta yukarıda değinildiği üzere önemli sayılabilecek adımlar atılmakla birlikte, zaman zaman Batı ve AB yanlısı Sırp politikacıların demokratikleşme yolunda attıkları adımlar, Sırp milliyetçi kesimler tarafından ciddi engellemelerle karşı karşıya kalabilmektedir. Sırp, Avrupa’nın güvenliği açısından kendilerine büyük bir stratejik önem atfetmekte, tarihsel olarak kendilerinin Avrupalı olduğunu, ortak din ve kültürel geçmişiyle Avrupa medeniyetinin önemli figürlerinden olduklarını iddia etmektedir.

AB’nin 22 Haziran 1993’te düzenlenen Kopenhag Zirvesi’nde kabul ettiği ve Kopenhag Kriterleri olarak adlandırılan AB üyeliği için aday devletlerden yerine getirmesi istenilen siyasi kriterler alt başlığı altında bulunan; istikrarlı ve kurumsallaşmış bir demokrasinin var olması, hukuk devleti ve hukukun üstünlüğü, insan haklarına saygı ve azınlıkların korunması maddeleri, Sancak Boşnaklarının lehine olacak şekilde Sırbistan’ın AB üyelik hedefi doğrultusunda birçok düzenleme yapmasına ve bu doğrultuda Sırp karar alıcı mekanizmalar üzerine baskı kurulmasına olanak sağlamıştır. Sancak’taki insan hakları konusundaki gelişmeleri yakından takip eden ve AB delegasyonu tarafından da desteklenen Sırbistan’daki Helsinki İzleme Komitesi, 2009-2010 döneminde bölgedeki incelemelerine dayanan “Sancak’ta Halk Diyalogları: Farklılıkların Üstesinden Gelmek ve Bölgenin Asıl Menfaatlerinin Dile Getirilmesine Yardım Etmek” başlıklı projeye ilişkin olarak, dönemin İnsan ve Azınlık Hakları Bakanlığı Genel Sekreteri Marko Karadzic ile İnsan ve Azınlık Hakları Bakan Yardımcısı Petar Antic’in de katıldıkları 16 Temmuz 2010’da bir basın toplantısı düzenlenmiştir. Söz konusu toplantıda, Helsinki Komitesi Başkanı Sonja Biserko “İçinde yaşamak istediğimiz devletin türü hakkında devam eden ikilem ve rejimin yetersiz AB odaklı politikası yüzünden, Sırbistan kendini iki fikir arasında

³¹¹Marina Maksimovic, “Serbia’s long path to EU accession”, 20.01.2014, <http://www.dw.de/serbiaslongpathtoeuaccession/a17374164>, (e.t. 12.01.2015).

kalmış buldu; bir etnik devlet kavramı ve çağdaş Avrupa uygarlığına uygun bir değer sistemi. Hepimiz özellikle bölgesel olarak yoğunlaşmış azınlık grupların dışlandığının, Sırbistan'ın genel siyasi, ekonomik ve kültürel hayatından ayrı tutulduğunun farkındayız. Sancak sorunun uluslararası olmasında devletin bunu çözmedeki yetersizliği veya ilgisizliğietkili olmaktadır. Sırbistan'daki tüm diğer 'yeni' azınlıklar gibi, Boşnak azınlık da yeterli altyapıya sahip değildir. Dolayısıyla, onu manipüle etmek ve oluşmasını engellemek çok daha kolay...” ifadeleriyle Sancak’ın karşı karşıya kaldığı sorunların AB sürecine rağmen kronik yapısını ortaya koymaktadır. Helsinki Komitesi’nin Yeni Pazar Şube Başkanı Pavel Domonji ise sorunun ekonomik boyutuna şu ifadelerle değinmiştir: “Sırbistan hükümeti Sancak’ın ekonomik durumu karşısında adeta kör olmuş...” Domonji konuşmasının devamında İnsan ve Azınlık Hakları Bakanlığı’nın ikircikli tavır takınarak Sancaklı Boşnaklar arasındaki hizipleşmenin çözümü noktasında yetersizliğine vurgu yapmıştır.³¹²

Boşnak Milli Konseyi de 1 Mart 2012’de Yeni Pazar’da yaptığı toplantıda, AB üyelik perspektifi doğrultusunda 2000 yılından itibaren Sırbistan’da atılan demokratik adımları desteklediğini ve Sırbistan devlet kurumlarının azınlık haklarını iyileştirme ve geliştirme konusunda kanunlar çerçevesinde sarf ettiği gayretleri onayladığını ifade ederek, Konsey Başkanı Esad Dzudzevic imzalı “Sırbistan’da Yaşayan Boşnakların Durumu, Hak ve Hürriyetlerine Dair Karar” adlı bildiride;

“-Boşnak dilinin resmi dil olarak kabul edilmesi, eğitim ve medya alanında Boşnak dilinin kullanılması, Boşnak kültürel mirasının korunmasına ilişkin kolaylığın sağlanması,

-Sırbistan’ın multietnik, demokratik ve Avrupa kriterleri üzerine inşa edilen, herkesin eşit haklara sahip olduğu bir devlet olması,

-1990’lı yıllarda Sırbistan’da Boşnaklara uygulanan katliamların ve hak ihlallerinin açıklanarak faillerinin cezalandırılması,

-Yerlerinden göç etmek zorunda kalan Boşnakların evlerine dönebilmeleri için Sırbistan devletinin her türlü desteği sağlaması ve Ştrpci ve Syeverinde gibi

³¹² “Sandzak and European Prospects”, **Press Conference of the Helsinki Committee for Human Rights in Serbia**, 16 Temmuz 2010, ss. 1-2.

bölgelerde katledilen mağdurlar için abideler inşa edilerek söz konusu şahısların ailelerine tazminat ödenmesi,

-Sırbistan'daki belediyelerde bulunan polis, yargı mensubu ve diğer kamu görevlilerinin milli kimliklerinde bahse konu belediyelerin nüfus oranlarının dikkate alınması,

-Sancak bölgesinin gelişmişlik düzeyinin Sırbistan ortalamasına çıkartılması amacıyla bölgede başta alt yapı yatırımlarının yapılması ve güçlü ekonomik tedbirlerin devreye sokulması,

-Çetnik Hareketinin lideri Draja Mihayloviç'e yönelik algırehabilitasyonun Sancak'taki Boşnaklar için hakaret olarak algılanacağından hareketle, Sırbistan'ın antifaşizm üzerine kurulan AB üyeliğinden uzaklaştırma tehlikesi barındırması,

-İslam Birlikleri liderlerinin, İslam hukukuna ve Osmanlı geleneklerine uygun şekilde tüm tarafların faydasına olacak biçimde diyaloga ve çözüm sürecine katkıda bulunması,

-Sancaklı Boşnaklar tarafından toprak bütünlüğü tasdik edilen Bosna Hersek'teki Sırp'lar ile Sancak'taki Boşnak halkın aynı derecede demokratik haklara sahip olması,

-AB üyelerinin olumlu tecrübelerinden yola çıkılarak, Sırbistan Anayasası'nın 176. Maddesinin değiştirilerek Sancak bölgesinin Sırbistan içerisindeki özerkliğinin garanti altına alınması ve bölge halkının Sınır Ötesi Bölge kurarak Karadağ'daki güney Sancak ile bağlantı ve işbirliği kurması,³¹³

gibi isteklerini dile getirmiştir. Şüphesiz bunların ifade edilmesi bile Sancak Boşnakları açısından AB sürecinin ne denli önemli ve faydalı olduğunu göstermektedir. Ancak başlı başına AB sürecinin, Sancak Boşnaklarının yukarıda gündeme getirilen taleplerinin hayata geçmesini sağlama potansiyeline dair bir takım soru işaretlerinin bulunduğu da bahsetmek gerekmektedir. Örneğin, Yunanistan'ın Batı Trakya Türklerine tavrı ve AB'nin bu konuda cılız birkaç eleştiriden öte hiçbir şey yapamıyor olması, azınlık haklarının ki-özellikle bunlar Türk veya Müslüman kökenli olduğunda-aday

³¹³“Sırbistan'da Yaşayan Boşnakların Durumu, Hak ve Hürriyetlerine Dair Karar”, <http://www.bnv.org.rs>, (e.t. 14.11.2012).

devletler bir kenara, üyeler içerisinde bile tam anlamıyla hayata geçirilemediğinin en bariz örneği olması açısından oldukça önemlidir. Diğer taraftan AB süreci, sadece Sancak Boşnakları açısından değil aynı zamanda tüm Boşnaklar açısından manevi açıdan kısmen de olsa rahatlamalarına yol açacak olumlu gelişmelerin yaşanmasını sağlamıştır. AB'nin üyelik için olmazsa olmaz koşul olarak öne sürmesi neticesinde, Miloseviç'in 2001 yılında, Radovan Karadžić'in 2008 yılında ve Srebrenitsa Soykırımı'nın baş faili Ratko Mladiç'in 2011 yılında Sırp makamları tarafından yakalanması ve adalet karşısına çıkarılması Avrupa'nın en mazlum halkı olan Boşnakların çektikleri acıların az da olsa dinmesini sağlamıştır.

Bu süreçte, 2004 ve 2008 seçimlerinde Cumhurbaşkanlığı seçimlerini kazanan ve serbest piyasa ekonomisini ve Sırbistan'ın AB ve NATO gibi kurumlara entegre olmasını savunan Boris Tadiç ile 2008 seçimlerinde Başbakan olarak seçilen Mirko Cvetkoviç'in AB üyeliği tutumu, Sırbistan'ın demokratik gelişim noktasında önemli adımlar atan siyasi figürler olarak ön plana çıkmalarını sağlamıştır.³¹⁴ Boris Tadiç'in Demokrat Parti'si sözcüsü Yelena Trivan Sırbistan'da Miloseviç'ten sonra *“Yaşam standardı 2000 yılında olduğundan daha iyi olmasına rağmen, yine de tatmin edici değil. Ekonomik ve sosyal politika alanlarında vatandaşlarımıza daha iyi bir kalite sağlamak için mücadele etmemiz gerekirken, yargı alanında yolsuzluk ve organize suçla karşı daha da kararlı bir mücadeleyle karşı karşıya kaldık. Sırbistan diktatörlük ve kaosla yönetilen bir ülkeyken şimdi yılsonunda (2011) AB adayı olmayı umut eden demokratik bir ülke. AB, reformlarımızı kabul etti. Yine de bunun 11 yılımızı alması, ne kadar derin ve kapsamlı reformlar yapılması gerektiğini gösteriyor. Ülkenin demokratik yollardan seçilen başbakanı Zoran Çinciç'in 2003 yılında suikaste kurban gitmesi, reform sürecini yavaşlattı ve ülkede değişime karşı gösterilen direnci oraya çıkardı.”*³¹⁵ ortaya konan değişime ilişkin olarak şu sözleri Sırbistan'ın demokrasi, insan hakları ve azınlık haklarına ilişkin olarak kat etmesi gereken sürecin zorluğunu ve kırılğanlığını ortaya koyması açısından önemli tespitlerdir.

³¹⁴Esra Diri, “Türkiye-Sırbistan İlişkilerinde Dönüşüm ve Balkanlarda İstikrar”, 09.11.2010, <http://www.bilgesam.org/incele/152/-turkiye-sirbistan-iliskilerinde-donusum-ve-balkanlarda-istikrar/#.VGEVivmsW6M>, (e.t. 10.11.2014).

³¹⁵Bojana Milovanovic, “Serbia: 11 years after Milosevic”, 07.10.2011, http://www.setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/en_GB/features/setimes/features/2011/10/07/feature-04, (e.t. 10.11.2014).

Yukarıda değinildiği üzere, ülkede Miloseviç sonrasında Batı yanlısı atmosfer geniş seçmen kitleleri üzerinden bir takım tereddütlerin yaşanmasına neden olmuştur. 2012 genel seçimlerinde de bu tutumun etkisiyle RF, Bosna-Hersek ve Hırvatistan konularında AB yanlısı Sırp hükümetlerinden biraz daha farklı bir tavır takınan Sırbistan Sosyalist Partisi (Socijalistička partija Srbije-SPS) ve Sırp İlerleme Partisi (Srpska napredna stranka-SNS) gibi partilerin öncülüğünde uzun süreli müzakereler neticesinde, İvitsa Daçiç Başbakanlığında yeni bir koalisyon hükümeti kurulmuştur. Söz konusu iki partinin azınlık hakları ve demokratik değerler açısından çok da iç açıcı bir sicile sahip olmamaları Batılı devletlerini tereddütte sevk etmiştir. Bununla birlikte devletin içerisinde olduğu Batı yanlısı ve demokratik değerlerin ön planda tutulduğu yaklaşımı devam ettireceklerini açıklayan yeni hükümet, bu duruma hükümet programında yer vermiş ve Batı'nın korkularını yatıştırmaya çalışmıştır. Ancak Kosova ve RF ile ilişkilerinde AB ile çok da uyuşan düşünceler içerisinde yer almadığını da zaman zaman dile getirmiştir.³¹⁶ Miloseviç dönemi Sırp milliyetçiliğini temsil eden her iki partinin, AB üyeliğini destekler yaklaşımlarına rağmen 2000'lerin başında % 80 olan AB üyeliğine olan destek, 2014 itibarıyla % 50'ye düşmüştür. Söz konusu oranın azalmasında; çoğu AB devletinin Kosova'nın bağımsızlığını hemen tanıması, AB'nin genişleme konusunda hevesli olmadığına dair izlenimin yer etmesi ve "Eski Yugoslavya'nın Topraklarında 1991 Yılından Bu Yana Uluslararası İnsan Haklarını Çiğnemekle Sorumlu Kişilerin Cezalandırılması İçin Kurulmuş Uluslararası Mahkeme"nin en çok aranan savaş suçu zanlılarından Hırvat General Ante Gotovina'yı beraat ettirmesinin Sırp tarafından haksızlık olarak algılanması etkili olmuştur.³¹⁷

Sırp iç siyasetinde oluşan bu ortamda % 55,26'lık katılımın olduğu 16 Mart 2014'te düzenlenen parlamento seçimlerinde; Aleksandar Vucic liderliğindeki SNS oyların % 48,3'ünü alarak 250 sandalyeli mecliste 156, Miloseviç'in partisi olarak da bilinen SPS 55, kendisini merkez solda konumlandıran ve sosyal demokrat söylemle hareket ederek AB yanlısı bir politika ortaya koyan Demokrat Parti 20, Boris Tadic'in liderliğini yaptığı Yeni Demokrasi Koalisyonu 18, Voyvodina Macarlar Birliği 10, SDA 3 ve Arnavutların partisi Demokratik Eylem İçin Partisi de 2 milletvekilliği kazanmıştır.³¹⁸ Bu sonuçlarla SDA,

³¹⁶Türbedar, "Sırbistan'ın Yeni Hükümeti...", loc. cit.

³¹⁷Maksimovic, loc. cit.

³¹⁸"Broj Mandata U Parlamnetu Srbije Prema Trenutno Utvrdenim Rezultatima", 17.03.2014, <http://www.cesid.org>, (e.t. 09.03.2015).

Miloseviç döneminden bu yana ilk kez 3 sandalye ile parlamentoda temsil edilme hakkını elde etmiştir. Yapılan müzakerelerin ardından 27 Nisan 2014'te, SNS, SPS ve Voyvodina Macarlar Birliği koalisyonuyla yeni hükümet göreve başlamış,³¹⁹ toplamda 16 bakanlıktan oluşan kabinede Ticaret, Telekomünikasyon ve Turizm Bakanlığı'na da Boşnak siyasetçi Rasim Lyayiç getirilmiştir. Ukrayna'da Batı ve Rus yanlılarının oluşturduğu hizipleşme neticesinde, RF'nin Kırım'ı ilhak etmesi, Kuzey Kosova ve Bosna Sırp Cumhuriyeti'nin Sırbistan'a bağlanmasını arzulayan geniş bir kitlenin desteklediği Aleksandar Vucic liderliğindeki yeni Sırp hükümetinin, AB'nin Kosova baskısına RF ile yakın bir işbirliği izleyerek cevap vermesi ihtimal dahilinde görülmektedir. Vucic'in gerek Belgrad-Kosova diyalogu gerekse de Bosna-Hersek'in toprak bütünlüğüne saygı duyduğuna dair yaptığı açıklamalar, AB'nin bu noktada duyduğu endişeyi tam olarak giderememiştir.

Yukarıda bahsedildiği üzere Sırbistan'ın AB üyeliği için en önemli engel olarak görülen Kosova konusunun yanı sıra bir takım iç ve dış politik engeller de bulunmaktadır. Bu noktada yargı reformu, seçim sistemi, insan hakları, ifade ve basın özgürlüğü, pazar ekonomisine entegrasyon, yüksek işsizlik oranı, meselenin iç siyasete dayalı kısmını oluştururken; azınlık haklarına dair yapılacak düzenlemelerin muhatabı olan Voyvodina ve Sancak sorununun dış siyasete dayalı bölümünü teşkil etmektedir. Özellikle Macaristan'ın Voyvodina'daki Macar azınlığa yerel özerklik verilmemesi halinde Sırbistan'ın üyeliğini veto edeceğini açıklaması ve Sancak'ın gerek Sırbistan gerekse de Bosna-Hersek, Kosova ve Arnavutluk arasında sorun yaratma potansiyelinin bulunması,³²⁰ bu iki konunun da en az Kosova kadar Sırbistan açısından AB sürecinde zor bir dönemin yaşanmasına neden olma potansiyeli bulunmaktadır.

Sancak Boşnakları açısından AB sürecinin belki de en önemli artılarından bir tanesi 2013'te Belgrad'da "Sancak Hakkında Açık Konuşmak" isimli sempozyumun düzenlenmesi olmuştur. Sempozyumda Sancak'ın karşı karşıya kaldığı sorunlar dile getirilmiştir. Sempozyumda söz alan Süleyman Uglanin; Sırbistan'daki Boşnakların devletlerine duydukları aidiyet duygusunun yüksek olduğundan, Sırbistan'ın Sancak'ı istikrarsız bir bölge olarak görmeye devam ettiğinden ve Boşnakların polis ve yargı gibi alanlarda yeterince istihdam edilmediklerinden bahsetmiştir. Sırbistan'daki Helsinki İnsan

³¹⁹"Serbia's March 2014 Elections A Post-Election Letter from Belgrade", 29.04.2014, <https://www.ndi.org/files/Serbia-2014-Elections-Letter-Belgrade.pdf>, (e.t. 09.03.2015).

³²⁰Hamdi Fırat Büyük, "Sırbistan'ın AB Macerası ve Geleceği", 04.02.2014, <http://www.usak.org.tr/print.php?id=365366661&z=2>, (e.t. 12.01.2015).

Hakları Komitesi'nin Başkanı SonyaBiserko ise 1990'lı yıllardan günümüze kadar Sancak'ın ve Boşnakların Sırbistan kamuoyunda sürekli olarak devlete zarar veren yıkıcı faktörler olarak tanıtıldığını ifade ederek, devlet genelindeki İslam karşıtı önyargıların varlığının Boşnaklar hakkında olumsuz imajı daha da fazla körüklediğini vurgulamıştır. Bahse konu sempozyumda ele alınan konulardan bir tanesi de Sancak'ın karşı karşıya olduğu ekonomik sıkıntılar olmuştur. Konuya ilişkin olarak Damad Kültür Merkezi Başkanı Zibiya Dervişhalitoviç Şarenkapiç; Sancak'ın çok uluslu bir bölge olduğunu ve Sırbistan sınırları içindeki kısmında ikamet edenlerin % 40'ının Sırp olduğunu hatırlatarak, Sancak hakkındaki tartışmalara orada yaşayan Sırp'ların katılmaması halinde, bölgedeki Boşnak meselesinin Sırbistan kamuoyunda bir toprak meselesi olarak algılanmaya devam edeceğinin altını çizmiştir.³²¹

Eskiden Sancak için özerklik talebiyle tüm Boşnakları etrafında toplayan Süleyman Uglanın günümüzde artık bu politikadan ziyade Sırp hükümetleri içerisinde görev almasının etkisiyle Sırbistan'da yaşayan tüm Boşnakların yegane temsilcisi olarak ön plana çıkmaya çalışmaktadır. SDA'nın rakiplerinden SDE ise Sancak sorununun yerel yönetimlerin güçlendirilmesiyle çözümünü savunurken, Zukorliç desteğindeki Boşnak Demokratik Birliği (BDZ) ise milliyetçi oylara hitap ederek 1990'lardaki SDA politikalarını sürdürdüğünün iddia etmektedir.³²² Her ne kadar Sancak Boşnakları arasındaki siyasi hizipleşme çözüme kavuşturulmasa da Sırbistan'ın AB sürecinin Sancak'ın kaderi üzerinde ciddi değişimler yaratma potansiyeli bulunmaktadır. 16 Mart 2014 seçimlerinde Yeni Pazar'dan SDA milletvekili olarak Sırp parlamentosuna girme hakkı kazanan Enis İmamoviç'in şu ifadeleri, Sancaklı Boşnakların, AB sürecinin oluşturduğu atmosferden hareketle Sırbistan'ın siyasetinde düşüncelerini rahatlıkla dile getirmesinin güzel bir örneğini ortaya koymaktadır:

“İtalya-Avusturya sınırında yer alan İtalya'ya bağlı Özerk Güney Tirol'da olduğu üzere Karadağ ve Sırbistan sınırlarındaki Sancak'ın yüksek düzeyli bir özerklik elde etmesi Boşnaklar açısından en önemli kazanım olacaktır. Sırbistan Devlet Başkanı TomislavNikolic, Başbakan Aleksandar Vucic ve diğer üst düzey Sırp yetkililerin Kosova'daki Sırp azınlık için özerklik talep ettiği bir ortamda, Sancak için deözerklik

³²¹Türbedar, “Sancak Sınır Ötesi Bölge Mi”, 15.02.2013, http://www.tepav.org.tr/tr/blog/s/3816/Sancak+Sinir+Otesi+Bolge+mi_, (e.t. 11.04.2015).

³²²Türbedar, loc.,cit.

önünde bir engel görmüyorum. Sancak'ta mukim halk, Sancak'ı Boşnakların, Arnavutların, Sırpların ve Karadağlıların iyi ilişkilere sahip bir şekilde yaşadıkları multi etnik bir çevre olarak tanımlamaktadır... ”³²³

³²³“Imamovic: “Sandzaktoobtain a highdegree of autonomy – similar to South Tyrol”, 26 Eylül 2014, <http://sandzakpress.net/imamovic-sandzak-to-obtain-a-high-degree-of-autonomy-similar-to-south-tyrol>, (e.t. 01.12.2014).

SONUÇ

“Sırbistan’ın Ülkedeki Etnik Gruplara Yönelik Politikası: Sancak Bölgesindeki Boşnaklar” başlıklı tez çalışmamızda “Sırp Milliyetçiliğinin Tarihsel Gelişimi”, “Sancak Boşnakları” ve “Sırbistan’ın Sancak Boşnaklarına Yönelik Politikaları” bölümleriyle Sırbistan’ın Sancak Boşnaklarıyla ilişkilerinin geçmişi ve hâlihazırdaki durumu ile geleceği analiz edilmiştir.

Çalışmamızın ilgili bölümlerinde de belirtildiği üzere Sancak bölgesi hem Sırbistan hem de Karadağ topraklarında yer alan tarihi ve stratejik bir coğrafyadır. Çalışmamızın “Sırp Milliyetçiliğinin Tarihsel Gelişimi” başlıklı ilk bölümünde ulaştığımız sonuçlar ve tespitler şöyle sıralanabilir:

- Milliyetçilik, 18. yüzyıldan bu yana dünyanın ulus merkezli yorumlanmasında, bir siyasi örgütlenme biçimi olarak ulus-devlet modelinin ortaya çıkıp evrenselleşmesinde ve yaşanan uluslaşma sürecinde başrolü oynamıştır.
- Boşnakların Osmanlı ve İslami kabul etmelerinde Bogomil inancı etkili olmuştur.
- 3. yüzyıldan itibaren Balkanlara yerleşmeye başlayan Sırpların, yeniçerilere ve ayanlara karşı direnişi Rusların da etkisiyle milli bir direnişe dönüşmüştür.
- Tarihinde “Kurtarıcı Savaş” olarak yer edinen Balkan Savaşları neticesinde Sırplar, coğrafi açıdan genişlerken başta Avusturya-Macaristan olmak üzere bölge devletlerine yönelik bir tehdit kaynağı haline gelmişlerdir.
- Birinci Dünya Savaşı’nın Sırp tarihi açısından en önemli sonucu, “Güney Slav Toprağı” anlamına gelen “Yugoslavyacılık” idealinin canlanmasıdır ve Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı bu idealin realize edilmesini sağlamıştır.
- 1929 yılında Yugoslavya Krallığı adını alan devlet, “Tek Kral-Tek Devlet-Tek Millet” anlayışını benimsemiş ve yoğun bir Sırp tahakkümü yaşanmıştır.
- İkinci Dünya Savaşı’nda Yugoslavya’da Draza Mihailoviç liderliğindeki Çetnik Hareketi ve Josip Broz Tito liderliğindenki Komünist Parti’nin direnişi hem işgalci Almanlara hem de birbirlerine karşı olmuştur.

- İkinci Dünya Savaşı sonrasında Tito liderliğinde kurulan Demokratik Federal Yugoslavya Cumhuriyeti'nde, tek parti yönetimi içerisinde etnik yapıların aynı potada eritilmesi hedeflemiştir.
- Tito sonrasındaki Sırp milliyetçilerinin hedefi, cumhuriyet ve özerk bölge sınırları dikkate alınmadan Sırp'ların yaşadıkları yerlerde tam ulusal ve kültürel bütünleşmesini sağlamak olmuştur.
- Sırp'lar, Boşnakları ayrı bir etnik yapı olmaktan ziyade Osmanlı döneminde zorla Müslümanlaştırılan Sırp'lar olarak ya da Osmanlı mirası olarak görme eğiliminde olmuştur.

“*Sancak Boşnakları*” başlıklı çalışmamızın ikinci bölümünde yer alan dört alt başlık çerçevesinde ulaştığımız sonuçlar ve tespitler şöyle sıralanabilir:

- Sırp'ların tarihlerindeki ilk devletleri, 9. yüzyılda Raška olarak adlandırdıkları Sancak bölgesinde kurulmuştur.
- 1856 Kırım Savaşı'ndan sonra imzalanan Paris Antlaşması'nda yer alan, taraf devletlerin izni olmaksızın Osmanlı Devleti'nin Sırbistan'a askeri müdahalede bulunmama yükümlülüğü, “Büyük Sırbistan” için Sırp'lara gerekli motivasyonu sağlamıştır.
- Balkan Savaşları neticesinde Sırp'ların ve Karadağlıların ikiye böldüğü Sancak'ta Osmanlı hakimiyeti resmen sona ermiştir.
- Osmanlı millet sistemi, Boşnakların etnik ve ulusal gelişimine Sırp'lara ya da Hırvatlara nazaran daha fazla etki etmiştir.
- Boşnaklar, 19. yüzyıldan itibaren kendilerini “Boşnaklar”, “Boşnak Taifesi”, “Boşnak Takımı” ve “Boşnak Kavmi” gibi ifadelerle tanımlamıştır.
- Sancak'ın statüsü konusu gündeme getirildiğinde Boşnaklar açısından yegane öncelik özerklik olmuştur.
- Sancaklı Boşnaklar, özerklik konusunda özellikle Yugoslavya'nın dağılmasının ardından kurdukları örgütler vasıtasıyla ciddi sayılabilecek adımlar atmıştır.
- Söz konusu dağılma sürecinde AB, Sancak ve Voyvodina'nın cumhuriyet olmamasından yola çıkarak bağımsızlık için gerekli yasal zemine sahip olmadığını savunmuştur.

- Sancak, Sırp-ları Karadağ'a, Karadağ üzerinde Adriyatik Denizi'ne bağlaması nedeniyle de ayrı bir stratejik öneme haizdir.

Çalışmamızın “*Sırbistan'ın Sancak Boşnaklarına Yönelik Politikaları*” başlıklı son bölümünde ise ulaştığımız sonuçlar ve tespitler şöyle sıralanabilir:

- Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı da dahil olmak üzere 2000'li yıllara kadar Sırp-ların ve Karadağlıların Sancak Boşnaklarına yönelik politikası, baskı ve zulüm politikaları uygulayarak Boşnakların bölgeyi terke zorlanması olmuştur.
- Nazi işgal yönetimiyle işbirliği yapan Sancak Boşnakları böylece ilk kez özerklik elde etmişlerdir.
- 1950'li yıllarda Boşnakların dinlerini açıkça ifade etmeleri yasaklanmış ve Boşnaklar basit bürokratik işlemler neticesinde Yugoslav vatandaşlığından çıkartılmıştır.
- Müslüman Boşnak milliyetçiliğine, 1968 yılından sonra anayasada yapılan değişiklikler neticesinde, Müslüman kimliğinin Yugoslavya'yı oluşturan temel unsurlardan biri olarak kabul edilmesiyle zemin hazırlanmıştır.
- Tito dönemi Sancak Boşnakları açısından, Tito sonrası dönem (2000'li yıllar hariç) göz önüne alındığında olumlu gelişmelerin görece olarak daha fazla olduğu yaklaşık 30 yıllık bir periyodu kapsamaktadır.
- Sırp-ların ve Karadağlıların Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'ni kurmalarının ardından Sancak üzerindeki baskı daha da artmış, Sancak bölücülük yuvası olarak görülmüş ve Sancaklılar Bosna-Hersek'e katılmayı hedefleyen hainler olarak lanse edilmiştir.
- Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'nde yaşayan Müslüman nüfus, “Müslüman Ulus” statüsünden “dini azınlık” statüsüne indirgenmiş ve özellikle Sancak Bölgesi'nde soykırıma varan devlet terörü uygulanmıştır.
- Slobodan Miloseviç sonrasında göreve gelen Batı yanlısı Sırp Hükümetleri, Sancak Boşnaklarına kamusal alanı açmaya başlayarak fırsat eşitliği yaratmaya dair adımlar atmıştır.
- Sancaklılara ilişkin 2000'li yıllardaki olumlu adımlar kalıcı olmaktan uzak, kısa vadeli ve kişisel ilişkilere dayalı olmuştur.

- Karadağ'ın 2006'da bağımsız olmasıyla Sancak ikiye bölünmüştür.
- Sırbistan yüzünü AB'ye döndüğü oranda azınlık hakları bağlamında Sancaklı Boşnaklar avantajlar elde etmektedir.
- Önde gelen Sancaklı Boşnak siyasetçi ve din adamları arasındaki tartışmalar, Boşnaklar arasında hizipleşmeye neden olurken, bu durum Belgrad'a karşı bütüncül bir duruşun sergilenmesini engellemektedir.
- Söz konusu hizipleşme nedeniyle aşırılıkçı grupların Sancak'ta güç kazanmalarının da önü açılmaktadır.

Yukarıda maddeler halinde belirtmeye çalıştığımız üzere Sancak Boşnaklarının karşı karşıya oldukları ciddi sorunlar bulunmaktadır. Sırbistan'ın AB üyelik sürecindeki kazanımların anlam kazanabilmesi için Sancaklı Boşnakların içsel bütünlüklerini sağlamaları gerekmektedir. Bunun gerçekleştirilmesi halinde AB'nin de Sancak'a karşı sempatisi kazanılabilecektir.

Bosna-Hersek içerisinde bulunduğu kırılğan siyasi atmosfer nedeniyle Sancak Boşnaklarına gerekli desteği verecek imkan ve kapasiteye sahip değildir. Sancak ile benzer sorunları yaşayan Voyvodina hiç şüphesiz çok daha şanslı ve avantajlıdır. Burada yaşayan Macar azınlık nedeniyle Macaristan'ın, Voyvodina'yayerel özerklik verilmemesi halinde Sırbistan'ın AB üyeliğini veto edeceğini açıklaması, hiç şüphesiz bu durumu tüm açıklığıyla ortaya koymaktadır.

2000'li yıllardan sonra iktidara gelen Sırp hükümetlerinde Boşnak siyasetçilerin görev alması, Sancak'ın ülke gündemine çok daha fazla gelmesine ve buradaki sorunların kamuoyu tarafından dikkate alınmasına olanak sağlamıştır. Bundan dolayıdır ki Sancak'taki müftü krizinde Belgrad sorunu çözmede kendisini daha fazla sorumlu bir pozisyonda görmektedir. Belgrad'ın bu tutumunda, Türkiye'nin bu sorun üzerinden Sırbistan'ın içişlerine karışacağına dair yersiz düşüncelerin de etkisi bulunmaktadır.

Sırpların, Karadağ'ın ayrılması ve ardından halen kabul etmedikleri Kosova Bağımsızlığı sonrasında bir başka bölgenin daha bağımsızlık ilan etmesine izin vermeyeceği aşikârdır. Bu konuda yaşanacak bir gelişme ise Batı'nın tüm gayretlerine rağmen Sırp milliyetçiliğinin yeniden güç kazanmasına ve kanlı çatışmaların yaşanmasına neden olabilecektir. Kosova'nın bağımsızlığının ardından Sırbistan'da AB üyeliğine desteğin % 50'lilere düşmesi de bu ihtimalin gerçekleşebileceğine dair önemli bir veridir.

Sancaklı Boşnaklar açısından AB üyelik perspektifi çerçevesinde hukukun üstünlüğüne dayalı ve piyasa ekonomisi koşullarının hayata geçirilebildiği demokratik bir Sırbistan içerisinde özerklik elde etmek hiç şüphesiz en iyi sonuç olacaktır. Bundan dolayı da özerklik talebinin gündeme getirildiği açıklamalarda Boşnakların, Sırbistan'dan bağımsızlık elde etme niyetlerinin olmadığına altını çizmelerinin, Sırp kamuoyundaki bölünme korkusunun yatışmasını sağlama potansiyeline sahiptir.

KAYNAKLAR

Kitaplar

- AFYONCU Erhan, **1000 Soruda Osmanlı İmparatorluğu**, C. 5, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2009.
- AHRENS Geert-Hinrich, **Containment of Ethnic Conflict and the Minorities Working Group of the Conferences on Yugoslavia**, Woodrow Wilson Center Press with Johns Hopkins University Press, 2007.
- AKARSLAN Mediha, **Bosna-Hersek ve Türkiye**, Ağaç Yayınları, İstanbul, 1993.
- AKLAN Necmettin, **Dağılan Yugoslavya Mozağinde Bosna**, Beyan Yayınları, İstanbul, 1995.
- AKMAN Halil, **Paylaşılmayan Balkanlar**, IQ Kültür Sanatları, İstanbul, 2006.
- ARMAOĞLU Fahir, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003.
- ARMAOĞLU Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)**, Alkım Kitabevi, İstanbul, 2011.
- ATEŞ Toktamış, **Siyasal Tarih**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004.
- AYDIN Suavi, **Modernleşme ve Milliyetçilik**, 1. b., Gündoğan Yayınları, Ankara, 1993.
- BABUNA Aydın, **Bir Ulusun Doğuşu: Geçmişten Günümüze Boşnaklar**, çev. Hayati Torun, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.
- BAĞCI Hüseyin, **Balkanlar (1991-1993) Güvenlik Politikası ve Risk Analizi**, Dış Politika Enstitüsü, Ankara, 1994.
- BAŞAR Murat M., **Bosna-Hersek ve Postmodern Ortaçağ'a Giriş**, Birleşik Yayıncılık, İstanbul, 1996.
- BİLGİN Nuri, **Sosyal Bilimlerin Kavşağında Kimlik Sorunu**, Ege Yayıncılık, İzmir, 1994.
- BORA Tanıl, **Belgeler, Sorunlar Yugoslavya**, Birikim Yayınları, İstanbul, 1993.
- BORA Tanıl, **Milliyetçiliğin Provokasyonu**, Birikim Yayınları, İstanbul, 1991.
- DELİORMAN Altan, **Yugoslavya'daki Müslüman Türk'e Büyük Darbe**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1975.
- DIECKHOFF Alain - Christophe Jaffrelot, **Milliyetçiliği Yeniden Düşünmek Kuramlar ve Uygulamalar**, çev. Devrim Çetinkasap, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

- EKİNCİ Mehmet Uğur, **Sırbistan Siyasetini Anlama Kılavuzu**, SETA, İstanbul, 2014.
- EMİN İlhami, **Yugoslavya'yı Kimler Parçaladı**, Yeni Avrasya Stratejileri Yayını, İstanbul, 2000.
- ERİM Nihat, **Devletler Arası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, Cilt 1:Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1953.
- ERÖZDEN Uğur, **Ulus-Devlet**, 2. b., On İki Levha Yayınları, İstanbul, 2008.
- EVANSGraham – Jeffrey Newnham, **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, çev. H. Ahsen Utku, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2007.
- GÖLEN Zafer, **Tazminat Dönemi Bosna İsyanları (1839-1878)**, Alter Yayıncılık, Ankara, 2009.
- HADZİSEHOVIĆ Munevera, **A Muslim Woman In Tito's Yugoslavia**, Eugenia & Hugh M. Stewart'26 Series on Eastern Europe, 2003.
- JELAVICH Barbara, **Balkan Tarihi: 18. ve 19. Yüzyıllar**, çev. İhsan Durdu-Haşim Koç-Gülçin Koç, 2. b., Küre Yayınları, İstanbul, 2009.
- KARAL Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C. 4, Ankara, 1990.
- KARPAT Kemal H., **Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik**, çev. Recep Boztemur, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012
- KEMP Walter A., **Nationalism and Communism in Eastern Europe and the Soviet Union: A Basic Contradiction**, St. Martin's Press, New York, 1999.
- KENAR Nesrin, **Yugoslavya: Yugoslavya Sorunun Ulusal ve Uluslararası Boyutu**, Palme Yayınları, Ankara, 2005.
- KOLAŞINLI Hayri, **Muhacirlerin İzinde**, Lotus Yayınevi, Ankara, 2004.
- KUTLU Sacit, **Balkanlar ve Osmanlı Devleti**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007.
- MALCOLM Noel, **Bosna**, çev. Aşkın Karadağlı, Om Yayınevi, İstanbul, 1999.
- MALCOLM Noel, **Bosna'nın Kısa Tarihi**, çev. Belkıs Çorakçı Dişbudak, Om Yayınevi, İstanbul, 1999
- MUŞOVIÇ Eyup, **Yeni Pazar Nüfusunun Etnik Oluşumu ve Etnik Yapısı**, çev. Saffet Atalay, Yeni Alanya Matbaacılık ve Yayıncılık, Alanya, 2004.
- ORAN Baskın, **Az gelişmiş Ülke Milliyetçiliği: Kara Afrika Modeli**, 3. b., Bilgi Yayınları, Ankara, 1997.
- ORTAYLI İlber, **Osmanlı Barışı**, Timaş, İstanbul, 2007.

- ÖĞÜN Süleyman Seyfi, **Mukayeseli Sosyal Teori ve Tarih Bağlamında Milliyetçilik**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000.
- POPOVIÇ Alexandre, **Balkanlarda İslam**, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995.
- POULTON Hugh, **Balkanlar: Çatışan Azınlıkları Çatışan Devletler**, çev. Yavuz Alagon, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1993.
- RON James, **Frontiers and Ghettos: State Violence in Serbia and Israil**, University of California Press, May 2003.
- ROTHSCHILD Joseph, **Ethnopolitics, A Conceptual Framework**, Columbia University Press, New York, 1981.
- SELVER Mustafa, **Stratejik Yaklaşım ve Bosna**, IQ Kültür-Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2003.
- SLOANE M. William, **Balkanlar**, çev. Sibel Özbudun, Süreç Yayınları, İstanbul, 1987.
- SMITH Anthony D., **Milli Kimlik**, çev. Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
- SÖNMEZOĞLU Faruk, **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, 4. b., Der Yayınları, İstanbul, 2005.
- TAŞAR M. Murat, **Bosna-Hersek ve Postmodern Ortaçağ'a Giriş**, Birleşik Yayıncılık, İstanbul, 1996.
- TAHHAN Mustafa Muhammed, **Günümüz İslam Dünyası**, çev. İbrahim Tüfekçi, Azim Yayınları, İstanbul, 1995.
- TINDEMANS Leo - Lloyd CUTLER - Bronislaw GEREMEK - John ROPER - Theo SOMMER - Simone VEIL - David ANDERSON, **Unfinished Peace: Report of the International Commission on the Balkans**, Carnegie Endowment for Intl Peace, 1996.
- TÜRBEDAR Erhan, **Sancak Bölgesi Hakkında Temel Bilgiler & Not: Sırbistan, Karadağ, Boşnaklar**, Sancak Dostları Vakfı, Ankara, 2004.
- ÜLGER İrfan Kaya, **Yugoslavya Neden Parçalandı: Balkan Dramının Perde Arkası**, Seçkin Yayınları, Ankara, 2003.
- YILMAZ Murat, **Sancak Drina'nın Öbür Yakası: Kimlik Oluşumu ve Otonomi Sorunu**, İ.H.H. Yayınları, Mart 2004.
- ZULFIKARPASIC Adil - Milovan DJILAS - Nadezda GACE, **The Bosniak**, C Hurst & Co Publishers, Londra, 1998.

Makaleler

- ALTMANN Franz-Lothar Altmann, "Ex-Yugoslavia's Neighbours:Who Wants What", **The World Today**, Vol.48, No. 8/9, Aug. - Sep., 1992, ss. 163-165.
- ANDREJEVICH Milan, "The Sandzak: A Perspective of Serb-Muslim Relations", **Muslim Identity and The Balkan State**, Ed. Hugh Poulton - Suha Taji Farouki, C.Hurts & Co. Ltd., Londra, 1997, pp. 171-193.
- ARI Tayyar – Ferhat PİRİNÇÇİ, "Soğuk savaş Sonrasında ABD'nin Balkan Politikası", **Alternatif Politika**, C. 3, S. 1, Mayıs 2011, ss. 1-30.
- BISEVAC Safeta Bisevac, "Bosniaks in Sandzak and Interethnic Tolerance in Novi Pazar." Ed.Nenad Dimitrijevic, **Managing Multiethnic Local Communities in the Countries of the Former Yugoslavia**, Local Government and Public Service ReformInitiative, Budapest, 2000.
- CALIC Marie-Janine, "The Serbian in International Question in International Politics", **Aussenpolitik**, Vol. 45, 2/94, pp. 146-155.
- DIMITROVOVA Bodhana, "Bosniak or Muslim? Dilemma of One Nation With Two Names,"**Southeast European Politics**, October 2001, Vol. II, No. 2, pp. 94-108.
- DONIA Robert J. - William G. Lockwood, "The Bosnian Moslms: Class, Ethnicity and Political Behavior in a European State", **Muslim-Christian Conflicts**, Boulder, 1978, pp. 185-207.
- ELEDAĞ Şükrü, "Balkanlar'daki Son Gelişmeler ve Türkiye'ye olan Etkileri", Harp Akademileri'nde Verilen Konferans Metinleri, İstanbul, Ocak 2000.
- FRIEDMAN Francine, "Historical Formation of the Bosnian Muslim Sandzak Muslim National Identification", **Nationalities Papers**, Vol. 28, No. 1, 2000, pp. 165-180.
- GÖLEN Zafer, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Bosna-Hersek'in İlhakına Tepkiler", **Toplumsal Tarih**, S.60, C.10, Aralık 1998, ss. 9-15.
- GÜL Hüseyin, "Dünden Bugüne Sancak", **Bosna Sancak'tan Mektup**, S. 4, Eylül 1998.
- GÜRKAN İhsan, "İkinci Dünya Savaşından Günümüze Değın Balkanlar", **Balkanlar**, ed. İsmail Soysal, Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı (OBİV) Yayınları, İstanbul, 1993, ss. 127-177.
- HOCA Nazif, "Yeni Pazar", **İslam Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Basımevi, C.13, İstanbul, 1986, ss. 395-399.
- KERESTECİOĞLU İnci Özkan, "Milliyetçilik: Uyuyan Güzeli Uyandıran Prens'ten Frankeştayn'ın Canavarına", **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal**

- İdeolojiler**, der. H. Birsen Örs, 2. b., Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 310-350.
- KUT Şule, “Yugoslavya Bunalımı ve Türkiye’nin Bosna-Hersek ve Makedonya Politikası: 1990-1993”, **Türk Dış Politikasının Analizi**, der. Faruk Sönmezoğlu, 3. b., Der Yayınları, İstanbul, 2004, s. 585-609.
- LYON Jame, “Serbia’s Sandzak Under Milosevic: Identity, Nationalism and Survival”, **Human Right Review**, Vol. 9, No 1, 2008, pp. 71-92.
- MİNKARA Davut, “Sancak Halk Kahramanları: Yusuf Mehoniç”, **Bosna Sancak Kültür ve Yardımlaşma Derneği Bülteni**, S. 4, 1999.
- MUGHİSUDDİN Oya Akgönenç, “Bosna-Hersek, Kosova, Sancak ve Makedonya”, **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, S. 336, Y. 112, Nisan 1993, ss. 55-74.
- ÖZDAL Barış, “Yugoslavya’nın Dağılma Süreci Çerçevesinde Avrupa Birliği’nin Balkanlar Politikası”, **Küreselleşen Dünya’da Avrupa Birliği: Entegrasyon, Kimlik ve Güvenlik**, ed. Rasim Özgür Dönmez-Gökhan Telatar, Phoenix Yayınevi, Ankara, Temmuz 2008, s. 406-454.
- ÖZGÜR Nurcan, “Balkanlar’ın Etno-dinsel Gelişiminde Bogomilizm Hareketi”, **Balkan Araştırmaları Dergisi**, Trakya Üniversitesi Balkan Uygulama ve Araştırma Merkezi, S. 1, C. 1, 1998, ss. 44-84.
- ÖZLEM Kader, “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde ABD’nin ve Türkiye’nin Balkanlar Politikalarının Bosna Hersek, Kosova ve Makedonya Krizleri Örneğinde İncelenmesi”, **Balkan Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, C. 1, S. 1, Aralık 2012, ss 23-39.
- POULTON Hugh, “The Muslim Experience In The Balkan States 1919-1991”, **Nationalities Papers**, C. 28, Mart 2000, pp. 45-66.
- RAMİQİ Fuat, “Balkanların Güvenlik Politikasına AB’nin Etkisi”, **Balkanlar’da Gelecek Tasavvuru**, ed. Ümmühan Özkan – Selda Şen, İHH Yayınları, Ekim 2008, ss. 131-137..
- RECEPOĞLU Altay Sunar, “Yugoslavya’da Türk Cemaatinin Dini Meseleleri”, **Yeni Türkiye**, C. 2, S. 16, 1991, ss. 1831-1835.
- RON James, “Boundaries and Violence: Repertoires of State Action Along The Bosnia/Yugoslavia Divide” **Theory and Society**, Vol. 29, No. 5, pp.609-649.
- SABRINA Petro Romet, “War In The Balkans”, **Foreign Affairs**, Vol. 71. No. 4, Eylül 1992, pp. 79-98.
- ŞAHİN Köksal, “Bir İdeoloji Olarak Milliyetçilik” **Akademik Bakış**, S. 12, Celalabad-Kırgısistan, Mayıs 2007.

- TODOROVA Maria, “Balkanlar’daki Osmanlı Mirası”, **İmparatorluk Mirası Balkanlar’da ve Ortadoğu’da Osmanlı Damgası**, der. L. Carl Brow, çev: Gül Çağalı Güven, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, ss. 70-112.
- TÜRBEDAR Erhan, “Kosova’nın Bağımsızlığı ve Muhtemel Etkileri”, **Stratejik Analiz**, Asam Yayınları, S. 95, Mart 2008, ss. 18-32.
- TÜRBEDAR Erhan, “Sancak Tarihinde Yeni Sayfa”, **Stratejik Analiz**, S. 67, Kasım 2005, ss. 71-72.
- TÜRBEDAR Erhan, “Sancak Bölgesi’ndeki Müftülük Kavgası Siyasi Gerginliğe Dönüşüyor”, **TEPAV**, Eylül 2010, ss. 1-3.
- TÜRKEŞ Mustafa, “Yugoslavya Devleti’nin Kurulması ve Krallık Dönemi”, **Balkanlar El Kitabı**, der. Osman Karatay-Bilgehan A. Gökdağ, C. 2, Karam&Vadi, 2007, ss. 4-9.
- TÜRKOĞLU Emir, “Geçmişten Günümüze Sancak sorunu ve Sırp Karadağ Anlaşmazlığının Boşnaklara Yansıması”, **Stratejik Analiz**, C. 2, S. 18, Ekim 2001.
- UĞRASIZ Bülent, “ABD’nin Soğuk Savaş Sonrası Balkan Politikası”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 6, S. 1, 2004, ss. 295-303.
- UZGEL İlhan, “1990-2001 Balkanlarla İlişkiler”, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, ed. Baskın Oran, C. II, 7. b., İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 481-523.
- UZGEL İlhan, “Yeni Dünya Düzeni, Yeni Yugoslavya ve Miloseviç Döneminin Sonu”, **A.Ü.S.B.F. Mülkiye Dergisi**, C. 24, S. 225, 2000, ss. 110-118.
- YAKUT Kemal, “Kapitalizm, Sosyalizm ve Milliyetçiliğin Ortaya Çıkması”, **Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları**, Ünite 5, Eskişehir, 1999, ss. 85-111.
- YANIK Celalettin, “Etnisite, Kimlik ve Milliyetçilik Kavramlarının Sosyolojik Analizi”, **Kaygı**, 2013/20, ss. 225-237.

DİĞER

Elektronik Yayınlar

- “Bosniak National Council Established”, 17.11.2014, <http://sandzakpress.net/bosniak-national-council-established>, (e.t. 01.12.2014).
- “Broj Mandata U Parlamnetu Srbije Prema Trenutno Utvrdenim Rezultatima”, 17.03.2014, <http://www.cesid.org>, (e.t. 09.03.2015).

- “Bölge Profili: Sancak”, **Aljazeera Türk**, 19.07.2012,
<http://www.aljazeera.com.tr/haber/bolge-profil-sancak>, (e.t. 19.08.2015)
- “Chronology for Sandzak Muslims in Serbia”, **University of Maryland Minorities At Risk Project**,
<http://www.cidcm.umd.edu/mar/chronology.asp?groupId=34505>, (e.t. 20.05.2014).
- “Fact Sheet No.18 (Rev.1)”,
<http://www.ohchr.org/Documents/Publications/FactSheet18rev.1en.pdf>, (e.t. 01.12.2013).
- “Imamovic: “Sandzak to obtain a high degree of autonomy – similar to South Tyrol”, 26 Eylül 2014, <http://sandzakpress.net/imamovic-sandzak-to-obtain-a-high-degree-of-autonomy-similar-to-south-tyrol>, (e.t. 01.12.2014).
- “Osmanlı’nın Mirası Sancak’ta Tehlikeli Bölünme”, 05.08.2011,
<http://www.aksam.com.tr/guncel/osmanlinin-emaneti-sancakta-tehlikeli-bolunme/haber-59414>, (e.t. 24.11.2014).
- “Reis-ul Ulema Ceriç mevkidaşı Adem Zilkiç’i Sildi!”, 13.12.2012,
<http://www.haber7.com/balkanlar/haber/951509-reis-ul-ulema-ceric-mevkidasi-adem-zilkici-sildi>, (e.t. 25.11.2014).
- “Resolution 713 : Socialist Federal Rep. of Yugoslavia (25 Sept)”, Security Council Resolutions – 1991, 1991, <http://www.un.org/docs/scres/1991/scres91.htm> (e.t. 23.02.2014).
- “Sancak Boşnak Milli Konseyi Kuruluşunun 20. Yıldönümü Kutluyor”, 11.05.2011,
<http://qha.com.ua/sancak-bosnak-milli-konseyi-kurulusunun-20-yildonumunu-kutluyor-92706tr.html>, (e.t. 01.12.2014).
- “Sancak Boşnaklarını Türkiye Birleştirdi”, 17.10.2011, <http://www.aa.com.tr/tr/s/18699--sancak-bosnaklarini-turkiye-birlestirdi>, (e.t. 24.11.2014).
- “Sancak’ta Yaşanan Soykırımlar”, 20.04.2014, <http://www.bosnahersek.ba/sancakta-yasanan-soykirimler/> (e.t. 14.08.2014).
- “Sandzak – A Region That Is Connecting Or Dividing Serbia And Montenegro?” **Policy Documentation Center – Central European University**,
<http://pdc.ceu.hu/archive/00002257/01/Sandzak.pdf>, (e.t. 25.05.2014).
- “Sandzak’s Islamic Community Problems Possibly Resolved”, 11.09.2014,
<http://sandzakpress.net/sandzaks-islamic-community-problems-possibly-resolved>, (e.t. 01.12.2014).
- “Serbia-EU History”, <http://www.seio.gov.rs/serbia-and-eu/history.60.html>, (e.t. 12.01.2015)

- “Serbia’s March 2014 Elections A Post-Election Letter from Belgrade”, 29.04.2014,
<https://www.ndi.org/files/Serbia-2014-Elections-Letter-Belgrade.pdf>, (e.t. 09.03.2015).
- “Sırbistan’da Yaşayan Boşnakların Durumu, Hak ve Hürriyetlerine Dair Karar”,
<http://www.bnv.org.rs>, (e.t. 14.11.2012).
- “The Balkans After Milosevic: Aftermath of A Dictator”, 16.03.2006,
<http://www.economist.com/node/5636217>, (e.t. 10.11.2014).
- “The World Fact Book-Serbia”, Central Intelligence Agency,
<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ri.html>, (e.t. 26.08.2015).
- “The World Fact Book-Montenegro”, Central Intelligence Agency,
<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/mj.html>, (e.t. 26.08.2015)
- “Western Balkans Conflict Profile”, Insight on Conflict,
<http://www.insightonconflict.org/conflicts/western-balkans/conflict-profile/>,
(e.t. 02.09.2014).
- AĞANOĞLU Yıldırım, “Karadağ Referandumunun Sancak Boşnakları ve Bölge Ülkelerine Etkisi”,
<http://www.diplomatikgozlem.com/yazdir?F6F53071BEDD3E41177A74F03E45D7E8>, 26.06.2006, (e.t. 14.11.2012).
- ARMAN Hülya, “Birleşmiş Milletlerin Etnik Çatışma Bölgeleri İçin Çözüm Önerilerinin Sürdürülebilirliği”, 16.07.2012,
http://www.tuicakademi.org/index.php?option=com_content&view=article&id=3293:sancak-bolgeleri-ve-bosnak-kimligi&catid=74&Itemid=91, (e.t. 10.11.2014).
- ARMAN Murat Necip, Avrupa Birliği’nin Batı Balkanlar Genişlemesi: Bir Dış Politika Aracı Olarak Kimlik Dönüşümü, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Avrupa Birliği Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İzmir, 2007.
- BAKIRCILAR Nimet Ayşe, XIX. Yüzyılda Balkanlarda Dinsel Yapı ve Bunun Ayrılıkçı Hareketlere Etkisi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Antalya, 2003.
- BAYRAKTAR Hatice, ”Osmanlı’nın Balkanlar’dan Çekilmesi: Savaşlar, İsyanlar ve Göçler”, 2007, http://karesitarih.balikesir.edu.tr/5_Balkanlar.pdf, (e.t. 04.02.2014).
- BÜYÜK Hamdi Fırat, “Sırbistan’ın AB Macerası ve Geleceği”, 04.02.2014,
<http://www.usak.org.tr/print.php?id=365366661&z=2>, (e.t. 12.01.2015).

- CANBOLAT İbrahim S., “Barışın Balkanlaşmasında STK Etkisi”, 24.04.2009, http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/3843/barisin_balkanlasmasinda_stk_etikisi, (e.t. 10.12.2013).
- DİRİ Esra, “Türkiye-Sırbistan İlişkilerinde Dönüşüm ve Balkanlarda İstikrar”, Kasım 2010, <http://www.bilgesam.org/incele/152/-turkiye-sirbistan-iliskilerinde-donusum-ve-balkanlarda-istikrar/#.VGEVivmsW6M>, (e.t. 10.11.2014).
- ERBİL Ömer, “Bosna’dan Sonra Sancak Mı?”, **Zaman**, 27.01.1995, http://www.zaman.com.tr/newsDetail_openPrintPage.action?newsId=315264, (e.t. 25.05.2014).
- FAZLIOĞLU Emel, Boşnak Kimliğinin Oluşumu, Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü Sosyoloji ve Antropoloji Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1999.
- GORUPPI Walter, “The Case of Serbian Sandzak During Milosevic's Regime”, Study & Research Dept. ISDEE-INFORMEST, <https://sites.google.com/site/waltergoruppi/Home/sandzak-1>, (e.t. 10.09.2014).
- GÜNAL Altuğ, Sırbistan’ın Avrupa’ya Dönüşü: Nedenler, Engeller, Beklentiler ve AB Faktörü, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İzmir, 2011.
- HIPPLER Jochen, “Ethnicity, State and Nation Building: Experiences, Policies and Conceptualization”, **SEF-Symposium 2002, (Development and Peace Foundation, Bonn) Nation-Building in the Globalisation Process – A Contribution to Regional Stability and global Security?**, Bonn, 11-12 Aralık 2012, http://www.jochenhippler.de/html/ethnicity-_state-_and_nation-building.html, (e.t. 31.01.2014).
- <http://peacecom.spri.ucl.ac.be/internalWP1/D1/Sandzak%20report%20revised.doc>, (e.t. 02.09.2014).
- <http://srebrenica-genocide.blogspot.com/2008/11/torture-of-bosniaks-in-sanjak-serbia.html>, (e.t. 17.10.2014).
- <http://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/716b2--Ulusal-veya-Etnik,-Dinsel-veya-Dinsel-Azinliklara-Mensup-Olan-Kisilerin-Haklarina-Dair-Bildiri.pdf>, (e.t. 01.11.2013).
- JOVANOVIC Igor, “A split in Sandzak”, 07.09.2010, http://www.setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/en_GB/features/setimes/feature/s/2010/09/07/feature-02, (e.t. 14.11.2012).
- JOVANOVIC Igor, “Can talks unite Serbia's battling Sandzak parties?”, 12.10.2010, http://www.setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/en_GB/features/setimes/feature/s/2010/10/12/feature-02, (e.t. 14.11.2012).

- JOVANOVIC Igor, “Serbia Seeks To Defuse Tensions in Sandzak” 23.10.2014, http://www.setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/en_GB/features/setimes/features/2014/10/23/feature-01, (e.t. 26.10.2014).
- JOVANOVIC Igor, “Serbia: Trouble in Sandzak”, 17.10.2010, <http://www.isn.ethz.ch/Digital-Library/Articles/Detail/?id=121220>, (e.t. 19.05.2014).
- KARATAY Osman, Osman Karatay, “Sancısı Dinmeyen Sancak”, **Aksiyon**, 25.05.1996, www.aksiyon.com.tr/aksiyon/newsDetail_openPrintPage.action?newsId=1567, (e.t. 14.11.2012).
- KARLUK S. Rıdvan, “Avrupa Birliği’nin Balkanlara Genişlemesi: Balkan Ülkelerine Üyelik Perspektifi”, **International Conference On Eurasian Economies 2014**, <http://www.eecon.info/papers/1163.pdf>, (e.t. 12.01.2015).
- KENDAL Elizabeth, “Serbia: Wahhabi Activism in Sandzak”, 10.05.2007, <http://www.assistnews.net/Stories/2007/s07050047.htm>, (e.t. 10.12.2014).
- KRLIÇ Metin, Milliyetçilik ve Etnik Milliyetçilik, Sırbistan ve Karadağ Örneği, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2007.
- MAKSIMOVIC Marina, “Serbia's long path to EU accession”, 20.01.2014, <http://www.dw.de/serbiaslongpathtoeuaccession/a17374164>, (e.t. 12.01.2015).
- MILOVANOVIC Bojana, “Serbia: 11 years after Milosevic”, 07.10.2011, http://www.setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/en_GB/features/setimes/features/2011/10/07/feature-04, (e.t. 10.11.2014).
- MIRKOVIC Rastislava, “Bosniak minority in Sandzak (Serbia) – from constitutive nation to minority”, **Migration Citizenship Education**, 2008, http://migrationeducation.de/fileadmin/uploads/Bosniak_final_version_02.pdf, (e.t. 16.10.2014).
- MUSTAFAİ Habil, Balkanlarda Azınlık Hakları, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2006.
- NAEGELE Jolyon, “Bosnia and Herzegovina: Yugoslavia: Bosniaks in Sandzak region seek recognition (Part 1)”, **Radio Free Europe/Radio Liberty**, 2002, <http://reliefweb.int/report/bosnia-and-herzegovina/yugoslavia-bosniaks-sandzak-region-see-recognition-part-1>, (e.t. 10.07.2014).
- NAEGELE Jolyon, “Bosnia and Herzegovina: Yugoslavia: Bosniaks in Sandzak region seek recognition (Part 1)”, **Radio Free Europe/Radio Liberty**, 2002, <http://reliefweb.int/report/bosnia-and-herzegovina/yugoslavia-bosniaks-sandzak-region-see-recognition-part-1>, (e.t. 10.07.2014).

- ÖZFATURA M. Necati, “Sancak Halkının Meseleleri (2)”, **Türkiye**, 22.09.2000, <http://www.turkiyegazetesi.com.tr/m-necati-ozfatura/79116.aspx>, (e.t. 25.05.2014).
- PANTELIC Zeljko, “Sandzak is not Kosovo, EU diplomats insist” 28.09.2010, <https://euobserver.com/news/30898>, (e.t. 15.04.2015).
- SANCAKTAR Caner, “Balkanlarda Osmanlı Hâkimiyeti ve Siyasal Mirası” **Ege Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi**, Temmuz 2011, <http://esam.ege.edu.tr/makaleler/temmuz-2011/makale-3.pdf> (e.t. 01.01.2014).
- STITKOVAC Ejub, “Autonomy of Sandzak Between Sarajevo and Belgrade”, 28.04.1997, <http://www.aimpress.ch/dyn/trae/archive/data/199704/70428-003-trae-beo.htm>, (e.t. 27.05.2014).
- TODOROVIC Marija, The Emergence Of The Bosniak Identity Politics in Sandzak in The 1990s, Central European University Nationalism Studies Program (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Budapeşte, 2012.
- TÜRBEDAR Erhan, “Sancak Bölgesinde Boşnakça Eğitim Gerginlik Yarattı”, 07.02.2005, <http://www.turksam.org/tr/a137.html>, (e.t. 14.11.2012).
- TÜRBEDAR Erhan, “Sancak Sınır Ötesi Bölge Mi”, 15.02.2013, http://www.tepav.org.tr/tr/blog/s/3816/Sancak+Sinir+Otesi+Bolge+mi_, (e.t. 11.04.2015).
- TÜRBEDAR Erhan, “Sırbistan’ın Yeni Hükümeti Eski Konuları Tartışmaya Açtı”, 03.08.2012, <http://www.tepav.org.tr/tr/kose-yazisi-tepav/s/3396>, (e.t. 10.11.2014).
- TÜRBEDAR Erhan, “Saraybosna’daki Terör Eylemlerinden Sancak Bölgesi İçin Dersler”, 02.11.2011, <http://www.avim.org.tr/degerlendirmetekli.php?makaleid=5083>, (e.t. 22.11.2012).
- YALÇIN Abdullah Kutalmış, Balkanlarda Sırp Milliyetçiliği, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya, 2012.
- YARAR Ayşe, Osmanlı’dan Günümüze Sancak Bölgesi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta, 2010.
- ZAHOVİÇ Amela, 1989 Sonrası Balkan Milliyetçiliğine Örnek: Bosna-Hersek, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2005.

Araştırmalar / Belgeler / Raporlar

“Sancak Bölgesinde Kurulacak Özyönetime İlişkin Muhtıra”, **Sancak Müslüman Milli Meclisi**, Yeni Pazar, 1993.

“Sancak ve Kosova Raporu”, der. A. Faruk Yanardağ, Bosna-Kosova-Sancak Dayanışma Grubu, İstanbul, 1993.

“Sandzak and European Prospects”, Press Conference of the Helsinki Committee for Human Rights in Serbia, 16 Temmuz 2010.

Helsinki Committee For Human Rights in Serbia, “Human Rights and Collective Identity”, **Annual Report: Serbia 2004**, Belgrade, 2005.

International Crisis Group, “Serbia’s Sandzak: Still Forgotten”, **Europe Report**, No:162, 2005.

MORRISON Kenneth, “Political and Religious Conflict in the Sandzak”, **Advanced Research and Assessment Group-Defence Academy of the United Kingdom**, April 2008.

OLUIÇ Steven, “Serbia’s Sandzak – A Radical Islamic Space?”, **Short-Term Travel Grants Program Research Report**, 2007-2008.

ÖZGEÇMİŞ			
Adı, Soyadı	Mehmet		ŞEN
Doğum Yeri ve Yılı	Kırcaali		16.02.1987
Bildiği Yabancı Diller ve Düzeyi	İngilizce		İyi Düzeyde
	Almanca		Temel Düzeyde
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı		Kurum Adı
Lise	2001	2005	Ahmet Vefik Paşa Lisesi (YDA)
Lisans	2005	2006	Çanakkale 18 Mart Üniversitesi İİBF
	2006	2009	Uludağ Üniversitesi İİBF
Yüksek Lisans	2011	2015	Uludağ Üniversitesi SBE
Doktora			
Çalıştığı Kurum (lar)	Başlama - Ayrılma Yılı		Çalışılan Kurumun Adı
1.	2012		T.C. Başbakanlık
2.			
3.			
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar			
Katıldığı Proje ve Toplantılar			
Yayınlar:			
Diğer:			
İletişim (e-posta):	mehmetturkey@gmail.com		
	Tarih	02.10.2015	
	İmza	<i>Mehmet Şen</i>	
	Adı Soyadı	Mehmet ŞEN	

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	Mehmet Şen
Tez Adı	Sırbistan'ın Ülkedeki Etnik Gruplara Yönelik Politikası: Sancak Bölgesindeki Boşnaklar
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Uluslararası İlişkiler
Tez Türü	Yüksek Lisans
Tez Danışman(lar)ı	Doç. Dr. Barış Özdal
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) izni	☒ Tezimden fotokopi çekilmesine izin veriyorum ☐ Tezimin sadece içindekiler, özet, kaynakça ve içeriğinin % 10 bölümünün fotokopi çekilmesine izin veriyorum ☐ Tezimden fotokopi çekilmesine izin vermiyorum
Yayımlama izni	☒ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin Veriyorum

Hazırlamış olduğum tezimin belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih : 07.10.2015

İmza :

